

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ –ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΕ ΧΡΗΣΗ
ΝΕΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Ο Αθεϊσμός στο Διαδίκτυο :

**ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων στην απόρριψη της
θρησκευτικής πίστης»**

ΜΥΡΜΗΓΚΑΚΗΣ ΠΑΣΧΑΛΗΣ

ΡΟΔΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2016

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΕ ΧΡΗΣΗ ΝΕΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*Αθεϊσμός και Διαδίκτυο: ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων
στην απόρριψη της θρησκευτικής πίστης.*

*

Atheism and the Internet: the role of social networks in rejecting religious belief.

ΜΥΡΜΗΓΚΑΚΗΣ ΠΑΣΧΑΛΗΣ

Επιβλέπων: Καραμούζης Πολύκαρπος, Αναπλ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου

Εγκρίθηκε από την τριμελή εξεταστική επιτροπή στις 27/06/2016

1. Καραμούζης Πολύκαρπος, Αναπλ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου
2. Φωκίδης Εμμανουήλ, Λέκτορας Πανεπιστημίου Αιγαίου
3. Τσολακίδης Κωνσταντίνος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου

ΡΟΔΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2016

Δηλώνω υπεύθυνα ότι είμαι συγγραφέας αυτής της πρωτότυπης μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας, ότι έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς είτε παραφρασμένες και ότι αυτή η εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για το συγκεκριμένο Π.Μ.Σ.

Μυρμηγκάκης Πασχάλης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ –ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΜΕ ΧΡΗΣΗ
ΝΕΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΜΥΡΜΗΓΚΑΚΗΣ ΠΑΣΧΑΛΗΣ
Α.Μ: 413Μ/2013015

«Ο Αθεϊσμός στο Διαδίκτυο :
ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων στην απόρριψη της θρησκευτικής πίστης»

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ:

ΚΑΡΑΜΟΥΖΗΣ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ

Αναπληρωτής Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε.

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΦΩΚΙΔΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

Λέκτορας Π.Τ.Δ.Ε.

ΤΣΟΛΑΚΙΔΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Αναπληρωτής Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε.

ΡΟΔΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2016

Περιεχόμενα

1	Αθεϊσμός: ιστορία και σχετικές έννοιες	11
1.1	Βάθος της έννοιας «άθεος».....	11
1.2	Ο «άθεος» στην αρχαιότητα	11
1.3	Ο αθεϊσμός μεταξύ αρχαιότητας και σύγχρονης εποχής.....	14
1.3.1	Μεσαίωνας	15
1.3.2	Αναγέννηση και Διαφωτισμός.....	16
1.4	Ο αθεϊσμός την σύγχρονη εποχή.....	18
1.5	Αγνωστικισμός.....	20
1.6	Σκεπτικισμός.....	22
1.6.1	Φιλοσοφικός σκεπτικισμός.....	23
1.6.2	Σύγχρονος σκεπτικισμός.....	23
1.7	Επιστήμη και αθεϊσμός	24
1.7.1	Εξέλιξη	28
1.7.2	Κοσμολογία	32
1.7.3	Νευρολογία και εξελικτική ψυχολογία.....	36
1.7.4	Ψυχολογία.....	40
1.8	Ο αθεϊσμός σήμερα.....	41
1.8.1	Επιστημονισμός.....	43
1.8.2	Μεταμοντερνισμός	46
1.8.3	Αθεϊσμός και εναλλακτική θρησκευτικότητα.....	47
2	Ο Αθεϊσμός στο Διαδίκτυο	48
2.1	Ξενόγλωσσο Διαδίκτυο.....	48
2.1.1	Patheos.....	48
2.1.2	The Richard Dawkins Foundation For Reason and Science	53
2.1.3	The Atheist Scholar	55
2.1.4	Atheist Alliance International.....	55
2.1.5	AlterNet Belief	55
2.1.6	RationalWiki.....	56

2.1.7	Internet Infidels.....	56
2.1.8	The Atheist Experience (vlog).....	57
2.1.9	Thunderf00t (vlog)	57
2.1.10	The Amazing Atheist (vlog).....	58
2.1.11	Freedom From Religion foundation	58
2.1.12	The Skeptic’s Annotated Bible.....	58
2.1.13	Jesus and Mo	59
2.1.14	SamHarris.org	59
2.1.15	Freethought Blogs	59
2.1.16	Skepchick	62
2.1.17	Atheist Republic	62
2.1.18	Pat Condell (vlog)	63
2.1.19	DarkMatter2525 (vlog)	63
2.1.20	Dogma Debate (radio).....	63
2.1.21	The Thinking Atheist (podcast).....	63
2.1.22	Atheist Nexus (forum).....	64
2.1.23	Atheist Forums	64
2.1.24	/r/atheism.....	64
2.2	Ελληνόφωνο Διαδίκτυο	65
2.2.1	Ένωση Άθεων.....	65
2.2.2	Αόρατη Μελάνη	66
2.2.3	Sfrang	66
2.2.4	Διαγόρας ο Μήλιος.....	67
2.2.5	Η Αθεΐα Είναι Αρετή.....	67
2.2.6	On the way to Ithaca.....	67
2.2.7	Το λεξικό του σκεπτικιστή	68
2.2.8	Cyprus Freethinkers.....	68
2.2.9	Έλληνες Άθεοι και Αγνωστικιστές (Facebook).....	69
2.2.10	Άθεοι Άθρησκοι Αγνωστικιστές Αδογματίστοι Ανθρωπιστές. (Facebook).....	69

2.2.11	Αδογμάτιστα Κωλόπαιδα (vlog)	69
2.2.12	Greek Atheist (vlog).....	70
2.2.13	The Schrodinger’s Dragon (blog).....	70
2.3	Το κίνημα Atheism+ : αθεϊσμός, φεμινισμός και η κοινωνική δικαιοσύνη στο Διαδίκτυο.	70
2.3.1	Φιλοσοφική και ιδεολογική προέλευση του κινήματος.....	71
2.3.2	Η ίδρυση και πορεία του Αθεϊσμού+.....	73
2.3.3	Αθεϊσμός και «Οπισθοδρομική Αριστερά»	74
3	Η θρησκευτική ταυτότητα και κοινωνικότητα στο Διαδίκτυο	77
3.1	Θρησκείες και Διαδίκτυο.	77
3.2	Θρησκευτικότητα και Διαδίκτυο	79
3.2.1	Η επιρροή του Διαδικτύου.....	79
3.2.2	Εναλλακτική θρησκευτικότητα στο Διαδίκτυο	82
3.3	Ατομικότητα και ταυτότητα στο Διαδίκτυο.....	83
3.3.1	Η θρησκεία την εποχή της ατομικότητας	84
3.3.2	Δικτυακή ατομικότητα	85
3.3.3	Θρησκευτική ταυτότητα στο Διαδίκτυο	86
3.3.4	Η ταυτότητα του άθεου στο Διαδίκτυο.....	87
3.3.5	Facebook και θρησκευτική ταυτότητα	89
3.4	Το Διαδίκτυο ως πεδίο μάχης ιδεών	90
3.4.1	Ο διάλογος αθεϊστών και θεϊστών στο Διαδίκτυο	91
3.4.2	Εσωτερικές αντιπαραθέσεις αθεϊστών.....	94
4	Ερευνητικά ερωτήματα και μεθοδολογία.....	96
4.1	Θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο.....	96
4.1.1	Δείγμα έρευνας.....	97
4.1.2	Προετοιμασία και διεξαγωγή.....	98
4.1.3	Περιορισμοί και δυσκολίες.....	98
4.2	Ερευνητικά ερωτήματα.....	98
4.2.1	Εκπαιδευτικό περιβάλλον.....	99
4.2.2	Θρησκευτική ταυτότητα και κοινωνικά δίκτυα	99

4.2.3	Θρησκευτική πίστη και κοινωνικά δίκτυα.....	100
4.3	Ζητήματα εγκυρότητας, αξιοπιστίας και δεοντολογίας	100
4.3.1	Εγκυρότητα.....	100
4.3.2	Αξιοπιστία	101
4.3.3	Δεοντολογία.....	101
5	Αποτελέσματα και συμπεράσματα	102
5.1	Δημογραφικά χαρακτηριστικά δείγματος	102
5.1.1	Φύλο	102
5.1.2	Ηλικία	102
5.1.3	Επίπεδο εκπαίδευσης.....	103
5.2	Απαντήσεις ερωτημάτων	104
5.2.1	Σχέση εκπαιδευτικού περιβάλλοντος και θρησκευτικής πίστης.....	104
5.2.2	Σχέση κοινωνικών δικτύων και θρησκευτικής ταυτότητας	104
5.2.3	Σχέση κοινωνικών δικτύων και θρησκευτικής πίστης.....	106
5.3	Σχολιασμός και συμπεράσματα	107
6	Ελληνική βιβλιογραφία	109
7	Ξένη βιβλιογραφία	110
8	Παράρτημα Α.....	115
8.1	Απαντήσεις ερωτήματος Α1	115
8.2	Απαντήσεις ερωτήματος Α2	115
9	Παράρτημα Β	116
9.1	Απαντήσεις ερωτήματος Β1.....	116
9.2	Απαντήσεις ερωτήματος Β2.....	118
10	Παράρτημα Γ.....	121
10.1	Απαντήσεις ερωτήματος Γ1	121
10.2	Απαντήσεις ερωτήματος Γ2	123

Σχήματα-Πίνακες-Εικόνες-Γραφήματα

Σχήμα 1.1 - Αγνωστικισμός	21
Πίνακας 1.1 - Η Κλίμακα Dawkins	22
Εικόνα 1.1 - Δημοσκόπηση θρησκευτικότητας επιστημόνων	28
Εικόνα 1.2 - Η δημοσκόπηση των Miller et al. (2006) για την δημόσια αποδοχή της εξέλιξης.....	29
Εικόνα 2.1 - Το κόμικ Jesus and Mo	59
Εικόνα 2.2 - Η βεβήλωση της ευχαριστίας.....	60
Γράφημα 3.1 - Συσχέτιση Θρησκευτικότητας Με Διείσδυση Διαδικτύου (Οι 20 Χώρες με την Μεγαλύτερη Διείσδυση Διαδικτύου).....	81
Γράφημα 3.2 - Συσχέτιση Θρησκευτικότητας Με Διείσδυση Διαδικτύου (Οι 20 Χώρες με την Μικρότερη Διείσδυση Διαδικτύου).....	82
Γράφημα 5.1 - Φύλο δείγματος	102
Γράφημα 5.3 - Επίπεδο σπουδών δείγματος.....	103
Γράφημα 5.4 – Κωδικοί ερωτήματος B1 και αριθμοί απαντήσεων	104
Γράφημα 5.5 – Κωδικοί ερωτήματος B2 και αριθμοί απαντήσεων	105
Γράφημα 5.6 – Κωδικοί ερωτήματος Γ1 και αριθμοί απαντήσεων.....	106
Γράφημα 5.7 – Κωδικοί ερωτήματος Γ2 και αριθμός απαντήσεων	107

Περίληψη

Ο αθεϊσμός, σαν ιδέα, είναι το ίδιο αρχαίος με τον θεισμό, αλλά χρειάστηκαν αρκετοί αιώνες για να μετατραπεί σε κοσμοθεωρία. Κεντρικό ρόλο σε αυτή την διαδικασία διαδραμάτισαν τόσο η παράλληλη εξέλιξη των θρησκειών, όσο και τα νατουραλιστικά πλαίσια εξηγήσεων των επιστημών. Σήμερα, το Διαδίκτυο κάνει δυνατή την ατομική έκφραση και την παρουσία της αθεϊστικής κοσμοθεωρίας αλλάζοντας το σκηνικό του θρησκευτικού διαλόγου. Τα ηλεκτρονικά κοινωνικά δίκτυα ειδικότερα αποτελούν σημαντικό μέρος του σχηματισμού μιας αθεϊστικής ταυτότητας, προσφέροντας την δυνατότητα να καθορίσει κάποιος τον αυτοπροσδιορισμό του, να εκφραστεί ελεύθερα και να συναναστραφεί με άτομα παρόμοιων πεποιθήσεων.

Λέξεις-κλειδιά: Αθεϊσμός, αγνωστικισμός, Διαδίκτυο, κοινωνικά δίκτυα, Facebook, δικτυακή ατομικότητα

Abstract

Atheism, as an idea, is as ancient as theism, but it took many centuries for its transformation into a worldview. The parallel evolution of religions, as well as the naturalistic frameworks of scientific explanations, played a central role in this process. Today, the Internet makes individual expression and the presence of the atheistic worldview possible, changing the scenery of religious discourse. The electronic social networks in particular constitute an important part of the formation of an atheist identity, by offering the opportunity for someone to determine their self-identity, express themselves freely and socialize with people of similar convictions.

Keywords: Atheism, agnosticism, Internet, social networks, Facebook, networked individualism

Κεφάλαιο πρώτο

1 Αθεϊσμός: ιστορία και σχετικές έννοιες

1.1 Βάθος της έννοιας «άθεος»

Η λέξη «άθεος» με την εμφανή ετυμολογική προέλευση έχει την απλή σημασία του ανθρώπου που δεν πιστεύει στον Θεό ή σε μια ανώτερη δύναμη κατά προέκταση. Σπάνια όμως στην γλώσσα οι λέξεις έχουν μοναδική σημασία, ιδιαίτερα όταν αυτές εμφανίζονται ως έννοιες σε θρησκευτικό ή φιλοσοφικό πλαίσιο. Στην δική μας περίπτωση, η λέξη «άθεος» εμπεριέχει πολυδιάστατες έννοιες όπως τις έννοιες του «πιστεύω» και του «θεού». Και οι δυο αυτές έννοιες έχουν απασχολήσει σε βάθος την ανθρωπότητα ίσως περισσότερο από κάθε άλλη.

Το ρήμα «πιστεύω» κρύβει πολλά σημαντικά φιλοσοφικά ερωτήματα όπως την προέλευση της γνώσης και των πεποιθήσεων αλλά και το ερώτημα του κατά πόσο η φύση του ανθρώπου είναι έμφυτη ή προϊόν μάθησης, η λεγόμενη «nature versus nurture» διαμάχη. Κλάδοι της φιλοσοφίας όπως η επιστημολογία και η γνωσιολογία, και επιστήμες όπως η ψυχολογία ασχολούνται σε βάθος με αυτά τα ζητήματα.

Η λέξη «θεός» κρύβει μέσα της ολόκληρη την ιστορία της θρησκευτικότητας του ανθρώπου κι άρα την τάση του ανθρώπου για ηθική συμπεριφορά, κοινωνική οργάνωση και ερμηνεία του κόσμου στον οποίο βρίσκεται.

Κατά συνέπεια, μελετώντας τον αθεϊσμό ως φαινόμενο δεν εστιάζουμε σε κάτι λιγότερο από την ανθρωπότητα και το πώς αντιλαμβάνεται η ίδια την θέση της στον φυσικό κόσμο.

1.2 Ο «άθεος» στην αρχαιότητα

Σύμφωνα με την Ένωση Άθεων της Ελλάδος «*Άθεος είναι όποιος δεν πιστεύει σε θεότητες, δηλαδή όποιος δεν αποδέχεται την ύπαρξη υπερφυσικών οντοτήτων χωρίς αποδείξεις.*»¹ Αυτή είναι μια σύγχρονη ερμηνεία του όρου που έχει εφαρμογή στον σύγχρονο δυτικό κόσμο, αλλά δεν ίσχυε πάντα. Ο άθεος εμφανίζεται σαν δυνατότητα και

¹ Ένωση Άθεων (2013): Ορισμός άθεου, άθρησκου και αγνωστικιστή. Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από : <http://union.atheia.gr/ένωση-άθεων/ορισμός-αθέου-αθρήσκου-και-αγνωστικι/>

στην Βίβλο², περισσότερο σαν μια εγωιστική, αλαζονική άρνηση της πραγματικότητας, παρά σαν μια ειλικρινή τοποθέτηση. Θα δυσκολευόταν κάποιος να βρει στην αρχαιότητα έναν άθεο που να ταιριάζει στην παραπάνω ερμηνεία, αλλά υπήρξαν νοοτροπίες που την προσέγγισαν. Αυτός ο «πρωτοαθεϊσμός» ήταν συνήθως ένα πολιτικό όπλο κατηγορίας παρά σαφή μεταφυσική θέση : ο άθεος ήταν ο ασεβής, αυτός που δεν λάτρευε τους (σωστούς) θεούς, ο επικίνδυνος για την κοινωνία³.

Χαρακτηριστικό αυτού είναι το κατηγορητήριο ενάντια στον Σωκράτη (470-399 π.Χ) όπως αυτό παρουσιάζεται στην «Απολογία Σωκράτους» του Πλάτωνα. Ο φιλόσοφος κατηγορείται ταυτόχρονα για αθεϊσμό και για την λατρεία νέων θεοτήτων, μια αντίφαση σύμφωνα με την μοντέρνα ερμηνεία του αθεϊσμού που συναντάμε και στις «Νεφέλες» του Αριστοφάνη. Κατά ειρωνικό τρόπο, ο ίδιος ο Πλάτωνας θέτει τις βάσεις για την μεταγενέστερη καχυποψία κατά των άθεων. Έμμεσα, ο διαχωρισμός των ιδεών (κι άρα των αξιών και της ηθικής) από τον υλικό κόσμο αυτόματα καταδικάζει ως ανήθικους όσους δεν πιστεύουν σε κόσμους πέρα του υλικού. Παρά τις εμφανείς συνέπειες της πλατωνικής φιλοσοφίας για αθεϊστικές τοποθετήσεις, ο Πλάτωνας εκφράζεται και ρητά για την ανάγκη αντίστασης σε αυτές⁴.

Δίωξη για αθεϊσμό υπέστη και ο σοφιστής Πρωταγόρας (490 – 420 π.Χ.) παρόλο που μάλλον πρόκειται για τον πρώτο αγνωστικιστή, παρά για άθεο. Στο μη διασωθέν έργο του «Περί θεών»⁵ αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Για τους θεούς δεν μπορώ να γνωρίζω τίποτα: ούτε ότι υπάρχουν, ούτε ότι δεν υπάρχουν, ούτε τι λογής μορφή έχουν. Γιατί είναι πολλά τα όσα εμποδίζουν να γνωρίζουμε. Από τη μία το άδηλο του ζητήματος και από την άλλη η συντομία της ανθρώπινης ζωής.»

Άλλοι φιλόσοφοι όπως ο Ηράκλειτος κι ο Εμπεδοκλής χαρακτηρίστηκαν μεταγενέστερα ως άθεοι λόγω των προσπαθειών τους να ερμηνεύσουν τον κόσμο και την προέλευσή του

² Παλαιά Διαθήκη Ψαλμοί ι'4,ιδ' 1, Ιερεμίας ε' 12

³ ΜακΓκράθ, Ά. (2008): *Το Αγκόφως του Αθεϊσμού*, Εκδόσεις Ουρανός, Αθήνα, σσ. 26-27

⁴ Μινουά, Ζ. (2007): *Η Ιστορία της Αθεΐας*, Εκδόσεις Νάρκισσος, Αθήνα, σσ. 68-69

⁵ Bremmer, N. J. (2007): «Atheism in Antiquity», *The Cambridge Companion To Atheism* (επιμ. Martin M.), Cambridge University Press, σ. 12-13

με φυσικό τρόπο αντί για την απόδοσή του στους θεούς. Δεν μπορεί να τους καταλογιστεί όμως απιστία στους θεούς της εποχής τους, ούτε αντιμετώπισαν διώξεις.

Πραγματικό αρνητή των θεών συναντάμε για πρώτη φορά ίσως στο πρόσωπο του Διαγόρα του Μήλιου. Ο σοφιστής του 5ου αιώνα π.Χ. είναι γνωστός για την βλάσφημη συμπεριφορά του όπως την περιφρόνηση των Ελευσίνιων μυστηρίων με την αποκάλυψη των μυστικών τους και την χρήση ξύλινου αγάλματος του Ηρακλή για φωτιά μαγειρέματος. Παρόλο που δεν είναι γνωστές οι γενικότερες φιλοσοφικές απόψεις του, μπορούμε να αποδώσουμε σε κάποιο βαθμό τον αθεϊσμό του στην ατιμωρησία των Αθηναίων μετά την σφαγή της Μήλου⁶ (416 π.Χ). Στην αρχαιότητα του έχει δοθεί το επίθετο ο Άθεος.

Το ίδιο προσωνύμιο φέρει κι ο Θεόδωρος (340-250 π.Χ), μεταγενέστερος φιλόσοφος που έζησε στην Κυρήνη και το έργο του οποίου επηρέασε τον Επίκουρο (341-270 π.Χ.). Ο ιδρυτής της μεγάλης επικούρειας φιλοσοφικής σχολής, παρόλο που δεν αρνούνταν την ύπαρξη των θεών, απέρριπτε την λατρεία τους και τις θρησκευτικές τελετές. Ο ασκητισμός και η αποφυγή κάθε δυσάρεστης εμπειρίας που προωθούσε με την φιλοσοφία του ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τον φόβο του θανάτου που ήταν αναπόσπαστος με την θρησκεία. Ο Επίκουρος θεωρούσε πως οι θεοί δεν έχουν καμιά ανάγκη να ασχολούνται με τον άνθρωπο κι έβλεπε τον θάνατο σαν το τέλος και της ψυχής, κι άρα λύτρωση για τον άνθρωπο που έχει αποφύγει οριστικά πλέον τον πόνο. Μια γνωστή εκδοχή του προβλήματος του κακού αποδίδεται στον Επίκουρο:

Επιθυμεί ο θεός να αποτρέψει το κακό, αλλά δεν είναι ικανός; Τότε δεν είναι παντοδύναμος. Είναι ικανός αλλά δεν το επιθυμεί; Τότε είναι μοχθηρός. Είναι και ικανός και το επιθυμεί; Τότε γιατί υπάρχει το κακό; Μήπως δεν είναι ούτε ικανός, ούτε το επιθυμεί; Τότε για τον αποκαλούμε Θεό;⁷

Ο Russel εικάζει πως η εχθρικότητα του Επίκουρου προς την θρησκεία σχετίζεται με την χαμηλή καταγωγή του και το ψυχολογικό βάρος που ασκούσε η επικρατούσα θρησκεία

⁶ Robertson, J.M. (1936): *A History of Freethought, Ancient and Modern, to the Period of the French Revolution, , Fourth Edition, Revised and Expanded, In Two Volumes, Vol. I*, Watts, σσ. 173 - 174

⁷ Η απόδοση αυτή προέρχεται από το έργο «De Ira Dei» του χριστιανού απολογητή Lactantius, σύμβουλο του Μεγάλου Κωνσταντίνου.

στον απλό λαό, παρά την αντίθετη εικόνα που έχουμε από την τέχνη και λογοτεχνία της εποχής οι οποίες προέρχονται από περισσότερο αριστοκρατικές πηγές⁸.

Η επικούρεια φιλοσοφία δεν κέρδισε ακόλουθους τα χρόνια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η παγκοσμιοποίηση του τότε γνωστού κόσμου που επέφερε ο ρωμαϊκός ιμπεριαλισμός γνωστοποίησε στην κοινή συνείδηση τις ποικίλες θρησκευτικότητες δυτικών και ανατολικών πληθυσμών, μαζί με την κοινή επιρροή που αυτές είχαν στις ζωές τους. Η επικούρεια αντίληψη για την ουσιαστική απουσία των θεών από τα κοσμικά δρώμενα ερχόταν σε αντίθεση με την πλούσια θρησκευτική ιστορία του ενοποιημένου ρωμαϊκού κόσμου. Αυτό το κλίμα συντέλεσε στην άνοδο φιλοσοφιών όπως του στωικισμού και του νεοπλατωνισμού, που είχαν παρόμοιες ενοποιητικές ιδέες για την ύπαρξη του θείου. Πιο συγκεκριμένα, ο στωικισμός υποστήριζε πως η θεότητα συμπεριλαμβάνει το σύνολο του κόσμου σε σημείο αυτά τα δύο να ταυτίζονται, ένας μονισμός με κοινά στοιχεία τόσο με τις σύγχρονες ανατολικές θρησκείες όσο και με τον δυτικό μονοθεϊσμό. Παράλληλα, ο νεοπλατωνισμός με κύριο εκπρόσωπο τον Πλωτίνο (203-270 μ.Χ.), αναφέρεται στην υπέρτατη οντότητα του «Εν» από την οποία πηγάζει ο κόσμος των ιδεών αλλά και οι ψυχές των ανθρώπων. Το θεϊκό στοιχείο είναι παρών και στις δυο φιλοσοφίες αλλά απουσιάζουν ηχηρά οι ονομασμένες θεότητες των περασμένων αιώνων.

Αυτή η συρρίκνωση των πολυπληθέστατων πάνθεων της αρχαιότητας, παρόλο που απέχει από τον σύγχρονο αθεϊσμό, είναι μια μορφή αθεϊσμού όπως τον κατανοούσαν στην αρχαιότητα : η αμφισβήτηση των θεών ως ξεχωριστών προσώπων και υπερδυνάμεων της πραγματικότητας. Υπό αυτό το πρίσμα, η ενανθρώπιση του Θεού που εξέφραζε ο Χριστιανισμός βρέθηκε σε ευνοϊκό κλίμα για την αποδοχή του, καθώς συγκέντρωνε τα κυριότερα χαρακτηριστικά των επικρατουσών φιλοσοφιών : την υποτίμηση της θεότητας και την μοναδικότητά της⁹.

1.3 Ο αθεϊσμός μεταξύ αρχαιότητας και σύγχρονης εποχής

Η άνοδος του Χριστιανισμού και η παρακμή των παγανιστικών θρησκειών ήταν φαινόμενα που εξελίχτηκαν παράλληλα, και τροφοδοτούσαν συχνά το ένα το άλλο.

⁸ Russel, B. (2004): *History of Western Philosophy*, Routledge Classics, Oxon, σσ. 236, 238

⁹ Μινουά, Ζ., ό.π., σ. 86

Ενδιαφέρον έχει το γεγονός πως και οι δυο πλευρές χαρακτηρίζαν την αντίπαλη σαν «αθεϊστική»^{10,11}. Ο Chuvin τοποθετεί το τέλος του παγανισμού μετά το 580 μ.Χ. στο γεγονός της σύλληψης ενός τοπικού άρχοντα για λατρεία του Απόλλωνα και στα επεισόδια που ακολούθησαν την δίκη του στην Κωνσταντινούπολη¹². Αν θεωρήσουμε τότε το τέλος της αρχαιότητας, η ιδέα του αθεϊσμού δεν γνώρισε νέους εκφραστές μέχρι εκείνη την εποχή. Παρέμεινε ένα έμμεσο συμπέρασμα πολλαπλών φιλοσοφιών και η μερική αμφισβήτηση πολυποίκιλων δοξασιών χωρίς να πάρει κάποια ενοποιημένη μορφή¹³.

1.3.1 Μεσαίωνας

Κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα, η γενικότερη εικόνα για τις αθεϊστικές απόψεις έχει ελάχιστες αλλά σημαντικές διαφορές. Η ομοίως με την αρχαιότητα διάσπαρτη παρουσία του αθεϊστικού στοιχείου έχει πλέον περισσότερα ενοποιητικά χαρακτηριστικά λόγω του επικρατούντος Χριστιανισμού. Δεν αποτελεί έκπληξη πως η μεγαλύτερη φιγούρα αθεϊστικής έκφρασης σε αυτήν την περίοδο προέρχεται από το Ισλάμ. Ο Αβερρόης (1126-1198 μ.Χ.) μελετάει σε βάθος την Αριστοτέλεια λογική και τις επιστήμες, κατακρίνει τις τρεις μεγάλες μονοθεϊστικές θρησκείες¹⁴ και εισάγει την ιδέα της «διττής αλήθειας», διαχωρίζοντας την επιστημονική από την θεολογική σκέψη. Οι συνέπειες αυτής της ιδέας ήταν αποφασιστικής σημασίας. Σε πρώτο επίπεδο η αποδοχή της «διττής αλήθειας» έκανε δυνατή την επιστημονική αναζήτηση, και σε δεύτερο την σύγκριση των δυο αληθειών και την αμφισβήτηση των θεολογικών δογμάτων¹⁵.

Σαν αποτέλεσμα οι χριστιανοί διανοητές επιδόθηκαν σε μια προσπάθεια εύρεσης αποδείξεων για το θείο με γνωστά παραδείγματα τους Θωμά Ακινάτη και Άγιο Ανσέλμο. Η ανάγκη για αποδείξεις φανερώνει τόσο την επιρροή του Αριστοτέλη για την σημασία της λογικής, όσο και την ύπαρξη γενικότερων αμφιβολιών στις Μεσαιωνικές κοινωνίες.

¹⁰ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σ. 27

¹¹ Μινουά, Ζ., ό.π., σ. 142

¹² Chuvin, P. (2003): *Οι Τελευταίοι Εθνικοί, Ένα Χρονικό της Ήττας του Παγανισμού*, Harvard University Press, σσ. 174-176

¹³ Μινουά, Ζ., ό.π., σ. 87

¹⁴ Μινουά, Ζ., ό.π., σ. 97-98

¹⁵ Μινουά, Ζ., ό.π., σ. 100-101

Όπως και στην αρχαιότητα, αυτές οι αμφιβολίες ήταν διάσπαρτες και είχαν πολλαπλές πηγές. Τα υπολείμματα των παγανιστικών λατρειών σε συνδυασμό με το υπερφυσικό στοιχείο του Χριστιανισμού και το χαμηλό επίπεδο μόρφωσης του κοινού κόσμου συντελούν σε ένα κλίμα δεισιδαιμονίας και μαγικής σκέψης που είναι το υπόβαθρο μιας «εμπειρικής αθεΐας» σύμφωνα με το σχήμα του Μινουά¹⁶. Παράλληλα, το ίδιο το ιερατικό σώμα μαστίζεται από παρόμοια ελλιπή μόρφωση, διαφθορά και αδυναμία συσχέτισης με τον κοινό κόσμο, κάτι που προκαλούσε χλευασμό ή αντίδραση¹⁷.

Παρά το συγκεντρωτικό αντίπαλο δέος του Χριστιανισμού και την ύπαρξη αμφισβήτησης και σκεπτικισμού, η αθεϊστική σκέψη στον Μεσαίωνα δεν σχημάτισε μια καθαρή συγκεκριμένη οντότητα με σημαντικούς εκφραστές. Η επιστροφή του ενδιαφέροντος για την ελληνική φιλοσοφία στον 16^ο αιώνα θα αλλάξει αυτό το σκηνικό.

1.3.2 Αναγέννηση και Διαφωτισμός

Ο αθεϊσμός τους αιώνες της Αναγέννησης διαπιστώνεται περισσότερο από την αντίδραση των χριστιανών διανοητών όπως ο Καλβίνος στο φαινόμενο το οποίο αποδίδεται στην επιρροή των Επίκουρου¹⁸, Διαγόρα και Αβερρόη μεταξύ άλλων¹⁹. Το φαινόμενο προκαλεί τέτοια ανησυχία που ο αθεϊσμός τραβάει την προσοχή της Ιεράς Εξέτασης²⁰ που μέχρι τότε είχε στο στόχαστρό της τις αιρετικές απόψεις. Ως αιρετικός παρά ως άθεος, όπως συνήθως χαρακτηρίζεται, καίγεται στην πυρά ο αστρονόμος και φιλόσοφος Giordano Bruno το 1600²¹.

Για τον Onfray, όλα τα ονόματα που έχουν αναφερθεί ως τώρα δεν ανήκουν στην κατηγορία του άθεου καθώς ούτε απορρίπτουν απόλυτα το θεϊκό στοιχείο, ούτε προτείνουν μια εναλλακτική θεώρηση του κόσμου²². Ο πρώτος πραγματικά άθεος είναι ο Jean Meslier (1664-1729), Γάλλος ιερέας που πεθαίνοντας άφησε ένα βιβλίο που κατακεραύνωνε την θρησκευτική πίστη, σημαντικός σταθμός για την αθεϊστική σκέψη

¹⁶ Μινουά, Ζ., ό.π., σσ. 46, 115, 123

¹⁷ Μινουά, Ζ., ό.π., σσ. 127, 131-133

¹⁸ Μινουά, Ζ., ό.π., σ. 297

¹⁹ Μινουά, Ζ., ό.π., σσ. 178, 190

²⁰ Μινουά, Ζ., ό.π., σ. 193

²¹ Μινουά, Ζ., ό.π., σσ. 213-214

²² Onfray, M. (2006): *Πραγματεία περί αθεολογίας*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, σσ. 54-55

για τον οποίο ο Μινουά αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο από τον ογκώδη τόμο του για την ιστορία της αθεΐας²³.

Οι απαρχές της σύγχρονης επιστήμης από το τέλος της Αναγέννησης μέχρι την εποχή του Διαφωτισμού διακατέχονται από έναν περισσότερο, αν όχι συνειδητό αθεϊσμό, τότε συνειδητή αμφισβήτηση της θρησκείας. Διανοητές όπως οι Spinoza, Hume, Locke, Hobbes και Kant χτίζοντας μια κοσμοθεωρία εμπειρισμού και νατουραλισμού, χωρίς να απορρίψουν κατηγορηματικά το θείο, οδηγήθηκαν είτε σε αναθεώρησή του, είτε στον εξοστρακισμό του από την ανθρώπινη σφαίρα. Ο Γαλλικός νατουραλισμός που ακολούθησε και αντιπροσωπεύτηκε από φιγούρες όπως οι Diderot, d' Holbach, Rousseau και Voltaire συγκρούστηκε πιο ανοικτά με την Εκκλησία κι έτσι έπαιξε ρόλο στην Γαλλική Επανάσταση. Παρόλο που οι περισσότεροι απέρριπταν την θρησκεία, ήταν μάλλον ντεϊστές. Ο ΜακΓκράθ σε μια προσπάθεια να υποβαθμίσει τον ρόλο της επιστημονικής σκέψης σε αυτή την απόρριψη υποστηρίζει πως αυτό ήταν απόρροια της διαφθοράς της Εκκλησίας²⁴. Στην πραγματικότητα, όσοι δεν ήταν πραγματικά άθεοι όπως ο d' Holbach και αργότερα ο Diderot, ήταν ντεϊστές με τον τρόπο που αναφέρονται στον Θεό οι Hawking και Einstein²⁵ : μια μεταφορά για την λειτουργία της φύσης.

Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, η Αμερικανική Επανάσταση χαρακτηρίζεται επίσης από φιγούρες που ανήκαν στον ντεϊσμό. Χωρίς την ανατρεπτική διάθεση απέναντι στην θρησκεία που είχαν οι Γάλλοι²⁶, χαρακτηριζόταν όμως από την ίδια διάθεση περιορισμού της δύναμης της Εκκλησίας και την βεβαίωση της κοσμικότητας του κράτους. Ο Richard Price, φιλόσοφος που υποστήριξε την Αμερικανική Επανάσταση, γράφει πως σχεδόν θα προτιμούσε τον αθεϊσμό από την διαφθορά μιας εδραιωμένης από το κράτος θρησκείας²⁷. Παρόλο που στην συνέχεια εξαίρει τις αρετές του χριστιανισμού, θεωρεί πως το πνεύμα του χριστιανισμού είναι εκ διαμέτρου αντίθετο με τη συμμετοχή στην πολιτική εξουσία.

²³ Μινουά, Ζ., ό.π., σσ. 379-414

²⁴ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σ. 51

²⁵ Μινουά, Ζ., ό.π., σ. 734

²⁶ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σ. 52-53

²⁷ Price, R. (1978): *Richard Price and the Ethical Foundations of the American Revolution*, Duke University Press Books, σσ. 196-197

1.4 Ο αθεϊσμός την σύγχρονη εποχή

Σε συνέχεια του Διαφωτισμού, ο αθεϊσμός στον 19^ο και 20^ο αιώνα είναι πλέον μια όχι σπάνια τοποθέτηση που προσεγγίζεται από διάφορους διανοητές και από διάφορες οπτικές. Η σύγχρονη εποχή, ο μοντερνισμός σαν κοινωνιολογικός όρος, χαρακτηρίζεται από μια στροφή στην λογική και τις επιστημονικές εξηγήσεις. Για τον Durkheim, η θρησκεία είναι αποτέλεσμα της κοινωνικοποίησης του ανθρώπου, θεωρώντας θρησκεία και κοινωνία δυο αλληλένδετες έννοιες που συντηρούν η μια την άλλη, χωρίς να κάνει αναφορά σε υπερφυσικά στοιχεία²⁸. Οι ψυχολόγοι Freud, Yung, Fromm και Frankl κατασκευάζουν τις δικές τους ερμηνείες για το θρησκευτικό φαινόμενο²⁹. Οι εξηγήσεις κι οι ερμηνείες οδηγούν τον Νίτσε να δηλώσει πως ο Θεός πέθανε κι άρα ο άνθρωπος είναι μοναδικός υπεύθυνος της ζωής του³⁰. Οι κοινωνικές θεωρίες που αναπτύχθηκαν από τον Hegel και τον Marx είχαν τις δικές τους απόψεις για την θρησκεία.

Ο Hegel, για να θεμελιώσει τον ιστορισμό³¹ της θεωρίας του, οικειοποιείται την θρησκευτική συνείδηση³² και κατ' επέκταση την τελεολογία της θρησκείας : η θέωση και το τέλος του κόσμου της χριστιανικής θεώρησης ταυτίζονται με το εγγελιανό τέλος της ιστορίας³³. Η ιστορικιστική ερμηνεία των ευαγγελίων από τον David Strauss³⁴ μεταφέρει την χριστιανική αφήγηση στον χώρο του μύθου³⁵. Η λατρεία της ιστορίας από τους

²⁸ Cipriani, R. (2015): *Sociology of Religion, An Historical Introduction*, Transaction Publishers, New Jersey, σσ. 71-72

²⁹ Βλ. παρ. 1.7.4

³⁰ Μινουά, Ζ., ό.π., σ. 681-682

³¹ Ο ιστορικισμός θεωρεί πως η ιστορία διέπεται από συγκεκριμένους κανόνες και άρα ακολουθεί μια ντετερμινιστική πορεία. Κατά συνέπεια, κάθε φαινόμενο ερμηνεύεται αποκλειστικά από τις ιστορικές συνθήκες του. Έτσι, για τον Hegel η θρησκευτική συνείδηση είναι περισσότερο ιστορική συνέπεια παρά μέρος μιας μεταφυσικής πραγματικότητας.

³² Μινουά, Ζ., ό.π., σ. 663

³³ Το τέλος της ιστορίας είναι απλά η κατάληξη των ιστορικών τριβών. Για τον Hegel οι τριβές είναι μεταξύ των εθνών, ενώ για τον Marx μεταξύ των κοινωνικών τάξεων [βλ. Popper, Karl (2003): *The Open Society And Its Enemies Vol. 2: Hegel and Marx*, New York, Routledge Classics σ. 121].

³⁴ Μινουά, Ζ., ό.π., σσ. 673-674

³⁵ Ο Strauss υπήρξε από τους θεμελιωτές του μυθικισμού, της θεωρίας πως ο Ιησούς δεν είναι υπαρκτό ιστορικό πρόσωπο. Ομάδα μυθικιστών ακαδημαϊκών δραστηριοποιείται και στην Ελλάδα (βλ. <http://mythikismos.gr/>)

εγγεληνούς φιλοσόφους υιοθετεί τον χριστιανισμό αφαιρώντας όμως τα υπερβατικά του στοιχεία.

Μια διαφορετική αφαιρετική διαδικασία επιχειρεί ο Feuerbach καθιστώντας τον Θεό έναν συμβολικό φύλακα όλων των ανθρώπινων αρετών³⁶. Ο άνθρωπος ξεγυμνώνεται από κάθε αρετή τις οποίες λατρεύει σαν απόλυτες, ανέφικτες ουτοπίες στο πρόσωπο του Θεού. Για τον Feuerbach η ένωση με τον Θεό είναι αναγκαία για την ανάκτηση των αρετών και η θρησκεία αποτελεί εμπόδιο σε αυτό καθώς ορίζει τον Θεό σαν μια ξεχωριστή, απλησίαστη οντότητα.

Ο Marx συνδυάζει τον ανθρωπολογικό αθεϊσμό του Feuerbach με τον εγγεληνικό ιστορικισμό: η θρησκεία έχει μεν ανθρώπινη προέλευση αλλά αποτελεί παραπροϊόν των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών οι οποίες οδηγούνται αναπόφευκτα προς τον σοσιαλισμό³⁷. Η πραγμάτωση του ανθρώπου, η θέωση και το τέλος της ιστορίας συνιστούν μια κοινωνική προφητεία στην εκπλήρωση της οποίας η θρησκεία αποτελεί είτε ηθικό εμπόδιο (κατά Feuerbach), είτε ένδειξη κοινωνικής αλλοτρίωσης³⁸. Για τον Λένιν, οι καρποί αυτής της προφητείας δεν μπορούν να περιμένουν την ιστορία, αλλά η εκπλήρωσή της είναι προσωπικό καθήκον³⁹. Αυτή η άποψη του Λένιν που αποτέλεσε θεμέλιο για τα καταπιεστικά αθεϊστικά καθεστώτα του 20^{ου} αιώνα κρύβει μια αντίθεση με την μαρξιστική ερμηνεία της θρησκείας. Αν ο σοσιαλισμός είναι η κοινωνική συνθήκη στην οποία δεν μπορεί να εδραιωθεί η θρησκεία, τότε είναι και ικανή συνθήκη για την εξάλειψή της. Σε διαφορετική περίπτωση, όπως παρατηρεί κι ο ΜακΓκράθ, «η πραγματικότητα θα έπρεπε να συμμορφωθεί με αυτό που προέβλεπε η θεωρία»⁴⁰.

³⁶ Ο ΜακΓκράθ κρίνει αυτή την τοποθέτηση σαν κυκλικό επιχειρήμα : προϋποθέτει την ανυπαρξία του Θεού πριν καταλήξει στην εσωτερική του προέλευση (*Το Λυκόφως του Αθεϊσμού*, σ. 90). Είναι ίσως μη ρεαλιστικό όμως να υπάρξουν ερμηνείες χωρίς παραδοχές, ειδικά στο συγκεκριμένο θέμα στο οποίο δεν υπήρξε φιλοσοφική πρόοδος για αιώνες.

³⁷ Popper, K. (2003): *The Open Society And Its Enemies Vol. 2: Hegel and Marx*, Routledge Classics, New York, σσ. 151-152

³⁸ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σ. 98

³⁹ Μινουά, Ζ., ό.π., σ. 672

⁴⁰ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σ. 226

Τόσο ο ΜακΓκράθ⁴¹, όσο και ο Γιούλτσης⁴², καταγράφουν τις διώξεις που υπέστη το θρησκευτικό στοιχείο στα κομμουνιστικά καθεστάτα. Τοποθετούν όμως, λανθασμένα, τον αθεϊσμό σαν την κινητήρια δύναμη πίσω από αυτά και τον αυτοσκοπό τους⁴³. Όπως τεκμηριώθηκε παραπάνω, η θρησκεία αποτελούσε μια παραφωνία στο σοσιαλιστικό όραμα, και η μαρξιστική θεωρία προέβλεπε την αυθόρμητη εξαφάνισή της. Κατά συνέπεια, η κρατική προώθηση μιας αθεϊστικής κοσμοθεώρησης φαντάζει τουλάχιστον πλεονασμός αν δεν ερμηνευθεί σαν την προσπάθεια του κρατικού δόγματος να επιβληθεί στο θρησκευτικό, καθώς, υποσυνείδητα ή όχι, δρουν ανταγωνιστικά στο ίδιο επίπεδο. Οι παραλληλισμοί που μας οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα ίσως να έχουν γίνει εμφανείς, με προφανέστερο αυτόν μεταξύ του μαρξιστικού ιστορικισμού και της θρησκευτικής τελεολογίας⁴⁴. Δυο κοσμοθεωρίες που πραγματεύονται ένα διαφορετικό αλλά προδιαγεγραμμένο τέλος της ιστορίας είναι δύσκολο να συνυπάρξουν. Ο δογματικός χαρακτήρας, η προσδοκία σωτηρίας και η προσωπολατρία είναι κάποια άλλα κοινά χαρακτηριστικά που καθιστούν τον μαρξισμό πολιτική θρησκεία. Άρα ο αθεϊσμός δεν αποτελεί αντικατάσταση της θρησκείας σε ένα κομμουνιστικό καθεστώς, αλλά ένα παραπροϊόν, με τον ίδιο τρόπο που η θρησκεία είναι για τον Μαρξ παραπροϊόν της ανολοκλήρωτης κοινωνίας.

1.5 Αγνωστικισμός

Ο όρος του αγνωστικισμού δεν μπορεί να λείπει από μια συζήτηση περί πίστης και γνώσης. Μια συχνή παρανόηση του νοήματος του αγνωστικισμού είναι πως πρόκειται για μια ουδέτερη στάση μεταξύ πίστης και μη-πίστης, κάτι που αγνοεί πλήρως την διάσταση της γνώσης. Για την ακρίβεια, ο αγνωστικισμός είναι μια τοποθέτηση πάνω στην γνώση και όχι στην πίστη, η τοποθέτηση πως κάτι δεν είναι γνωστό μέχρι στιγμής ή δεν μπορεί να γίνει γνωστό λόγω φύσεως. Η ύπαρξη του θεού είναι το παραδοσιακό αντικείμενο για το οποίο εκφράζεται αγνωστικισμός, καθώς ούτε φιλοσοφικά επιχειρήματα, ούτε πειράματα και παρατηρήσεις μπορούν να δώσουν οριστικές

⁴¹ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σ. 227-230

⁴² Γιούλτσης, Β. (1984): *Κοινωνιολογία του Αθεϊσμού*. Εκδόσεις Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη σσ. 152-165

⁴³ Ο ΜακΓκράθ γράφει (ό.π. σ. 229) «Ο αθεϊσμός ήταν πια η κρατική θρησκεία της Σοβιετικής Ένωσης...»

⁴⁴ Στην πιο ακραία της μορφή, η χριστιανική τελεολογία ερμηνεύει την ιστορία μέσω Βιβλικών προφητειών, συχνότερα μέσω του βιβλίου της Αποκάλυψης του Ιωάννη.

απαντήσεις. Συνεπάγεται λοιπόν πως ο αγνωστικισμός δεν είναι κάτι που υιοθετεί κάποιος ή όχι εξαιρώντας μια πίστη, αλλά μια παράλληλη τοποθέτηση με την πίστη του. Το Σχήμα 1.1 δείχνει πως θα μπορούσε να κατηγοριοποιηθεί κανείς στους άξονες πίστης και γνώσης⁴⁵.

Αυτός ο διαχωρισμός του αθεϊσμού στον άξονα της γνώσης μπορεί να συναντηθεί και σαν δυνατός ή θετικός αθεϊσμός (γνωστικιστής άθεος) σε αντίθεση με τον αδύναμο ή αρνητικό αθεϊσμό (αγνωστικιστής άθεος). Η σύνδεση του σύγχρονου αθεϊσμού με την επιστήμη που αποφεύγει τα απόλυτα και δέχεται τις

Σχήμα 1.1 - Αγνωστικισμός

επιστημονικές αλήθειες ως προσωρινές και εν δυνάμει διαψεύσιμες, δείχνουν τον αγνωστικιστικό αθεϊσμό ως την λογική επιλογή για την πλειοψηφία των άθεων.

Ο Dawkins, θεωρώντας πως το παραπάνω σχήμα ορισμών δεν αφήνει περιθώρια για την έκφραση κάποιου βαθμού σιγουριάς, προτείνει μια δική του κλίμακα 7 σημείων έκφρασης πίστης που φαίνεται στον πίνακα 1.1⁴⁶. Ο ίδιος δηλώνει πως ανήκει στην κατηγορία 6, πλησιάζοντας την 7. «Είμαι αγνωστικιστής [στην ύπαρξη του Θεού] κατά την ίδια έκταση που είμαι αγνωστικιστής και για τις νεράιδες»⁴⁷.

⁴⁵ Smith, G. H. (1979): *Atheism: The Case Against God*, Prometheus Books, σσ. 10–11

⁴⁶ Μετάφραση από On the way to Ithaca (2009): «Εικονίδια Κλίμακας Dawkins». Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <https://onthewaytoithaca.wordpress.com/goodies/>

⁴⁷ Dawkins, R. (2006): *The God Delusion*, Bantam Press, London σ. 51

1. **Ισχυρώς Θεϊστής:** Δεν αμφισβητώ την ύπαρξη του Θεού. Το ΞΕΡΩ ότι υπάρχει.
2. **De Facto Θεϊστής:** Δεν μπορώ να το γνωρίζω στα σίγουρα, αλλά πιστεύω πολύ στο Θεό και ζω τη ζωή μου με το σκεπτικό ότι υπάρχει.
3. **Ασθενώς Θεϊστής:** Είμαι πολύ αβέβαιος, αλλά προτιμώ να πιστεύω στο Θεό.
4. **Αγνωστικιστής:** Η πιθανότητα να υπάρχει Θεός είναι ακριβώς η ίδια με την πιθανότητα να μην υπάρχει.
5. **Ασθενώς Άθεος:** Δεν γνωρίζω αν υπάρχει Θεός, αλλά τείνω προς τον σκεπτικισμό.
6. **De Facto Άθεος:** Δεν μπορώ να το ξέρω στα σίγουρα, αλλά θεωρώ ότι ο Θεός είναι πολύ απίθανο να υπάρχει και ζω τη ζωή μου με το σκεπτικό ότι δεν υπάρχει.
7. **Ισχυρώς Άθεος:** Είμαι 100% σίγουρος ότι δεν υπάρχει Θεός.

Πίνακας 1.1 - Η Κλίμακα Dawkins

Στο ίδιο σημείο ο Dawkins αναγνωρίζει πως σε αυτή την κλίμακα δεν μπορούν να τοποθετηθούν οι αγνωστικιστές που βλέπουν την ύπαρξη του θεού ως ερώτημα αναπάντητο εκ φύσεως. Παρόλο που η τοποθέτηση σε αυτό το ερώτημα εξαρτάται με τον βαθμό και την λεπτομέρεια με τα οποία το έχουμε ορίσει, υπάρχουν εγγενείς περιορισμοί στην επιστήμη και στην ίδια την λογική έτσι ώστε να μην μπορούμε να απορρίψουμε αυτή την

αυθεντικά αγνωστικιστική τοποθέτηση. Γλωσσικά παράδοξα αυτοαναφορικότητας, η κβαντική φυσική, το θεώρημα μη-πληρότητας του Godel, οι έννοιες του άπειρου, της υπολογισιμότητας και του χάους μεταξύ άλλων είναι κάποια από τα πεδία γνώσης που θέτουν υπό αμφισβήτηση την ικανότητα του ανθρώπου για την κατάκτηση κάθε ερωτήματος⁴⁸.

1.6 Σκεπτικισμός

Στενή σύνδεση με τον σύγχρονο αθεϊσμό έχει και η έννοια του σκεπτικισμού. Με τον ίδιο όρο αναφερόμαστε τόσο στο φιλοσοφικό ρεύμα του 1^{ου} αιώνα π.Χ. μέχρι του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. όσο και στο σύγχρονο κίνημα αμφισβήτησης της ψευδοεπιστήμης.

⁴⁸ Βλ. S. Yanofsky, Noson (2013): *The Outer Limits of Reason: What Science, Mathematics and Logic Cannot Tell Us*. MIT Press Books, Cambridge MA.

1.6.1 Φιλοσοφικός σκεπτικισμός

Ο σκεπτικισμός σαν φιλοσοφικό ρεύμα είχε σημείο επαφής με την σύγχρονη επιστήμη στην ιδέα της προσωρινής φύσης της αλήθειας και στην απόρριψη των δογμάτων. Ταυτόχρονα όμως, η εγγενής αμφιβολία του σκεπτικισμού δεν αφήνει περιθώρια για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Ο Καρνεάδης ο Κυρηναίος (214-128 π.Χ.) είναι γνωστός για τα κηρύγματά του στην Ρώμη όπου σε διαδοχικές μέρες θα υποστήριζε δυο αντιφατικές θέσεις⁴⁹, ενώ ο Τίμων ο Φλιάσιος (315-230 π.Χ.) θεωρούσε πως οι αισθήσεις δεν είναι αρκετές για να συμπεράνουμε την πραγματική φύση των πραγμάτων. Αυτός ο ακραίος αγνωστικισμός μετριάστηκε από τον Κλειτόμαχο τον Καρχηδόνιο που εισήγαγε βαθμούς πιθανότητας σαν εργαλείο λήψης αποφάσεων, κάτι απελευθερωτικό από την παραλυτική αμφιβολία του σκεπτικισμού που όμως δεν έγινε ποτέ κεντρική ιδέα του ρεύματος. Η σκεπτικιστική αμφιβολία δεν έκανε εξαιρέσεις για την ύπαρξη του θείου : ο Σέξτος ο Εμπειρικός, αγγίζοντας το διαχρονικό θρησκευτικό πρόβλημα του κακού, θεωρούσε πως η τοποθέτηση για την ύπαρξη του θεού οδηγεί σε ασέβεια καθώς αν αυτός υπάρχει πρέπει να είναι υπεύθυνος για τα πάντα, άρα και για το κακό⁵⁰.

1.6.2 Σύγχρονος σκεπτικισμός

Ο σκεπτικισμός σήμερα είναι η νοοτροπία της κριτικής κάθε ισχυρισμού σύμφωνα με την επικρατούσα επιστημονική γνώση. Σε αντίθεση με τον φιλοσοφικό σκεπτικισμό που αποτελεί μια τοποθέτηση αμφισβήτησης και αμφιβολίας για τα πάντα, ο επιστημονικός σκεπτικισμός είναι μια διεργασία κριτικής σκέψης παρά μια τοποθέτηση. Όπως δίνει τον ορισμό ο συγγραφέας κι εκδότης του περιοδικού «Skeptic» Michael Shermer : *«Ο σκεπτικισμός είναι η αυστηρή εφαρμογή της επιστήμης και της λογικής για τον έλεγχο της ορθότητας όλων και κάθε ισχυρισμού.»*⁵¹

Ο σκεπτικισμός στο Διαδίκτυο είναι πλέον ένα κίνημα αφιερωμένο στην απομυθοποίηση και το ξεσκεπάσμα δοξασίων και ψευδοεπιστημονικών κινήματων όπως η κρυπτοζωολογία, οι αεροψεκασμοί, η άρνηση των εμβολιασμών και του AIDS, η αστρολογία καθώς και διάφορες θεωρίες συνωμοσίας και διαδικτυακές απάτες. Γνωστές

⁴⁹ Russel, B. (2004), ό.π, σ. 226

⁵⁰ Russel, B. (2004), ό.π., σσ. 228-229

⁵¹ Shermer, M. (2013): *What Is Skepticism, Anyway?*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από http://www.huffingtonpost.com/michael-shermer/what-is-skepticism-anyway_b_2581917.html

φιγούρες στον σκεπτικιστικό χώρο είναι οι ταχυδακτυλουργοί James Randi και Penn Jillete⁵². Στον ελληνικό χώρο, το κίνημα αντιπροσωπεύεται από τον γνωστό ιστοχώρο Ελληνικά Hoaxes (<http://ellinikahoaxes.gr/>). Σαν νοοτροπία ο σκεπτικισμός περιλαμβάνει τον αθεϊσμό καθώς οι θρησκείες δεν έχουν επιστημονικά τεκμηριωμένους ισχυρισμούς και ο σκεπτικισμός απορρίπτει το υπερφυσικό γενικότερα.

1.7 Επιστήμη και αθεϊσμός

Ο αθεϊσμός συνδέθηκε με τις επιστήμες από την αρχαιότητα καθώς οι προσπάθειες των φυσικών φιλοσόφων να εξηγήσουν τον κόσμο με λογική και παρατήρηση υπονόμευαν την ύπαρξη θεϊκής παρέμβασης⁵³. Αυτή η σύνδεση είναι οργανική καθώς η ιστορία του αθεϊσμού από την Αναγέννηση και μετά ταυτίζεται σχεδόν με αυτή των νατουραλιστών φιλοσόφων⁵⁴. Η επιτυχία των εξηγήσεων της επιστήμης ήταν τέτοια που υπήρξε καταλύτης για μια θεολογική προέλευση του μοντέρνου αθεϊσμού: η ανάγκη αποδείξεων έφερε τον Θεό στον υλικό, ανθρώπινο κόσμο για να μελετηθεί⁵⁵ και τελικά να απορριφθεί⁵⁶.

Ο ΜακΓκράθ, ενώ περιγράφει ένα πολεμικό κλίμα μεταξύ επιστήμης και θρησκείας κατά το τέλος του 19ου αιώνα, αρνείται ότι πρόκειται για ουσιαστική σύγκρουση⁵⁷. Υποστηρίζει πως η άνοδος της επιστημονικής κοινότητας σε βάρος του κλήρου και των εκκλησιαστικών θεσμών ήταν αποτέλεσμα κοινωνικών συνθηκών παρά αντιπαράθεση θεμελιωδών ιδεών. Προφανώς, τα χτυπητά παραδείγματα του Γαλιλαίου ή της δίκης του John Thomas Scopes για την διδασκαλία της εξέλιξης δεν τεκμηριώνουν ένα γενικό πολεμικό κλίμα και ο ΜακΓκράθ έχει δίκιο αποδίδοντας παρόμοια περιστατικά σε «παπική πολιτική, τον ανταγωνισμό της εκκλησιαστικής εξουσίας και την εκάστοτε

⁵² Το ίδρυμα του James Randi προσφέρει ένα εκατομμύριο δολάρια σε όποιον φέρει αποδείξεις για την ύπαρξη του υπερφυσικού. Ο Jillete μαζί με τον συνάδελφό του Teller παρουσίαζαν την εκπομπή σκεπτικισμού «Bullshit!» το διάστημα 2003-2010.

⁵³ Hoffman, C.A. (2013): «Atheism», *Encyclopedia of Ancient Greece* (επιμ. Wilson, N.), Routledge, σ. 109

⁵⁴ Βλ. παρ. 1.3.2

⁵⁵ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σσ. 56-57

⁵⁶ Hyman, G. (2007): «Atheism in Modern History», *The Cambridge Companion To Atheism* (επιμ. Martin Michael), Cambridge University Press, σσ. 41-43

⁵⁷ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σσ. 126-127.

προσωπική ιδιοσυγκρασία»⁵⁸. Σε κοινωνικές συνθήκες όμως μπορούμε να αποδώσουμε και την οποιαδήποτε συμβίωση ή αρμονία μεταξύ θρησκείας κι επιστήμης, κι άρα την σχέση μεταξύ τους πρέπει να την μελετήσουμε με βάση τις θεμελιώδεις ιδέες τους, ανεξάρτητα από το ιστορικό κλίμα. Η πληροφόρηση των θεσμών από τις ιδέες που τους διακατέχουν και η επερχόμενη δράση τους αποτελούν σχεδόν αξιωματικές συσχετίσεις που η υποβάθμισή τους δεν μπορεί να οδηγεί σε αξιόπιστα συμπεράσματα. Μια πρόχειρη αντιπαράθεση⁵⁹ των θεμελιωδών αυτών ιδεών δείχνει πως η ασυμβατότητα των θεσμών δεν μπορεί να αποδοθεί αυστηρά σε κοινωνικές συνθήκες :

- *Ασυμβατότητα μεθοδολογίας.* Η θρησκεία βασίζεται στις εξ αποκαλύψεως αλήθειες και σε δογματικές γραφές. Η επιστήμη βασίζεται στην παρατήρηση και το πείραμα⁶⁰.
- *Ασυμβατότητα συμπερασμάτων.* Συνέπεια της διαφορετικής μεθοδολογίας είναι τα διαφορετικά συμπεράσματα τα οποία αποκλίνουν όλο και περισσότερο με τον χρόνο. Από την ερμηνεία των καιρικών φαινομένων μέχρι την προέλευση των ειδών οι θρησκείες σταθερά υιοθετούν τα επιστημονικά συμπεράσματα, χωρίς να συμβαίνει ποτέ το αντίστροφο.
- *Ασυμβατότητα φιλοσοφίας.* Η υιοθέτηση του νατουραλισμού από την επιστήμη ήταν αποτέλεσμα της επιθυμίας για πραγματικές εξηγήσεις, κάτι που η αυθαιρεσία των θρησκευτικών αποκαλύψεων και γραφών δεν μπορούσε να προσφέρει.

Η ασυμβατότητα θρησκευτικών δογμάτων κι επιστήμης μπορεί να αναδειχθεί και από τα αποτελέσματα των προσπαθειών να ενοποιηθούν υπό μια συνολική κοσμοθεώρηση. Ο William Paley (ο οποίος είχε την ατυχία να γράψει το «Natural Theology or Evidences of the Existence and Attributes of the Deity» πριν τον Δαρβίνο) εξάγει θεολογικά συμπεράσματα μέσα από βιολογικές παρατηρήσεις σε ένα έργο ήπιων τόνων στο οποίο

⁵⁸ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σ. 123

⁵⁹ Coyne, J. (2015): *Faith versus Fact: Why Science and Religion are Incompatible*, Penguin Publishing Group, σσ. 66-91

⁶⁰ Davies, P. (1988): *Θεός και Μοντέρνα Φυσική*, Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα, σ. 39

στηρίζονται ακόμα οι Δημιουργιστές παρά την επιστημονική πρόοδο από το 1809 της έκδοσής του⁶¹.

Οι μεταγενέστερες απόπειρες αυτής της ενοποίησης δεν ήταν τόσο δημοφιλείς όσο ευφάνταστες και εξωτικές. Ο φιλόσοφος και Ιησουίτης ιερέας Pierre Teilhard de Chardin στο έργο του «The Phenomenon Of Man» (1955) εισάγει την ιδέα του Σημείου Ωμέγα, μια εσχατολογική ερμηνεία της θεωρίας της εξέλιξης η οποία προβλέπει την ενοποίηση της συλλογικής συνείδησης της ανθρωπότητας με τον Θεό. Ο Frank Tipler στο «The Physics Of Immortality» (1994) χρησιμοποιεί αυτήν την ιδέα παράλληλα με την σύγχρονη κοσμολογία με στόχο να δώσει επιστημονικό κύρος στο χριστιανικό δόγμα της ανάστασης των νεκρών. Παραπλήσια θρησκευτική εσχατολογία εμφανίζει η σύγχρονη θεωρία της τεχνολογικής μοναδικότητας που έφερε στο προσκήνιο ο Ray Kurzweil με το «The Singularity Is Near» (2005), προεκτάσεις της οποίας συνδέονται με νεοεποχικά δόγματα μιας παγκόσμιας συνείδησης κατασκευασμένη μέσω της τεχνολογίας⁶².

Αυτές οι ιδέες βρίσκονται στο περιθώριο καθώς απορρίπτονται από τους πιστούς ως εξεζητημένες και χωρίς πνευματικό περιεχόμενο και από την επιστημονική κοινότητα ως ψευδοεπιστήμη ευσεβών πόθων. Παρόλο που οι προσπάθειες ενοποίησης θρησκείας κι επιστήμης σε ένα παράδοξο μίγμα δεν έχουν βρει θερμή ανταπόκριση από τα δύο «στρατόπεδα», έχουν προσφέρει έμπνευση σε συναρπαστική επιστημονική φαντασία. Το μέλλον που περιγράφει ο Dan Simmons στο μυθιστόρημα “Hyperion” περιλαμβάνει τις ιδέες του de Chardin σαν επίσημα δόγματα του Καθολικισμού ο οποίος έχει αγιοποιήσει τον Ιησουίτη. Οι εφάμιλλες προσπάθειες ενσωμάτωσης του κύρους της επιστήμης σε θρησκείες όπως η Σαϊεντολογία αποτελούν επιστημονική φαντασία από μόνες τους⁶³.

⁶¹ Πρόκειται για την 12η έκδοση η οποία κυκλοφόρησε μετά τον θάνατο του Paley το 1805. Οι δημιουργιστές συχνά αναφέρονται στην πολυπλοκότητα του ματιού όπως την αναφέρει ο Paley σαν επιχείρημα σχεδιασμού. Στην πραγματικότητα το μάτι είναι ένα όργανο που εξελίχθηκε ανεξάρτητα σε διάφορους οργανισμούς βλ. Dawkins, R. (2005): *The Ancestor's Tale*, Phoenix, σ. 602.

⁶² Calheiros, C. (2014): «Cyberspace and Eschatological Expectations», *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* Vol. 6

⁶³ Τα δόγματα της Σαϊεντολογίας προέρχονται από ιστορίες επιστημονικής φαντασίας που έγραψε ο ιδρυτής Ron Hubbard την δεκαετία του 1950. Κεντρική φιγούρα σε αυτές είναι ο γαλαξιακός πολέμαρχος Xenu, υπεύθυνος για τα πνευματικά προβλήματα της ανθρωπότητας.

Αυτή η ασυμβατότητα δεν αποτελεί πρόβλημα ούτε για την θρησκεία, ούτε για την επιστήμη σύμφωνα με τον Stephen Jay Gould. Ο διάσημος παλαιοντολόγος προωθεί την ιδέα των «non-overlapping magisteria»⁶⁴, τομέων της γνώσης και του διανοητικού διαλόγου που δεν έχουν επικάλυψη και άρα δεν τίθεται θέμα σύγκρουσης μεταξύ τους. Αυτή η συμβιβαστική άποψη είναι περισσότερο μια προσπάθεια «ανακωχής» στον πόλεμο των ιδεών, παρά περιγραφή της πραγματικότητας. Όπως παρατηρεί ο Dawkins⁶⁵, η θρησκεία κάνει ρητούς επιστημονικούς ισχυρισμούς κι επιστρατεύει την επιστήμη όταν αυτό είναι χρήσιμο. Η ιδέα των «non-overlapping magisteria» όμως δεν στέκει ούτε θεολογικά γιατί στην ουσία τοποθετεί την θρησκεία εκτός της ανθρώπινης εμπειρίας. Κανένας πιστός ή εκπρόσωπος της θρησκείας δεν την θεωρεί απλά σαν έναν εξαυλωμένο ηθικό κώδικα κι όχι κομμάτι της πραγματικότητας και ιστορίας του φυσικού κόσμου.

Ακόμη όμως κι ο περιορισμός της θρησκείας σε ένα κομμάτι της ηθικής φιλοσοφίας, ώστε να αποφεύγει κάθε επικάλυψη με την επιστήμη, δεν είναι χωρίς προκλήσεις. Η ηθική είναι κλάδος της φιλοσοφίας, πολύ ενεργός και σήμερα, μεγάλο μέρος του οποίου έχει κοσμικό χαρακτήρα που απορρίπτει υπερφυσικά αξιώματα⁶⁶. Παράλληλα, υπάρχουν και οι απόπειρες εισαγωγής της επιστήμης στο παιχνίδι της ηθικής όπως γίνεται εμφανές στα βιβλία των Patricia Churchland (“Braintrust: What Neuroscience Tells Us About Morality”, 2011) και Sam Harris (“The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values”, 2010) μεταξύ άλλων.

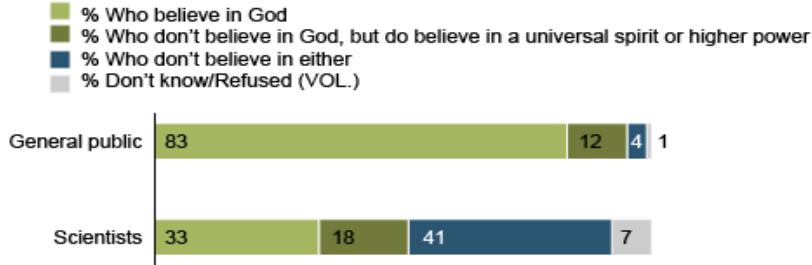
Το αν η ενασχόληση με τις επιστήμες οδηγεί στον αθεϊσμό δεν είναι κάτι ξεκάθαρο, αλλά υπάρχει μια καθαρή συσχέτιση μεταξύ τους. Μια δημοσκόπηση του Pew Research Center στις ΗΠΑ δείχνει πάνω από δεκαπλάσιο ποσοστό αθεϊσμού στους επιστήμονες

⁶⁴ Βλ. Gould, S. J. (2002): *Rocks of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life*, Ballantine Books, New York

⁶⁵ Dawkins, R., ό.π., σ. 59

⁶⁶ Φιλόσοφοι όπως ο Jeremy Bentham και ο Karl Popper έχουν προτείνει συστήματα ηθικής που βασίζονται στον ωφελιμισμό (utilitarianism).

Religious Belief Among the General Public and Scientists

Εικόνα 1.1 - Δημοσκόπηση θρησκευτικότητας επιστημόνων

θρησκευτικές ιδέες και τροφοδοτούν με αυτόν τον τρόπο την αθεϊστική κοσμοθεωρία.

1.7.1 Εξέλιξη

Οι ιδέες του Κάρολου Δαρβίνου για την προέλευση των ειδών και την φυσική επιλογή εξακολουθούν να έχουν θεολογικές επιπτώσεις και αυτός ήταν ο βασικός λόγος για τον οποίο ο ίδιος καθυστέρησε την έκδοση του βιβλίου του. Σήμερα, παρόλο που οι μηχανισμοί με τους οποίους εκτελείται η εξέλιξη των ειδών βρίσκονται υπό μελέτη, είναι πλέον επιστημονικό γεγονός πως κάθε ζωντανό είδος στον πλανήτη, μαζί με τον άνθρωπο, έχει κοινό πρόγονο. Η φυσική επιλογή αποτελεί ορόσημο στην επιστημονική σκέψη καθώς εξηγεί πολλά με μια απλή ιδέα, αλλά υπήρξε και η πρώτη φορά που δόθηκε μια φυσική εξήγηση για την προέλευση του ανθρώπου αντί για θρησκευτική. Δεν αποτελεί έκπληξη πως η θεωρία της εξέλιξης πολεμήθηκε και εξακολουθεί να έχει εχθρική αντιμετώπιση από θρησκευτικούς κύκλους.

⁶⁷ Pew Research Center (2009): «Scientific Achievements Less Prominent Than a Decade Ago», σ. 36

⁶⁸ Scheitle, C. & Ecklund, E. H. (2007): «Religion among Academic Scientists: Distinctions, Disciplines, and Demographics», *Social Problems* Vol. 54, Issue 2, σ. 302

⁶⁹ Το ίδρυμα Templeton είναι αφιερωμένο στην προώθηση της θρησκευτικής επιβεβαίωσης από την επιστήμη, προσφέροντας χρηματικά βραβεία και χρηματοδοτώντας έρευνες προς αυτή την κατεύθυνση. Βιολόγοι κι άλλοι επιστήμονες όπως ο Jerry Coyne έχουν καταδικάσει αυτήν την πρακτική και θέτουν υπό αμφισβήτηση την αντικειμενικότητα αυτών των ερευνών.

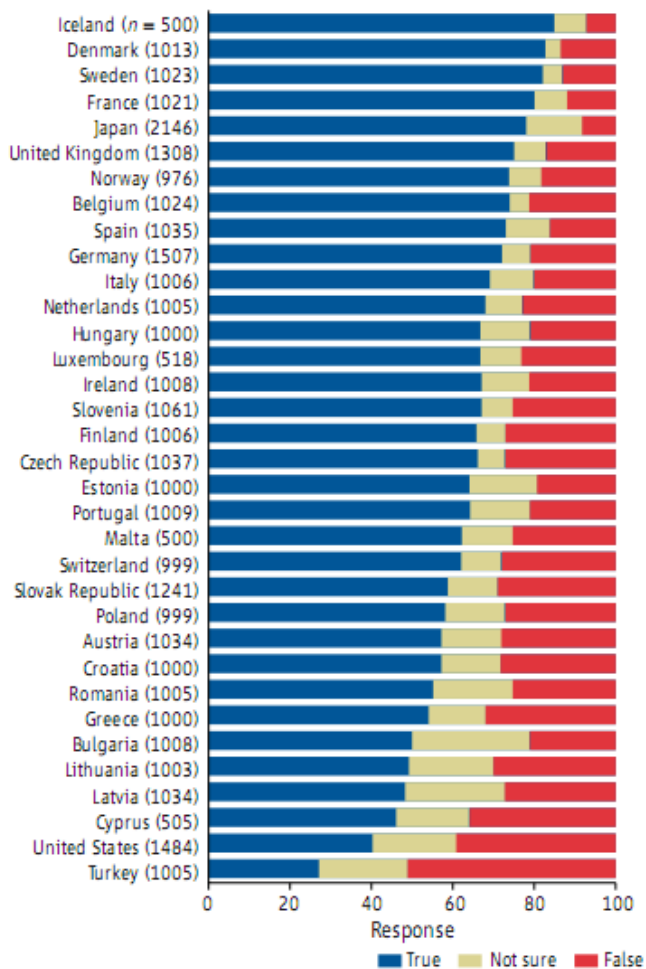
Βλ. Coyne, J. (2015): «Elaine Ecklund publishes more Templeton-funded accomodationism: “many scientists aren’t atheists”». Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <https://whyevolutionistrue.wordpress.com/2015/12/06/elaine-ecklund-publishes-more-templeton-funded-accomodationism-many-scientists-arent-atheists/>

1.7.1.1 Θρησκείες και εξέλιξη

Η θεωρία για μια ανεξάρτητη από θεϊκές παρεμβάσεις προέλευση του ανθρώπου ήταν σχεδόν πάντα μέρος μιας αθεϊστικής κοσμοθεώρησης. Από τον Δαρβίνο και τον Γουάλας μέχρι σήμερα οι επιστήμες της βιολογίας, και της παλαιοντολογίας έχουν εδραιώσει πλέον το επιστημονικό κύρος της θεωρίας της εξέλιξης.

Αυτό το γεγονός δεν αποτελεί, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, πρόβλημα για τους προοδευτικούς εκπροσώπους των μονοθεϊστικών θρησκειών. Αν η εξέλιξη είναι ένας τρόπος δημιουργίας, γιατί να μην είναι αυτός που έχει επιλέξει ο υπέρτατος Δημιουργός για το έργο του; Η Καθολική Εκκλησία κρατάει μια επιφυλακτική στάση, υποστηρίζοντας την εξελικτική επιστήμη, χωρίς επισήμως να ρυθμίζει τα δόγματά της σύμφωνα με τις συνέπειες αυτής και χωρίς να περιμένει τον ίδιο προοδευτισμό από τους πιστούς. Αυτός ο συμβιβασμός, τον οποίο έχουν ακολουθήσει κι επιστήμονες όπως ο Francis Collins, είναι η λεγόμενη θεϊστική εξέλιξη η οποία οδηγείται σε κάποιο επιθυμητό στόχο από τον Θεό.

Ο προοδευτισμός και η συμβιβαστική διάθεση δεν είναι δεδομένα παντού. Στις Ηνωμένες Πολιτείες το κίνημα του Δημιουργισμού επιμένει στην κυριολεκτική ερμηνεία του βιβλίου της Γένεσης. Δεν πρόκειται για περιθωριακή οντότητα καθώς οργανώσεις όπως η Answers In Genesis και το Discovery Institute διαθέτουν μεγάλα ποσά προς επιρροή εκπαιδευτικής πολιτικής και την κατασκευή μουσείων που προωθούν τις Βιβλικές ιστορίες των πρωτόπλαστων και της κιβωτού του Νώε σαν ιστορικά γεγονότα.

Εικόνα 1.2 - Η δημοσκόπηση των Miller et al. (2006) για την δημόσια αποδοχή της εξέλιξης.

Η διαμάχη μεταξύ εξέλιξης και δημιουργισμού απασχολεί μεγάλο μέρος του αθεϊστικού Διαδικτύου.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία φαίνεται να ακολουθεί τις συγκρουσιακές πολιτικές της προτεσταντικής Αμερικής, με τις αναλογίες που αντιστοιχούν. Την δεκαετία του 1980 οι πρώτες σχολικές αναφορές στην εξέλιξη είχαν σημαντικές αντιδράσεις⁷⁰, οι οποίες έχουν μετριαστεί με τον καιρό. Η επίσημη θέση της Εκκλησίας είναι δυσδιάκριτη. Από την μια πλευρά υπάρχουν φωνές όπως του π. Μεταλληνού που υιοθετούν συμβιβαστικές ερμηνείες των πατερικών κειμένων⁷¹, αλλά από την άλλη οι απλοϊκές και οπισθοδρομικές απόψεις του πολύ δημοφιλούς γέροντα Παΐσιου⁷². Αν η δημόσια αντίληψη της εξέλιξης αντικατοπτρίζει την θέση και επιρροή της εκκλησίας, τότε σύμφωνα με την δημοσκόπηση των Miller et al. (2006) σε 34 χώρες, οι προοδευτικές απόψεις δεν προωθούνται από τους επίσημους φορείς, καθώς η Ελλάδα και οι ΗΠΑ φιγουράρουν στις τελευταίες θέσεις⁷³. Η γενικότερη αποδοχή της εξέλιξης από τους καθολικούς και ορθόδοξους θεολόγους⁷⁴ έρχεται σε μια περίεργη αντίφαση με την παραπάνω εικόνα⁷⁵.

Και στον Ισλαμικό κόσμο παρατηρείται μια παρόμοια κατάσταση. Το Κοράνι αφήνει περισσότερο χώρο για ερμηνεία της ιστορίας της Δημιουργίας, κάτι που κάνει εύκολη την αποδοχή της θεϊστικής εξέλιξης από τους μουσουλμάνους κληρικούς και διανοούμενους⁷⁶. Ο Αμερικάνικος δημιουργισμός έχει βρει όμως και τον ισλαμικό

⁷⁰ Δαρβίνος Και Εκκλησία (2000). Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 30/7/2000. Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.iospress.gr/ios2000/ios20000730a.htm>

⁷¹ Π. Μεταλληνός, Γεώργιος (2009). *Ορθόδοξος Πίστις και φυσικά επιστήμαι*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από http://thriskeftika.blogspot.gr/2009/02/blog-post_17.html

⁷² Γέροντας Παΐσιος ο Αγιορείτης: Περί της θεωρίας της δι' εξέλιξεως καταγωγής του ανθρώπου (2016). Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από http://www.egolpion.com/paisios_exelixi.el.aspx

⁷³ Miller, J. D., Scott E. C. & Okamoto S. (2006): «Public acceptance of evolution». *Science* 313:765-766.

⁷⁴ Μοσχόπουλος, Χ. (2014): *Εξέλιξη ή Δημιουργία; Περιγραφή, Μελέτη, Ανάλυση και Φιλοσοφική Οριοθέτηση ενός Διλήμματος* (Μεταπτυχιακή Εργασία), Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα σ. 132

⁷⁵ Είναι δύσκολο να μην κάνει κάποιος την εικασία πως αυτή η διττή συμπεριφορά των εκκλησιών συνδέεται με έλλειψη εμπιστοσύνης στα ποίμνια για θεολογική σκέψη ή απλά με τον φόβο των αθεϊστικών υπαινιγμών της εξέλιξης, βλ. παρ. 1.7.1.2.

⁷⁶ Βλ. Shanavas (2010): *Islamic Theory of Evolution: The Missing Link between Darwin and the Origin of Species*, Brainbow Press.

μιμητή του στο πρόσωπο του Adnan Oktar. Με το ψευδώνυμο Harun Yahya έχει συγγράψει και προωθήσει επιθετικά μια πολυτελή έκδοση⁷⁷ με επιχειρήματα ενάντια στην θεωρία της εξέλιξης. Χιλιάδες αντίτυπα του βιβλίου με τίτλο «Atlas Of Creation» διαμοιράστηκαν σε σχολεία και ιδρύματα σε Ευρώπη και Αμερική μετά την έκδοσή του το 2007. Η δράση του Oktar στην Τουρκία σαν τηλεαγγελιστής και συνομωσιολόγος έχει πάρει διαστάσεις αίρεσης.

1.7.1.2 Αθεϊσμός και εξέλιξη

Ο αθεϊσμός είναι μια κοσμοθεωρία που εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο του νατουραλισμού. Η θεωρία της εξέλιξης, παρόλο που μπορεί να ενταχθεί συμβιβαστικά σε μια προοδευτική θεολογία, έχει συνέπειες που οδηγούν αναγκαστικά στον αθεϊσμό:

- *Αφαιρεί τον άνθρωπο από το επίκεντρο.* Ο άνθρωπος αποτελεί άλλο ένα κλαδί στο εξελικτικό δέντρο που δεν διαφέρει ποιοτικά από τα υπόλοιπα. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να θεωρηθεί πως η εξέλιξή του ήταν αναπόφευκτη⁷⁸.
- *Η εξέλιξη δεν έχει τελεολογικά χαρακτηριστικά.* Η εξελικτική θεωρία εξηγεί πως ο μόνος στόχος είναι η επιβίωση του οργανισμού σε ένα δεδομένο περιβάλλον. Δεν υπάρχει κατεύθυνση ή αναγκαστική πορεία των οργανισμών προς την πολυπλοκότητα⁷⁹.
- *Οι οργανισμοί δεν φανερώνουν «ευφυή σχεδιασμό».* Η ανατομία και φυσιολογία των οργανισμών φανερώνουν πως εξελίχθηκαν με τις δοκιμές της φυσικής επιλογής, το «χτίσιμό» και την μετατροπή των ήδη υπαρχόντων μορφών. Αυτό οδηγεί συχνά σε μη βέλτιστες «λύσεις» στα σώματα των οργανισμών.
- *Η εξέλιξη δεν είναι εργαλείο δημιουργίας.* Εκτός του ότι η εξέλιξη δεν οδηγεί σε «σοφά σχεδιασμένα» σώματα, η διαδικασία της φυσικής επιλογής δεν είναι ούτε αποτελεσματική σε χρόνο και πόρους, ούτε όμως και ηθική. Οι συμβιβαστικές λύσεις της προοδευτικής θεολογίας δεν έχουν πρόβλημα με έναν δημιουργό με

⁷⁷ Dean, C. (2007): «Islamic Creationist and a Book Sent Round the World». Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.nytimes.com/2007/07/17/science/17book.html>

⁷⁸ Coyne, J., ό.π, σσ. 125-130

⁷⁹ Άλλωστε υπάρχουν οργανισμοί ελάχιστης πολυπλοκότητας που επιβιώνουν χωρίς εξελικτικές αλλαγές για εκατομμύρια χρόνια, καθώς και παραδείγματα οργανισμών που έχασαν πολυπλοκότητα που ήταν αχρείαστη σε νέο περιβάλλον.

απεριόριστους πόρους και χρόνο στην διάθεσή του, αλλά η φυσική επιλογή απαιτεί επίσης τον πόνο και τον θάνατο των οργανισμών που δεν κληρονόμησαν τα σωστά χαρακτηριστικά για την επιβίωση. Με άλλα λόγια, αν είναι καταδικαστέος ο κοινωνικός Δαρβινισμός και η ευγονική, πως συμβιβάζεται αυτή η μεθοδολογία της φύσης σαν εργαλείο ενός αγαθού δημιουργού;

Παρόλα αυτά, η συμβιβαστική θεολογία μπορεί πάντα να βρίσκει καταφύγιο στις λεπτομέρειες που δεν έχουν εξηγηθεί ακόμη, με θεωρίες όπως την «αμείωτη πολυπλοκότητα»⁸⁰ ή μη-επιβεβαιώσιμες θεωρίες όπως την εμφύσηση της ψυχής σε έναν πρωτό άνθρωπο κι επιλογή του ως «Αδάμ». Η ίδια η εμφάνιση της ζωής παραμένει ένα άλυτο πρόβλημα παρά τα στοιχεία που έχουν συλλέξει διάφορες θεωρίες αβιογένεσης⁸¹.

1.7.2 Κοσμολογία

Μια άλλη επιστήμη που σταδιακά μετατόπισε τον άνθρωπο από το κέντρο της συλλογικής αντίληψης ήταν η αστρονομία, και κατ' επέκταση η κοσμολογία. Η επίσημη αρχή αυτής της διαδικασίας που ξεκίνησε ο Γαλιλαίος ήταν μόνο ένα μικρό βήμα σε σύγκριση με ότι θα ακολουθούσε μετά την δεκαετία του 1920. Η αντικατάσταση του γεωκεντρικού συστήματος με το ηλιοκεντρικό δεν μείωσε την πεποίθηση πως ο άνθρωπος βρίσκεται στο κέντρο του σύμπαντος, με τον Νεύτωνα να ταυτίζει το κέντρο βαρύτητας του ηλιακού συστήματος με το Κέντρο του Κόσμου⁸². Το 1920 όμως ο Harlow Shapley μετά από παρατηρήσεις και μετρήσεις των άστρων κατάφερε να

⁸⁰ Η αλλιώς “irreducible complexity” είναι η θεωρία πως κάποια χαρακτηριστικά οργανισμών αποτελούνται από μέρη τα οποία δεν έχουν καμιά χρησιμότητα από μόνα τους κι άρα δεν μπορεί το συνολικό χαρακτηριστικό να εξελίχθηκε από αυτά. Η θεωρία έχει αποδειχθεί λάθος αρκετές φορές καθώς η ύπαρξη ή όχι χρησιμότητας δεν μπορεί να αποφασιστεί εκ των προτέρων.

⁸¹ Η διαδικασία της προέλευσης της ζωής από ανόργανη ύλη είναι ένα από τα μεγάλα άγνωστα της επιστήμης, αλλά λίγοι αμφισβητούν πως έχει συμβεί. Το διάσημο πείραμα των Miller–Urey που κατάφερε να δημιουργήσει οργανικά μόρια και αμινοξέα που είναι απαραίτητα για την ζωή προσομοιώνοντας στο εργαστήριο τις πρώιμες συνθήκες του πλανήτη, έρευνες για τα πρώτα αυτοαντιγραφόμενα μόρια και η αναζήτηση για οργανική χημεία στο διάστημα μεταξύ άλλων δείχνουν την εστίαση της επιστήμης σε νατουραλιστικές εξηγήσεις. Η αβιογένεση, παρόλα αυτά, δεν συνδέεται με την θεωρία της εξέλιξης που εξηγεί την προέλευση των ειδών μετά την εμφάνιση της ζωής. Πολλοί δημιουργιστές πιστεύουν λανθασμένα πως η εξέλιξη πρέπει να εξηγηθεί και την εμφάνιση της ζωής.

⁸² Newton, I. (1729) *The Mathematical Principles of Natural Philosophy*, Volume 2, σ. 233

υπολογίσει το μέγεθος του γαλαξία καθώς και την θέση του ηλιακού συστήματος σε αυτόν. Αυτή η θέση δεν φάνηκε να έχει κάποιο κεντρικό ή ξεχωριστό χαρακτήρα⁸³. Αν αυτό δεν ήταν αρκετό, το 1923 ο Edwin Hubble ανακάλυψε πως το νεφέλωμα της Ανδρομέδας ήταν στην πραγματικότητα ένας διαφορετικός γαλαξίας δίνοντας ένα οριστικό τέλος στην, τοπογραφική τουλάχιστον, αναζήτηση κέντρου για την ανθρωπότητα. Η σημερινή επιστημονική εικόνα για το σύμπαν είναι πως περιέχει από 100 μέχρι 200 δισεκατομμύρια γαλαξίες και καμιά περιοχή του δεν αποτελεί «κέντρο». Μετά την διασήμως ντροπιαστική αντίδραση της Εκκλησίας στον Γαλιλαίο, το θέμα του «κέντρου» δεν απασχόλησε τους θρησκευτικούς κύκλους και η θεολογία έχει στραφεί σε θέματα προέλευσης της ζωής και του σύμπαντος. Σε αυτή την κατεύθυνση κινείται το γνωστό κοσμολογικό επιχείρημα Καλάμ για την ύπαρξη του Θεού που προέρχεται από τον Αριστοτέλη και την Ισλαμική φιλοσοφία και χρησιμοποιούν σύγχρονοι θεολόγοι όπως ο Richard Swinburne⁸⁴ και ο William Lane Craig αλλά και προγενέστεροι όπως ο Θωμάς Ακινάτης. Η απλή μορφή του επιχειρήματος είναι η ακόλουθη:

1. Οτιδήποτε έχει αρχή, έχει και αιτία.
2. Το σύμπαν είχε αρχή.
3. Άρα το σύμπαν έχει αιτία ύπαρξης.

Με την λογική του επιχειρήματος έχουν ασχοληθεί μεταξύ άλλων οι Quentin Smith⁸⁵ και Adam Lee⁸⁶ αλλά έχει περισσότερο ενδιαφέρον να δούμε τι έχει να πει η σύγχρονη φυσική και κοσμολογία για αυτό. Το θέμα της αιτιότητας έχει απασχολήσει την κβαντική μηχανική καθώς στον κόσμο των υποατομικών σωματιδίων δεν μπορούμε να μιλάμε για αιτιότητα μοναδικών γεγονότων, αλλά για μια στατιστική κατανομή διαφορετικών

⁸³ Η θέση του ηλιακού συστήματος είναι περίπου σε απόσταση των 2/3 της διαμέτρου του γαλαξία, στην λεγόμενη σπείρα του Ωρίωνα. Το κέντρο ενός γαλαξία δεν προσφέρεται ιδιαίτερα άλλωστε για την παρουσία ζωής καθώς η μεγάλη συγκέντρωση άστρων και οι βαρυτικές δυνάμεις δεν είναι ευνοϊκές συνθήκες για μια αναγκαία σταθερότητα.

⁸⁴ Φουληρά, Χ. (2014): *Ο επιχειρηματολογικός θεϊσμός του Richard Swinburne* (Μεταπτυχιακή Εργασία) Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σσ. 74-76

⁸⁵ Smith, Q. (2007): «Kalam Cosmological Arguments for Atheism», *The Cambridge Companion To Atheism* (επιμ. Martin M.), Cambridge University Press, σ. 182

⁸⁶ Lee, A. (2016): «Unmoved Mover». Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.patheos.com/blogs/daylightatheism/essays/unmoved-mover/#cosmological>

καταλήξεων ενός συνόλου ομοίων γεγονότων⁸⁷. Τέτοια συμπεριφορά συναντάμε στα ενεργειακά επίπεδα των ατόμων και στην ραδιενέργεια – γεγονότα που συμβαίνουν χωρίς αιτία αλλά με στατιστικά προβλέψιμο μοτίβο.

Η απλοϊκή ερμηνεία της Μεγάλης Έκρηξης που είναι πλέον μέρος της συλλογικής συνείδησης σαν την δημιουργία του χωροχρόνου δεν είναι κάτι το δεδομένο στην σύγχρονη επιστήμη. Οι ακραίες συνθήκες οι οποίες επικρατούσαν στο γεγονός που εξετάζουμε σαν «αρχή» δεν μας επιτρέπουν να χρησιμοποιούμε χρονικές έννοιες όπως τις καταλαβαίνουμε στην καθημερινότητα. Ο χρόνος δεν λειτουργεί συμβατικά σε αυτές τις συνθήκες και άρα δεν μπορούμε να μιλάμε για «αρχή». Χωρίς μια θεωρία κβαντικής βαρύτητας, μπορούμε μόνο να κατασκευάσουμε πιθανά μοντέλα της προέλευσης του σύμπαντος βασισμένα στις μέχρι τώρα παρατηρήσεις, κι αυτά δεν είναι λίγα:

- *Το μοντέλο του «κλειστού σύμπαντος».* Προβλέπει την αντιστροφή της διαστολής του σύμπαντος. Σε περίπτωση που η μάζα που περιέχει το σύμπαν είναι αρκετή, η συνολική βαρύτητα θα επιφέρει την λεγόμενη Μεγάλη Σύθλιψη, την συγκέντρωση όλου του σύμπαντος σε μια μοναδικότητα που θα οδηγήσει σε μια νέα Μεγάλη Έκρηξη⁸⁸. Σε αυτή την περίπτωση το σύμπαν ακολουθεί μια αέναη κυκλική πορεία.
- *Το μοντέλο του πολυσύμπαντος (multiverse).* Είναι μια ερμηνεία της κβαντομηχανικής στην οποία κάθε πιθανό σύμπαν προέκυψε στην «αρχή» και υπάρχει παράλληλα με το δικό μας. Σε αυτό το μοντέλο η «αρχή» είναι κβαντικά αναίτια κι αυθόρμητη⁸⁹.
- *Το μοντέλο της κοσμολογικής εξέλιξης.* Προτείνει πως το σύμπαν διέπεται από μια δαρβινική διαδικασία. Κάθε μοναδικότητα στο κέντρο μιας μαύρης οπής οδηγεί σε ένα νέο σύμπαν με διαφορετικές παραμέτρους και φυσικούς νόμους, και άρα ευνοούνται τα σύμπαντα που είναι κατάλληλα στην δημιουργία μαύρων οπών⁹⁰.

⁸⁷ Stenger, V. (2007): *God, The Failed Hypothesis*, Prometheus Books, σ. 124

⁸⁸ Οι τελευταίες παρατηρήσεις δείχνουν πως η διαστολή του σύμπαντος επιταχύνεται λόγω ενός άγνωστου φαινομένου στο οποίο έχει δοθεί το όνομα Σκοτεινή Ενέργεια. Το σενάριο του κλειστού σύμπαντος δεν είναι από τα επικρατέστερα στις εκτιμήσεις των κοσμολόγων.

⁸⁹ Hawking, S. & Mlodinow, L. (2010): *The Grand Design*, Bantam Press, σσ. 134-136

⁹⁰ Smolin, L. (1997): *The Life Of The Cosmos*, Oxford University Press, σσ. 92-104

Σε κάθε περίπτωση, η αιτία, υπαρκτή ή όχι, δεν μπορεί να εντοπιστεί αυθαίρετα σε μια θεότητα όταν μια πληθώρα φυσικών αιτίων είναι δυνατή. Από τον Pierre Laplace⁹¹ μέχρι τον Stephen Hawking⁹², οι επιστήμονες λειτουργούν κι ανακαλύπτουν τους μηχανισμούς του σύμπαντος χωρίς την υπόθεση του Θεού.

Εκτός των φιλοσοφικών επιχειρημάτων, διάφορα άλλα επιχειρήματα και συλλογισμοί θεολογικής φύσεως προσκρούουν στα πεδία της φυσικής και της κοσμολογίας. Περιληπτικά είναι τα ακόλουθα:

- *Οργάνωση και πολυπλοκότητα στο σύμπαν.* Συχνό επιχείρημα των δημιουργιστών είναι πως ο 2^{ος} νόμος της θερμοδυναμικής που προβλέπει την αέναη αύξηση της εντροπίας (αταξίας) στο σύμπαν έρχεται σε αντίθεση με την ύπαρξη οργάνωσης και πολυπλοκότητας σε αυτό. Αυτό το επιχείρημα χρησιμοποιείται τόσο ενάντια στην εμφάνιση κι εξέλιξη της ζωής, όσο και στην δημιουργία του σύμπαντος από μια κατάσταση μέγιστης εντροπίας όπως είναι η μοναδικότητα την στιγμή της Μεγάλης Έκρηξης (κι άρα με μηδενικές προοπτικές μελλοντικής οργάνωσης). Αυτά τα επιχειρήματα αγνοούν σημαντικές λεπτομέρειες της θερμοδυναμικής. Ο 2^{ος} νόμος ισχύει σε κλειστά συστήματα, δηλαδή στην ολότητα του σύμπαντος κι όχι τοπικά. Επίσης, το σύμπαν διαστέλλεται κι αυτό αυξάνει την μέγιστη δυνατή εντροπία του⁹³. Αυτό σημαίνει πως είναι δυνατόν η εντροπία να μειώνεται τοπικά όταν υπάρχει σταθερή πηγή ενέργειας (ένα άστρο), ενώ αυξάνεται συνολικά στο σύμπαν.
- *Εξομάλυνση (fine-tuning) των φυσικών σταθερών.* Αυτή η κατηγορία επιχειρημάτων θεωρεί πως οι φυσικές σταθερές (φορτίο του ηλεκτρονίου, δύναμη της βαρύτητας κτλ.) έχουν τιμές ρυθμισμένες ώστε το σύμπαν να οδηγή στην ύπαρξη της ανθρώπινης ζωής. Το σφάλμα αυτών των επιχειρημάτων είναι πως μελετούν κάθε σταθερά ξεχωριστά, ενώ διάφοροι συνολικοί

⁹¹ Pierre-Simon Laplace, Religious Opinions (2016). Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από https://en.wikipedia.org/wiki/Pierre-Simon_Laplace#I_had_no_need_of_that_hypothesis

⁹² Matyszczyk, C. (2014): «Stephen Hawking makes it clear: There is no God». Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.cnet.com/news/stephen-hawking-makes-it-clear-there-is-no-god/>

⁹³ Stenger, V., ό.π, σ. 119

μετασχηματισμοί θα μπορούσαν να καταλήξουν σε παρόμοια σύμπαντα⁹⁴. Εξ' άλλου, τα μοντέλα του πολυσύμπαντος και της κοσμολογικής εξέλιξης προβλέπουν πως οι τιμές των φυσικών σταθερών είτε είναι μια διάταξη από τις άπειρες παράλληλες, ή αποτελούν προϊόν φυσικής επιλογής. Επιπλέον, το επιχείρημα αγνοεί την πραγματικότητα της συντριπτικά χωροχρονικής αφιλοξενίας του σύμπαντος στην ανθρώπινη ζωή.

- *Γιατί υπάρχει κάτι, αντί για τίποτα;* Ένα πανάρχαιο ερώτημα που για πολύ καιρό κανείς δεν φανταζόταν ότι θα μπορούσε να έχει μια απάντηση χωρίς να αναφέρει μια θεϊκή νοημοσύνη. Σήμερα όμως, η κβαντομηχανική και η σχετικότητα μπορούν να ορίσουν το «τίποτα» με φυσικό τρόπο. Στο απόλυτο κενό, σωματίδια και αντισωματίδια εμφανίζονται στιγμιαία και αυθαίρετα και αλληλοαναιρούνται. Αν το «τίποτα» είναι μια φυσικώς ασταθής οντότητα και αν η συνολική ενέργεια του σύμπαντος είναι μηδενική⁹⁵, τότε η ύπαρξη είναι απλά εγγενής ιδιότητα της φύσης.

1.7.3 Νευρολογία και εξελικτική ψυχολογία

Η μελέτη του ανθρώπινου εγκεφάλου έχει διπλή σημασία στην συζήτηση περί αθεϊσμού. Σε ένα σημαντικό επίπεδο, οι θρησκευτικοί ισχυρισμοί για την ανθρώπινη προσωπικότητα, την έννοια της ψυχής και την προέλευση της ηθικής μπορούν πλέον να τεθούν στο μικροσκόπιο. Παράλληλα, η ίδια αναζήτηση αλλά και τα ευρήματα των παραπάνω ερωτημάτων μπορούν να πλαισιώσουν την μελέτη για την προέλευση του θρησκευτικού αισθήματος και άρα των θρησκειών.

Είναι αλήθεια πως η λειτουργία του ανθρώπινου εγκεφάλου συνεχίζει να είναι ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα στην επιστήμη, χωρίς αυτό να αναιρεί την τεράστια πρόοδο που έχει γίνει τα τελευταία χρόνια. Για την ακρίβεια, έχουν αναγνωριστεί πολλοί μηχανισμοί για το πώς ο εγκέφαλος χαρτογραφεί τον εξωτερικό κόσμο και το σώμα στο οποίο βρίσκεται⁹⁶, πως παράγει και ρυθμίζει τα συναισθήματα, πως απομνημονεύει, ανακαλεί και αναγνωρίζει αντικείμενα, πρόσωπα και καταστάσεις. Παρά την απίστευτη

⁹⁴ Stenger, V., ό.π, σ. 146

⁹⁵ Krauss, L. (2012): *A Universe From Nothing*, Free Press, New York σσ. 162-169

⁹⁶ Churchland, P. (2013). *Touching a Nerve*, mobi ebook, W.W. Norton & Company, New York, loc. 438/5399

πολυπλοκότητα του ζητήματος, αυτή η πρόοδος οφείλεται σε και δείχνει προς ένα νατουραλιστικό πλαίσιο εξηγήσεων, σε αντίθεση με τον καρτεσιανό δυϊσμό. Αυτό το συμπέρασμα δεν θα πρέπει να εκπλήσσει κάποιον στην σύγχρονη εποχή στην οποία πλέον καταπολεμείται και αποβάλλεται το στίγμα της πνευματικής ασθένειας. Η κατάθλιψη και η διπολική διαταραχή είναι μόνο δυο παραδείγματα ασθενειών που μεταλλάσσουν την προσωπικότητα του ασθενή και που αντιμετωπίζονται με φαρμακευτική αγωγή. Φυσικά, κάποιος θα μπορούσε να ταυτίσει την προβληματική συμπεριφορά ενός ασθενή με την αυθεντική του προσωπικότητα, ειδικά αν υπάρχει γονιδιακή συσχέτιση όπως συχνά συμβαίνει. Μετάλλαξη της προσωπικότητας όμως συναντάμε και σε περιπτώσεις τραυματισμού όπως μας πληροφορούν οι Ramachandran⁹⁷ και Sacks⁹⁸.

Πέρα από την προσωπικότητα, η προέλευση της συνείδησης θεωρούνταν για καιρό ένδειξη του δυισμού ύλης και πνεύματος. Ο τρόπος που τα ερεθίσματα γίνονται υποκειμενική εμπειρία είναι το λεγόμενο «δύσκολο πρόβλημα της συνείδησης» για νευρολόγους και φιλόσοφους, το οποίο όμως ίσως είναι ένα πρόβλημα ανύπαρκτο⁹⁹ ή τετριμμένο¹⁰⁰. Το συνολικό συμπέρασμα των παραπάνω δεν έχει το αντίκτυπο που αναλογεί στη σημασία του : την ανάδυση της προσωπικότητας από την λειτουργία του εγκεφάλου και την παντελής απουσία χρηστικότητας μιας άυλης ψυχής. Με την σειρά του, η ανυπαρξία της ψυχής σαν συμπέρασμα ωθεί την φιλοσοφία στον αθεϊσμό και την προέλευση της θρησκευτικότητας στην εσωτερική δομή του εγκεφάλου¹⁰¹.

Η νευρολογία θα μπορούσε να έχει απαντήσεις για την θρησκευτικότητα σαν φαινόμενο καθώς αυτή είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την πνευματικότητα και την προσωπικότητα

⁹⁷ Ramachandran, V.S. (2011): *The Tell-Tale Brain*. W.W. Norton & Company, New York, σ. 28

⁹⁸ Sacks, O. (1985): *The Man Who Mistook His Wife For A Hat*. Summit Books, σ. 60-61

⁹⁹ Dennett, D. (2014): *Intuition Pumps And Other Tools For Thinking*, W.W. Norton & Company, σ. 310

¹⁰⁰ Ο Adam Lee παρομοιάζει την υποκειμενική εμπειρία με την διαδικαστική γνώση. Η εμπειρία των χρωμάτων σε σχέση με την γνώση περί των μήκων κύματος στα οποία αντιστοιχούν είναι η διαφορά μεταξύ του να διαβάζεις για την ποδηλασία και να κάνεις ποδήλατο. Βλ. παρ. 3.1.1.2 και ελληνική μετάφραση από τον συγγραφέα του ιστολογίου On The Way to Ithaca (βλ. παρ. 3.2.6) στην τοποθεσία <http://www.ebonmusings.org/atheism/greek/ghost-greek.html>

¹⁰¹ Χατζή, Δ. (2011): «Σύγχρονη αθεΐα και ορθόδοξη θεολογία: Εισαγωγικές παρατηρήσεις» (Μεταπτυχιακή Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σ. 45-46

του ατόμου. Δεν είναι ανήκουστες οι περιπτώσεις διαταραχών του λιμπικού συστήματος στις οποίες εμφανίζεται υπερέντονη θρησκευτικότητα¹⁰², ενώ η ίδια η γλώσσα μας φανερώνει την ψυχολογική σημασία της έννοιας του ιερού με την συχνότητα των θρησκευτικών όρων σε κατάρες και υβρεολόγια¹⁰³.

Η εσωτερική προέλευση της θρησκευτικότητας εκφράζεται και από την ψυχολογία μέσω των Jung και Frankl¹⁰⁴. Οι δυο ψυχολόγοι συγκρούονται στο αν αυτή η εσωτερικότητα είναι θέμα ενστίκτου ή ελεύθερης επιλογής, αλλά μπορεί να μην υπάρχει πραγματική διαφοροποίηση μεταξύ των δυο αυτών θέσεων. Αν δεχτούμε την κατασκευή του «εγώ» σαν κάτι το εσωτερικό, όπως όλα δείχνουν στην σύγχρονη νευρολογία, οποιοσδήποτε ντετερμινισμός στην λήψη αποφάσεων είναι μέρος του «εγώ» μας, κι άρα αποτελούν επιλογές του «εαυτού», ενστικτώδεις ή όχι¹⁰⁵. Αυτή η έμφυτη σύνδεση της θρησκευτικότητας με τον εγκέφαλο θα μπορούσε να είναι θεϊστικό επιχείρημα αν και ο ίδιος ο εγκέφαλος δεν ήταν προϊόν της φυσικής επιλογής¹⁰⁶. Ο Γιούλτσης απορρίπτει την ιδέα του Fromm πως η έμφυτη θρησκευτικότητα είναι ένδειξη για την ύπαρξη του Θεού, σαν μια αντιστροφή αιτίου-αιτιατού¹⁰⁷, αν και αυτή η τοποθέτηση είναι συχνή στην θρησκευτική απολογητική. Προφανώς, αυτή η έμφυτη θρησκευτικότητα δεν εμπεριέχει ρητές θεολογικές τοποθετήσεις, κάτι που είναι αποκλειστικά πολιτισμικό κατασκεύασμα¹⁰⁸. Σε αυτό συνηγορεί και η εγωκεντρικότητα και έλλειψη νοήματος που χαρακτηρίζουν τους θρησκευτικούς όρους της παιδικής ηλικίας¹⁰⁹.

¹⁰² Ramachandran, V.S. (2005). *Phantoms In The Brain*, Harper Perennial, London σσ. 180-182

¹⁰³ Pinker, S. (2008). *The Stuff Of Thought.*, Penguin Books, London σσ. 342-343

¹⁰⁴ Γιούλτσης, Β., ό.π, σσ. 114, 119-120

¹⁰⁵ Dennett, D. (2004). *Freedom Evolves*, Penguin Books, New York, σσ. 254-255

¹⁰⁶ Με την εξέλιξη του εγκεφάλου αλλά και της ανθρώπινης ψυχολογίας ασχολείται η εξελικτική ψυχολογία, ενώ η θεωρία των μιμηδίων (memes) υποστηρίζει πως η ψυχολογία και ο πολιτισμός οφείλονται στην διπλή παράλληλη εξέλιξη γονιδίων και μιμηδίων. Βλ. Blackmore, S. (1999): *The Meme Machine*, Oxford University Press.

¹⁰⁷ Γιούλτσης, Β., ό.π, σ. 118

¹⁰⁸ Banerjee, K. & Bloom, P. (2013): «Would Tarzan Believe in God? Conditions For The Emergence Of Religious Belief», *Trends In Cognitive Sciences Journal* Vol. 17, Issue 1.

¹⁰⁹ Μόσχου, Δ. (1993): «Η Ανάπτυξη της Θρησκευτικής Σκέψης Στην Παιδική Και Εφηβική Ηλικία» (Διδακτορική Διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σσ. 28-29

Το θρησκευτικό φαινόμενο λοιπόν αναζητεί μια νατουραλιστική εξήγηση, τουλάχιστον για το έμφυτο κομμάτι του. Τι περιλαμβάνει λοιπόν αυτό το κομμάτι; Ποια είναι τα συστατικά της ανθρώπινης ψυχολογίας που οδήγησαν στην θρησκεία; Ένα από τα βασικότερα είναι ο ανιμισμός, η νοοτροπία δηλαδή απόδοσης προσωπικότητας και αυτόνομης θέλησης σε εξωτερικούς παράγοντες και αντικείμενα. Προφανώς αυτό συμβαίνει με όλα τα υπόλοιπα ζωντανά όντα, αναπόφευκτο χαρακτηριστικό ενός κοινωνικού είδους. Ο ανιμισμός όμως είναι ακόμα αρχαιότερος από την κοινωνικότητα γιατί προσφέρει εξελικτικό πλεονέκτημα : η αδυναμία να αναγνωρίσει κανείς έναν πιθανό θηρευτή σε μια σκιά, ένα σχηματισμό φύλων, έναν απλό θόρυβο μπορεί να αποβεί μοιραία. Το φαινόμενο της παρειδωλίας¹¹⁰ είναι απομεινάρι ενός αρχαίου ανιμισμού. Με την εμφάνιση της γλώσσας και της συμβολικής σκέψης, ο ανιμισμός και η παρειδωλία μπορούν εύκολα να οδηγήσουν στις πρώτες μυθολογικές φιγούρες, πνεύματα της φύσης¹¹¹.

Άλλα συστατικά περιλαμβάνουν το σεβασμό στις γνώσεις και την προστασία των μεγαλύτερων¹¹², την αναγνώριση των επαναλαμβανόμενων μοτίβων της φύσης και την αποφυγή του πόνου και του θανάτου. Μπορούμε να φανταστούμε το εξελικτικό πλεονέκτημα των ψυχολογικών αυτών στάσεων σε μια προπολιτισμική εποχή. Ένας προϊστορικός νέος άνθρωπος που αγνοεί τις προτροπές των μεγαλύτερων, δεν προβλέπει ένα καιρικό φαινόμενο ή αναζητεί τον πόνο δεν έχει μεγάλες πιθανότητες επιβίωσης. Όλα αυτά τα χρήσιμα συστατικά στην επιβίωση ενωμένα σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο μπορούν να αποτελέσουν την αρχή του θρησκευτικού φαινομένου¹¹³.

¹¹⁰ Παρειδωλία είναι το φαινόμενο κατά το οποίο αναγνωρίζουμε μοτίβα εκεί που δεν υπάρχουν καθώς το ανθρώπινο μυαλό είναι ιδιαίτερα εκπαιδευμένο σε αυτό. Σαν παρειδωλία κατατάσσονται η αναγνώριση μορφών στα σύννεφα ή προσώπων σε τυχαίους σχηματισμούς (π.χ. στην επιφάνεια του πλανήτη Άρη).

¹¹¹ Dennett, D. (2007): *Breaking The Spell: Religion as a Natural Phenomenon*. Penguin Books, New York, σ. 123

¹¹² Dawkins, R., ό.π, σ. 176

¹¹³ Kirkpatrick, L. (2006): «Religion Is Not An Adaptation», *Where God and Science Meet: How Brain and Evolutionary Studies Alter Our Understanding of Religion* (επιμ. McNamara, P.), Greenwood Publishing Group, σ. 174-175

1.7.4 Ψυχολογία

Η εξελικτική ψυχολογία έχει μελετήσει ποια χαρακτηριστικά οδήγησαν στην θρησκεία, αλλά η σύγχρονη ψυχολογία μελετάει τα χαρακτηριστικά που την διατηρούν. Η θεσμοθέτηση των πρώτων μορφών θρησκείας έρχεται να καλύψει υπαρκτές πλέον ψυχολογικές, κοινωνικές και πολιτισμικές ανάγκες που ελάχιστα έχουν διαφοροποιηθεί μέχρι σήμερα. Η σημαντικότερη από αυτές είναι ίσως και η αρχαιότερη: η ανάγκη για προστασία και καθοδήγηση από μια γονική φιγούρα. Ο Freud χαρακτηρίζει την θρησκεία σαν έναν ευσεβή πόθο μιας νηπιακής ανωριμότητας, όπως μας πληροφορούν οι ΜακΓκράθ¹¹⁴ και Γιούλτσης¹¹⁵. Σε αυτή την βάση, ο αθεϊσμός προωθείται σαν μια κοσμοθεωρία ανεξαρτησίας, ωριμότητας και προσωπικής ευθύνης.

Η αναγνώριση των μοτίβων και της αιτιότητας στην φύση μπορεί να αποτελεί εξήγηση για την προέλευση της τελετουργίας. Η δεισιδαιμονική σύνδεση μιας πράξης με ένα γεγονός (ο χορός της βροχής π.χ.) είναι μια συμπεριφορά που εντοπίζεται και σε είδη εκτός του ανθρώπου¹¹⁶. Η τελετουργία όμως διατηρείται σήμερα περισσότερο για τα ψυχολογικά της οφέλη παρά για τα άμεσα πρακτικά. Ο Fromm αναφέρει τις ομοιότητες των προσωπικών καταναγκαστικών τελετών που λειτουργούν σαν μηχανισμοί αντιμετώπισης ψυχολογικών προβλημάτων ή φόβων (π.χ. υπερβολικός καθαρισμός σαν μέσο αντιμετώπισης ενοχής) με τις θρησκευτικές τελετές¹¹⁷. Την ίδια σύνδεση κάνει και ο Freud χαρακτηρίζοντας την θρησκεία σαν συλλογική νεύρωση, αν και ο Cipriani διορθώνει πως ο συμβολικός χαρακτήρας των τελετών καθιστά την «*επικάλυψη εμμονών και θρησκευτικών πρακτικών μόνο μερική*»¹¹⁸. Στο ίδιο κλίμα, ο Fromm συνεχίζει τονίζοντας πως το μεγαλύτερο μέρος των τελετών έχει περισσότερο ορθολογική βάση, εξυπηρετώντας τόσο συμβολικούς σκοπούς αφοσίωσης σε κάποιο ιδεώδες, όσο και πρακτικούς σκοπούς καλλιέργησης ενότητας και κοινωνικής συνοχής¹¹⁹.

Στην ανάγκη ανακούφισης του άγχους, ειδικά αυτού που προκαλείται με την γνώση της θνητότητας, και στην ανάγνωση της πραγματικότητας υπό αυτό το πρίσμα εντοπίζει την

¹¹⁴ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σσ. 110-111

¹¹⁵ Γιούλτσης, Β., ό.π., σ. 103

¹¹⁶ Dennett, C. D., ό.π., σ. 118

¹¹⁷ Fromm, E. (1950): *Psychoanalysis and Religion*, Yale University Press, σ. 107

¹¹⁸ Cipriani, R., ό.π., σσ. 102-103

¹¹⁹ Fromm, E., ό.π., σσ. 109-110

θρησκευτικότητα ο Alper. Κατά συνέπεια οι θρησκευτικές ιδέες χτίζονται αποκλειστικά εσωτερικά για την εξυπηρέτηση αυτής της ανάγκης¹²⁰.

Η θεωρία των μιμηδίων¹²¹ προσφέρει επίσης ένα πλαίσιο εξήγησης για το θρησκευτικό φαινόμενο, όπως και για την πολιτισμική εξέλιξη γενικότερα. Για την Blackmore οι θρησκείες είναι συμπλέγματα μιμηδίων (memerplexes) που εξαπλώνονται συλλογικά καθώς μαζί με θεολογικές ή υπερφυσικές ιδέες ενσωματώνουν και αξιοποιούν ιδέες για την ηθική, την τέχνη, τον φόβο του θανάτου και άλλες στις οποίες το ανθρώπινο μυαλό είναι εξαιρετικά δεκτικό¹²².

1.8 Ο αθεϊσμός σήμερα

Ο αθεϊσμός σήμερα παραμένει μια επίκαιρη κοσμοθεώρηση, τόσο σαν συνέχεια των ιδεών του μοντερνισμού, όσο και σαν αντίδραση στον θρησκευτικό φονταμενταλισμό. Η τρομοκρατική επίθεση στους Δίδυμους Πύργους το 2001 ίσως να ήταν το γεγονός που αναζωπύρωσε το ενδιαφέρον για τον αθεϊσμό όπως εκφράστηκε στην συνέχεια από διανοητές όπως τους Richard Dawkins, Sam Harris, Christopher Hitchens και Daniel Dennett¹²³, σχηματίζοντας το κίνημα που πολλοί αποκαλούν Νέο Αθεϊσμό. Αυτή η αναζωπύρωση θεωρείται πυροτέχνημα από τον ΜακΓκράθ: η δυσάρεστη ιστορία της Μαντλίν Ο' Χέρ¹²⁴, προέδρου των Αμερικάνων Άθεων από το 1963 μέχρι το 1995, ένας μάλλον παρατημένος αθεϊστικός ιστότοπος που επισκέφτηκε το 2002¹²⁵ και κάποια ανώριμα ανέκδοτα¹²⁶ είναι αρκετά ώστε ο ΜακΓκράθ να υποβιβάσει τον ρόλο του

¹²⁰ Χατζή, Δ., ό.π., σ. 49

¹²¹ Η θεωρία πως οι ιδέες ή μιμήδια σαν μονάδες κουλτούρας αντιγράφονται από μυαλό σε μυαλό. Σήμερα έχει περισσότερο ρόλο αναλογίας σε θέματα ψυχολογίας ομάδων, παρά σαν ανεξάρτητη επιστήμη, καθώς είναι δύσκολο να μελετηθεί το μιμήδιο σαν ανεξάρτητη οντότητα χωρίς γνώσεις για τη νευρολογική του βάση. Με άλλα λόγια, η θεωρία των μιμηδίων είναι ίσως παράδειγμα φιλοσοφίας που αναμένει ακόμα το επιστημονικό του υπόβαθρο.

¹²² Blackmore, S. (1999): *The Meme Machine*, Oxford University Press, New York, σσ. 187-203

¹²³ Συλλογικά έχει δοθεί το παρατσούκλι «οι τέσσερις καβαλάρηδες του αθεϊσμού» στους συγκεκριμένους. Βλ. και το βίντεο της κοινής τους συνομιλίας: «The Four Horsemen - Hitchens, Dawkins, Dennett, Harris» Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <https://www.youtube.com/watch?v=n7IHU28aR2E>

¹²⁴ ΜακΓκράθ, Ά., ό.π., σσ. 316-340

¹²⁵ ΜακΓκράθ, Ά., ό.π., σ. 360

¹²⁶ ΜακΓκράθ, Ά., ό.π., σ. 361

αθεϊσμού στον αστυφύλακα της θρησκευτικής διαφθοράς¹²⁷. Και ο Γιούλτσης, γράφοντας πολύ πριν τον Νέο Αθεϊσμό, κρίνει πως η επιμονή της θρησκείας καθιστά τον αθεϊσμό περιστασιακή παράκαμψη μιας σταθερής θρησκευτικότητας¹²⁸.

Αυτές οι τοποθετήσεις φαντάζουν κάπως αλαζονικές απέναντι σε ένα φαινόμενο μειοψηφικό και εντελώς καινούργιο σε ότι αφορά την σημερινή του έκταση, ειδικά σε σύγκριση με την παντοδυναμία των θρησκευτικών δομών ανά χιλιετίες. Οι δυσάρεστες προσωπικότητες και τα καθεστώτα με τα οποία συνδέθηκε ο αθεϊσμός έχουν ασφαλώς συντριπτικά ανάλογα στην θρησκευτική πλευρά. Είναι ίσως νωρίς να αποφανθούμε για το μέλλον της κοσμοθεώρησης του αθεϊσμού, αλλά μπορούμε να δούμε πιο αντικειμενικά την σημερινή του δημογραφική έκταση.

Σε μια δημοσκόπηση¹²⁹ 50.000 ατόμων από 57 χώρες του 2012 βρέθηκε πως το 13% αυτοπροσδιορίζονται ως άθεοι, ενώ ένα 23% ως μη θρησκευόμενοι. Η σύγκριση με παρόμοια δημοσκόπηση του 2005 βρίσκει τα ποσοστά των θρησκευόμενων σε πτώση του 9% και τα ποσοστά των αθεϊστών σε άνοδο 3%. Πιο πρόσφατη δημοσκόπηση¹³⁰ του 2015 και σε μεγαλύτερο δείγμα (63.898 άτομα σε 65 χώρες) βρίσκει τα ποσοστά των άθεων στο 11% και των μη θρησκευόμενων στο 22%.

Στην Ελλάδα, δημοσκόπηση της ΚΑΠΑ Research¹³¹ του Απριλίου 2015 υπολογίζει το ποσοστό των μη θρησκευόμενων στο 45,9% (με επικάλυψη), ενώ αυτό των άθεων στο 14,7%, άνοδο 12,9 ποσοστιαίων μονάδων σε σχέση με το 2006. Κατά το ίδιο διάστημα, η διαΝΕΟσις¹³² εντοπίζει αυτούς που δεν πιστεύουν στον Θεό σε ποσοστό 15,8%, ενώ ένα επιπλέον 25,9% δεν θεωρεί σημαντική την θρησκεία για την ζωή του.

Τα ποσοστά αυτά δεν είναι καθόλου αμελητέα και ίσως πρωτόγνωρα στην ιστορία. Προφανώς, δεν μπορούμε να κάνουμε ασφαλείς προβλέψεις για το μέλλον καθώς οι μεταβλητές κοινωνικών συνθηκών και γεννητικότητας είναι πάρα πολλές, μπορούμε

¹²⁷ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σ. 369

¹²⁸ Γιούλτσης, Β., ό.π., σ. 176

¹²⁹ Shahid, R. & Zuettel, I. (2012): «Global Index Of Religiosity And Atheism», Gallup International

¹³⁰ King, Z. & Richardson, K. (2015): «Losing our religion? Two thirds of people still claim to be religious.», Gallup International

¹³¹ Καπα Research (2015): «Easter, Religious Attitudes, Church, Faith & Social Perceptions»

¹³² διαΝΕΟσις (2015): «Τι Πιστεύουν Οι Έλληνες»

όμως να κάνουμε εκτιμήσεις ερμηνειών των σημερινών ποσοστών¹³³. Όσον αφορά την παρουσία του αθεϊσμού στο Διαδίκτυο, αυτή εμφανίζεται πολύ διαφορετική¹³⁴ από την οπτική του ΜακΓκράθ.

1.8.1 Επιστημονισμός

Η στενή σχέση του αθεϊσμού με την επιστήμη προσελκύει συχνά την κριτική πως ο αθεϊσμός είναι ένα αλαζονικό συμπέρασμα επιστημονισμού. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται με διάφορες αρνητικές σημασίες όπως την απόρριψη κάθε γνώσης που δεν προέκυψε με επιστημονική μέθοδο ή την υπονόμηση των κοινωνικών επιστημών. Σε κάθε περίπτωση σε σχέση με τον αθεϊσμό, χρησιμοποιείται καταχρηστικά με την έννοια του νατουραλισμού. Ο LeDrew επιχειρεί έναν θεωρητικό διαχωρισμό του σύγχρονου αθεϊσμού στην βάση του επιστημονισμού που αξίζει να δούμε αναλυτικά.

- *Η κοσμικότητα ως φονταμενταλισμός*¹³⁵. Ο LeDrew χαρακτηρίζει τον αθεϊσμό σαν ιδεολογία αντιμετώπιη με δυνάμεις αντιμοντερνισμού όπως την θρησκεία και τον σχετικισμό¹³⁶ με στόχο μια δογματική κοσμικότητα. Το συγκεκριμένο επιχείρημα είναι μια εκδοχή της θεωρίας των δυο άκρων. Ο περιορισμός που αντιπροσωπεύει η κοσμικότητα για τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό εξισώνεται με τις καταπιέσεις μιας θεοκρατίας. Η επιστήμη και η λογική αντιπαρατίθενται με τα θεολογικά δόγματα σαν απόλυτες οντότητες προς επιβολή. Είναι δύσκολο να αντιμετωπιστεί αυτή η στάση με σοβαρότητα όταν ο LeDrew χαρακτηρίζει σαν "ουτοπία" την κοσμική κοινωνία και βασίζει το επιχείρημά του στην αντίδραση του σύγχρονου αθεϊσμού στην χριστιανική δεξιά και το ακραίο Ισλάμ. Δεν νομίζω ότι χρειάζεται ιδιαίτερη υποστήριξη η θέση πως η αντίδραση σε κάτι ακραίο, δεν σε καθιστά ακραίο απαραίτητα.
- *Ο επιστημονικός αθεϊσμός*¹³⁷. Σύμφωνα με τον LeDrew σημαντικό μέρος του σύγχρονου αθεϊσμού οδηγείται από ένα δόγμα επιστημονισμού, σε αντίθεση με

¹³³ Βλ. παρ. 3.2

¹³⁴ Βλ. Κεφ. 2

¹³⁵ LeDrew, S. (2016): *The Evolution of Atheism: Scientism and Social Justice in the Secular Movement*, Oxford University Press, σσ. 7-8

¹³⁶ Βλ. παρ. 1.8.2

¹³⁷ LeDrew, S., ό.π., σσ. 14-15, 25-26

τον ουμανιστικό αθεϊσμό. Χρησιμοποιεί ένα μοντάζ ασύνδετων γεγονότων και ιδεών για να υποστηρίξει τον παραπάνω τεχνητό διαχωρισμό και να του δώσει πολιτικά χαρακτηριστικά με υποτιμητικό σκοπό. Η παρερμηνεία της δαρβινικής θεωρίας από πολιτικούς κύκλους και η κριτική του Διαφωτισμού στην θρησκεία σε επιστημονικά θέματα, σε συνδυασμό με μια ακατανόητη εντύπωση του LeDrew πως στο μυαλό του άθεου η κοινωνική πρόοδος είναι διαδικασία εξέλιξης είναι τα συστατικά που συνθέτουν την κατηγορία του "επιστημονικού αθεϊσμού". Στην πραγματικότητα κάθε φιλοσοφία με κοινωνικές προεκτάσεις έχει πολιτικά χαρακτηριστικά εξ ορισμού εφόσον αποτελεί πρόταση για την λειτουργία της κοινωνίας. Είναι λοιπόν τετριμμένο να αναφερθεί η πολιτική διάσταση αν δεν μιλάμε για κάποια συγκεκριμένη οντότητα πραγματικής πολιτικής επιρροής, που αποτυγχάνει να εντοπίσει ο LeDrew. Ο LeDrew φαίνεται να συνδέει την επιτυχία της επιστήμης, και του Δαρβίνου ιδιαίτερα, με μια οργανωμένη απόρριψη της θρησκείας σε ένα ιδιαίτερα μπερδεμένο επιχείρημα που αποτυγχάνει να τεκμηριώσει την ανάδειξη αυτής της σύνδεσης σε πολιτικοποιημένη ιδεολογία. Ο Dawkins που παρουσιάζεται σαν ο αντιπρόσωπος του "επιστημονικού αθεϊσμού" από τον LeDrew κατηγορηματικά απορρίπτει την εφαρμογή του δαρβινισμού στην κοινωνία^{138,139}, ενώ και ο θεμελιωτής της σύγχρονης επιστημολογίας Popper¹⁴⁰ απορρίπτει την ιδέα πως η κοινωνική πρόοδος είναι μια αναπόφευκτη εξέλιξη.

- *Ουμανιστικός αθεϊσμός.* Με παρόμοιο τρόπο ο LeDrew βαφτίζει σαν "ουμανιστικό αθεϊσμό"¹⁴¹ την αμφισβήτηση της θρησκείας που προέκυψε από τις ανθρωπιστικές επιστήμες, την ψυχολογία και τις κοινωνικές θεωρίες. Γίνεται προφανές πως η κατηγοριοποίηση του LeDrew οφείλεται περισσότερο στις πολλαπλές προεκτάσεις της ίδιας της θρησκείας παρά σε κάποιον εγγενή διαχωρισμό του αθεϊσμού. Επιπλέον, ο διαχωρισμός στερείται και πρακτικού

¹³⁸ Arel, D. (2014): *Richard Dawkins: 'We need an anti-Darwinian society'*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.patheos.com/blogs/danthropology/2014/12/richard-dawkins-we-need-an-anti-darwinian-society/>

¹³⁹ Dawkins, R. (1976): *The Selfish Gene*, Oxford University Press, σσ. 200-201

¹⁴⁰ Βλ. Popper, K. (2002): *The Poverty Of Historicism*, Routledge Classics

¹⁴¹ LeDrew, S., ό.π., σσ. 26-27

νοήματος καθώς δεν υπάρχει τίποτα αμοιβαία αποκλειστικό στους δυο ορισμούς. Η επιλογή ενός σύγχρονου άθεου να επικεντρωθεί σε ένα συγκεκριμένο σημείο δεν σημαίνει ότι απορρίπτει τα υπόλοιπα ή πως υποβαθμίζει την σημασία τους. Ο ίδιος ο LeDrew τοποθετεί τον Nietzsche και στις δυο κατηγορίες¹⁴².

Η κριτική του LeDrew βασίζεται στην ύπαρξη αποκλειστικότητας των δυο αθεϊσμών, ειδικότερα επιτίθεται στον "επιστημονικό αθεϊσμό" που πρεσβεύουν οι δημοφιλείς εκφραστές του (Dawkins, Harris και Hitchens) για άγνοια της ολιστικής οπτικής του "ουμανιστικού αθεϊσμού" και των πραγματικών βάσεων του θρησκευτικού "προβλήματος". Αυτό αποτελεί μια παρερμηνεία της τακτικής και του στόχου στον οποίο απευθύνονται αυτοί οι συγγραφείς, που είναι το ξεχωριστό άτομο, κάτι που έχει απόλυτο νόημα την εποχή της ατομικότητας¹⁴³. Η δράση τους είναι πάντα κοινωνική, ακαδημαϊκή και δημοσιογραφική, χωρίς να έχουν σχετιστεί ποτέ με πολιτικές καμπάνιες. Εξάλλου, κάθε κοινωνικό φαινόμενο έχει πάντα την ατομική και την συλλογική ερμηνεία του, και κάθε προσέγγιση έχει συγκεκριμένη αξία. Η παρερμηνεία γίνεται εμφανέστερη όταν ο LeDrew πέφτει στην αντίφαση να αποδώσει στον αθεϊσμό μια "αντιστροφή κοσμικότητας" έτσι ώστε να μεταφερθεί η θρησκεία στην δημόσια σφαίρα προκειμένου να της ασκηθεί κριτική, ενώ λίγες γραμμές πριν παραδέχεται πως η αποχώρησή της από την δημόσια σφαίρα ήταν υπερεκτιμημένη¹⁴⁴. Αν δεχτούμε τον διαχωρισμό αθεϊσμών του LeDrew, αυτός είναι διαχωρισμός τακτικής και προσέγγισης χωρίς ουσιαστική φιλοσοφική διαφορά. Αυτό φαίνεται καθαρότερα στον διαχωρισμό που επιχειρούν διάφοροι συγγραφείς μεταξύ «μαχητικού» και «διαλλακτικού» αθεϊσμού¹⁴⁵. Η μαχητικότητα αυτή είναι τόσο ένα κομμάτι του παγκόσμιου διαλόγου για την κοσμικότητα, όσο και ο λόγος της επιτυχίας του Νέου Αθεϊσμού¹⁴⁶.

¹⁴² LeDrew, S., ό.π, σ. 32

¹⁴³ Βλ. παρ. 3.1

¹⁴⁴ LeDrew, S., ό.π, σσ. 64-65

¹⁴⁵ Χατζή, Δ., ό.π, σσ. 12-13

¹⁴⁶ Cimino, R. & Smith, C. (2011): «The New Atheism and the Formation of the Imagined Secularist Community», *Journal of Media and Religion* 10:1, σ. 37

1.8.2 Μεταμοντερνισμός

Ο μεταμοντερνισμός ή μετανεωτερικότητα είναι το πρόσφατο φιλοσοφικό ρεύμα που αρνείται να δεχθεί τετελεσμένα, απόλυτα και κατηγοριοποιήσεις. Για τον μεταμοντερνισμό τα πάντα είναι θέμα προοπτικής, και ο μέγιστος πλουραλισμός ιδεών είναι το ζητούμενο στην διανοητική ζωή¹⁴⁷. Η επιρροή αυτών των ιδεών στη σημερινή κουλτούρα δεν μπορεί να υποτιμηθεί και εύκολα συμπεραίνει κανείς πως ο μεταμοντερνισμός συγκρούεται τόσο με τις θρησκείες, όσο και με τον αθεϊσμό. Οι θρησκείες αντιπροσωπεύουν δογματικές αφηγήσεις και απόλυτα ενώ η σχέση του αθεϊσμού με την επιστήμη συμπλέει με αυστηρούς ορισμούς και αντικειμενικές θεωρήσεις. Ο μεταμοντερνισμός απορρίπτει την αποκλειστικότητα στην αλήθεια, όχι με αγνωστικιστική διάθεση αλλά με την διάθεση ενός ελευθεριακού πλουραλισμού.

Η κουλτούρα της μετανεωτερικότητας φαίνεται άκακη εκ πρώτης όψεως αλλά συνδέεται με κάποια ανησυχητικά φαινόμενα της σύγχρονης εποχής. Η αποθέωση του άκρατου πλουραλισμού στον σημερινό διάλογο έχει καταφέρει να ισοπεδώσει το διανοητικό του επίπεδο, έτσι ώστε κάθε γνώμη να έχει ίση βαρύτητα. Το Διαδίκτυο έπαιξε δραματικό ρόλο σε αυτήν την εξέλιξη προσφέροντας βήμα δημόσιου διαλόγου σε όλο τον κόσμο και κάνοντας εφικτή μια δικτυακή ατομικότητα¹⁴⁸ που δημιουργεί ένα δυναμικό κοινωνικό σκηνικό. Τα δυο σημαντικότερα φαινόμενα που προκύπτουν από αυτό το σκηνικό είναι ένα κλίμα αντιδιανοουμενισμού (anti-intellectualism) που βλέπει με εχθρικότητα την διάνοηση, και ένα κλίμα υπερευαισθησίας και άρνησης έκθεσης σε κριτική. Τα φαινόμενα αυτά γίνονται ορατά στα κινήματα του αντιεμβολιασμού και της άρνησης των κλιματικών αλλαγών, στην έξαρση της συνομοσιολογίας και της πολιτικής ορθότητας και την κατάχρηση των «ασφαλών χώρων» στα πανεπιστήμια^{149,150}. Καταλαβαίνει κανείς και την αρνητικότητα αυτού του κλίματος και για τον χώρο της

¹⁴⁷ Caputo, D. J. (2007): «Atheism, A/theology, and the Postmodern Condition», *The Cambridge Companion to Atheism* (επιμ. Martin M.), Cambridge University Press, σ. 268

¹⁴⁸ Βλ. παρ. 3.3

¹⁴⁹ Dunt, I. (2015): *Safe space or free speech? The crisis around debate at UK universities*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.theguardian.com/education/2015/feb/06/safe-space-or-free-speech-crisis-debate-uk-universities>

¹⁵⁰ Mather, Y. (2014): *The tyranny of safe spaces*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://weeklyworker.co.uk/worker/1035/the-tyranny-of-safe-spaces/>

εκπαίδευσης : αν κάθε άποψη είναι ισοδύναμη, τότε η κριτική αποκτά αποκλειστικά αρνητικά χαρακτηριστικά, ο διάλογος χάνει κάθε νόημα και ο εκπαιδευτικός κάθε αξιοπιστία.

Ο αθεϊσμός έχει δεχτεί την μετανεωτεριστική κριτική πως αποτελεί «μια άλλη πίστη» και άρα ισοδυναμεί με κάθε άλλη θρησκεία, ενώ στο ίδιο κλίμα μπορούμε να χρεώσουμε και το διαδικτυακό «σχίσμα» των γεγονότων του αθεϊσμού¹⁵¹.

1.8.3 Αθεϊσμός και εναλλακτική θρησκευτικότητα

Η αθεϊστική απόρριψη των θρησκειών δεν παραβλέπει πως ικανοποιούν κάποιες πνευματικές και κοινωνικές ανάγκες, και αυτό έχει εκφραστεί με διάφορους τρόπους. Ο φιλόσοφος Spinoza μετατοπίζει το κέντρο της πνευματικότητας στην σχέση του ανθρώπου με τον φυσικό κόσμο¹⁵², κάτι που είχε ξεκινήσει κατά κάποιο τρόπο ο Comte με την «θρησκεία της ανθρωπότητας»¹⁵³. Με τον ίδιο τρόπο, ο θρησκευτικός ουμανισμός επαναπροσδιορίζει τις θρησκείες θέτοντας τον άνθρωπο στο επίκεντρο και αφαιρώντας το υπερφυσικό στοιχείο τους, μια διαδικασία που συμβαίνει και σήμερα¹⁵⁴. Κατά προέκταση, και το υπερσυλλογικό και πανθρησκευτικό κίνημα των Universal Unitarians είναι μια επιλογή αθεϊστικής θρησκευτικότητας.

Ο Harris, ένας από τους γνωστότερους εκπροσώπους του Νέου Αθεϊσμού, θεωρεί σημαντικές τις πνευματικές εμπειρίες που εξερευνούν την συνείδηση μέσω διαλογισμού και άλλων ανατολικών μυστικιστικών πρακτικών¹⁵⁵, πάντα υπό τις νατουραλιστικές εξηγήσεις της νευρολογίας. Κατά συνέπεια, υποστηρίζει πως ο αθεϊσμός δεν αποκλείει την αναζήτηση της πνευματικότητας.

¹⁵¹ Βλ. παρ. 2.3

¹⁵² Χατζή, Δ., ό.π., σ. 69

¹⁵³ Μινουά, Ζ., ό.π., σ. 654

¹⁵⁴ Wolfe, G. (2014) «Religious Humanism: A Manifesto», *Image Issue* 16, σ. 3

¹⁵⁵ Harris, S. (2005): *The End Of Faith*, W.W. Norton & Company, New York, σσ. 217-221

Κεφάλαιο δεύτερο

2 Ο Αθεϊσμός στο Διαδίκτυο

Μεγάλο μέρος της ανθρώπινης δραστηριότητας πραγματοποιείται πλέον στον χώρο του Διαδικτύου. Αυτό είναι περισσότερο εμφανές όταν η δραστηριότητα αφορά ιδέες, ιδεολογίες, κριτικές και απόψεις κάθε είδους. Δεν αποτελεί έκπληξη πως πολλές τοποθεσίες στο Διαδίκτυο έχουν σχεδόν αποκλειστικό θέμα τον αθεϊσμό, τον σκεπτικισμό και την θρησκευτική κριτική. Αυτές οι τοποθεσίες ανήκουν σε κάθε κατηγορία ιστότοπου : φόρα, ιστολόγια, διαδικτυακές πύλες, βιντεολογία κ.α. Σε αυτό το σημείο θα μελετήσουμε κάποιες από τις σημαντικότερες τοποθεσίες και θα δούμε την επιρροή και το αντίκτυπο που αναλογεί σε αυτές.

Παρακάτω, θα δούμε συγκεκριμένες διαδράσεις των κοινοτήτων που αποτελούν μέρος αυτού του κυβερνοχώρου και πως αυτές έχουν διαμορφώσει το σημερινό κλίμα για τον αθεϊσμό στο Διαδίκτυο.

2.1 Ξενόγλωσσο Διαδίκτυο

2.1.1 Patheos¹⁵⁶

Η τοποθεσία Patheos είναι πιθανώς η μεγαλύτερη πύλη για θρησκευτικά ζητήματα στο Διαδίκτυο. Η φράση «Φιλοξενώντας τον διάλογο περί πίστης» αποτελεί τον υπότιτλο της τοποθεσίας αλλά δεν είναι αρκετή για να περιγράψει την τεράστια έκταση υλικού που μπορεί να βρει εδώ κάποιος περιηγητής.

Η δομή του είναι πολύ καλά οργανωμένη, κάτι πολύ εντυπωσιακό για τον όγκο που περιλαμβάνει. Τα κυριότερα μέρη του είναι τα Κανάλια, τα Θέματα και η Βιβλιοθήκη.

Τα Κανάλια είναι ένας χώρος όπου θα βρει κανείς άρθρα και ιστολόγια από διακεκριμένους συγγραφείς, διαχωρισμένα ανά θρησκεία. Εδώ βρίσκεται και το Κανάλι του αθεϊσμού στο οποίο έχουν βρει καταφύγιο ονόματα με μεγάλη αναγνωρισιμότητα όπως ο Adam Lee και ο Hemant Mehta μεταξύ άλλων. Συνολικά, το Patheos φιλοξενεί

¹⁵⁶ <http://www.patheos.com/>

42 ιστολόγια στο κανάλι του αθεϊσμού. Συγκριτικά, τα ιστολόγια που εστιάζουν στον Καθολικισμό είναι 63 ενώ υπάρχουν και 2 που είναι αφιερωμένα στην Ορθόδοξη πίστη. Στα Θέματα μπορεί να βρει κανείς άρθρα για την θρησκευτική επικαιρότητα ή για την επικαιρότητα γενικότερα και τον αντίκτυπο που έχει αυτή σε θρησκευτικά ζητήματα, άρθρα χωρισμένα σε κατηγορίες συγκεκριμένου ενδιαφέροντος όπως Νέα, Πολιτική, Υγεία, Τέχνες κτλ. αλλά και κατηγορίες έντονου ενδιαφέροντος (trending) όπως η θρησκευτική εκπαίδευση, οι εκτρώσεις, τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων, οι θρησκευτικές γιορτές κ.α.

Τέλος, η Βιβλιοθήκη προσφέρει αναλυτικές πληροφορίες για την ιστορία κάθε θρησκείας, συγκριτικά εργαλεία για τα χαρακτηριστικά τους αλλά και ερευνητικά εργαλεία για ιερείς, πάστορες, εκπαιδευτικούς και ερευνητές γενικότερα. Η Βιβλιοθήκη φιλοξενεί επίσης χώρο δημόσιων συζητήσεων (debates) πάνω σε φλέγοντα ζητήματα.

2.1.1.1 Patheos Atheist Channel Blogs – Daylight Atheism

Το ιστολόγιο του Adam Lee με τον τίτλο «Αθεϊσμός υπό το φως της Ημέρας» είχε την δική του αυτόνομη τοποθεσία όπου ο ίδιος έγραφε με το ψευδώνυμο Ebon Muse από τον Φεβρουάριο του 2006. Τον Οκτώβριο του 2011 έγινε μέρος της συγγραφικής ομάδας της διαδικτυακής πύλης BigThink¹⁵⁷ πριν καταλήξει στο κανάλι του αθεϊσμού του Patheos, στα τέλη του 2012¹⁵⁸. Πέρα από το προσωπικό του ιστολόγιο, ο Adam Lee έχει προσφέρει άρθρα και σε τοποθεσίες όπως τις AlterNet και Salon, καθώς και σε έντυπες εκδόσεις όπως τις Freethought Today¹⁵⁹ και Free Inquiry¹⁶⁰. Το άρθρο του «Bands Of Iron»¹⁶¹ κέρδισε το 2009 το βραβείο 3 Quarks Daily¹⁶² για επιστημονικό δοκίμιο.

Το περιεχόμενο των αναρτήσεων στο Daylight Atheism είναι σχολιασμός της επικαιρότητας και κριτική σε μοντέρνους στοχαστές και φιλοσοφικές ιδέες, υπό το πρίσμα της αθεϊστικής και ουμανιστικής κοσμοθεωρίας. Μεγάλο ενδιαφέρον έχουν τα δοκίμια στα οποία ο Adam Lee αποδομεί απολογητικά επιχειρήματα και κεντρικές ιδέες

¹⁵⁷ <http://bigthink.com/>

¹⁵⁸ <http://www.patheos.com/blogs/daylightatheism/2013/01/welcome-to-daylight-atheism-3/>

¹⁵⁹ <https://ffrf.org/publications/freethought-today>

¹⁶⁰ <https://www.secularhumanism.org/index.php/3532>

¹⁶¹ <http://www.patheos.com/blogs/daylightatheism/2009/02/bands-of-iron/>

¹⁶² <http://www.3quarksdaily.com/3quarksdaily/>

του θεϊσμού και αξίζει να αναφερθούμε σε κάποια αναλυτικά. Τα δοκίμια αυτά έγιναν και η βάση για το πρώτο βιβλίο¹⁶³ του, ομώνυμο του ιστολογίου, που εκδόθηκε το 2014.

2.1.1.1.1 All Possible Worlds¹⁶⁴

Το δοκίμιο «All Possible Worlds» (Όλοι οι εφικτοί κόσμοι) εξετάζει το πάντα επίκαιρο φιλοσοφικό πρόβλημα του Κακού¹⁶⁵. Ο Adam Lee διευκρινίζει από την αρχή ότι Κακό δεν είναι μόνο ότι προέρχεται από την βούληση του ανθρώπου αλλά και οι κάθε είδους καταστροφές, ατυχήματα και αρρώστιες που μπορεί να πλήξουν τον άνθρωπο. Προφανώς, το πρόβλημα του Κακού δεν αφορά θρησκευτικές αντιλήψεις που δεν προσδίδουν απόλυτες ιδιότητες όπως Πανάγαθος και Παντοδύναμος στον Θεό. Για παράδειγμα, το Κακό σε πολυθεϊστικές θρησκείες εξηγείται από την ύπαρξη κακόβουλων θεοτήτων ή τον περιορισμό της δύναμης των καλόβουλων.

Μονοθεϊστικές θρησκείες όπως ο Χριστιανισμός και το Ισλάμ αντιμετωπίζουν το πρόβλημα με επιχειρήματα από διαφορετικές σκοπιές που ονομάζονται *θεοδικίες*. Ο Adam Lee εξετάζει την κάθε μια ξεχωριστά και τις καταρρίπτει. Στο τέλος, προσφέρει ερμηνεία και τρόπο αντιμετώπισης του Κακού από αθεϊστική σκοπιά.

2.1.1.1.2 A Ghost In The Machine¹⁶⁶

Στο «A Ghost In The Machine» (Φάντασμα στην Μηχανή) εξετάζονται τα επιχειρήματα για την ύπαρξη της ψυχής σαν οντότητα ξεχωριστή από το σώμα του ανθρώπου. Χρησιμοποιώντας σύγχρονα ευρήματα της νευρολογίας και ό,τι είναι γνωστό σήμερα για τον ανθρώπινο εγκέφαλο, καταλήγει πως δεν μπορεί να υπάρχει κάποια εξωτερική οντότητα υπεύθυνη για οποιαδήποτε πνευματική δραστηριότητα.

2.1.1.1.3 The Ineffable Carrot and the Infinite Stick¹⁶⁷

Στο συγκεκριμένο δοκίμιο ασκείται κριτική στην μονοθεϊστική ηθική που παρομοιάζεται στον τίτλο με «ανείπωτο καρότο και άπειρο μαστίγιο». Το νόημα της παρομοίωσης εστιάζει στην ηθική της αόριστης ανταμοιβής μετά τον θάνατο (Παράδεισος) και την

¹⁶³ <http://www.amazon.com/dp/B00PPOZ8SK/linkCode=as2&tag=patheoscom04-20>

¹⁶⁴ <http://www.patheos.com/blogs/daylightatheism/essays/all-possible-worlds/>

¹⁶⁵ Βλ. παρ. 1.2

¹⁶⁶ <http://www.patheos.com/blogs/daylightatheism/essays/a-ghost-in-the-machine/>

¹⁶⁷ <http://www.patheos.com/blogs/daylightatheism/essays/the-ineffable-carrot-and-the-infinite-stick/>

απειλή της αέναης τιμωρίας (Κόλαση). Εξετάζεται η ύπαρξη μιας ηθικής υπό αθεϊστικό πρίσμα η οποία μπορεί να είναι αντικειμενική χωρίς να είναι βασισμένη σε θεϊκές εντολές. Ο Adam Lee αφού απορρίψει την θρησκευτική ηθική και διερευνήσει τις απόψεις διάφορων φιλοσόφων, υιοθετεί την θεωρία του Οικουμενικού Ωφελιμισμού (Universal Utilitarianism)¹⁶⁸.

2.1.1.1.4 Life Of Wonder¹⁶⁹

Εδώ ο συγγραφέας καταπιάνεται με την ιδέα πως ο αθεϊσμός έχει μια μηδενιστική αντίληψη για την ζωή και δεν μπορεί να προσφέρει κάποιο νόημα σε αυτήν. Αντικρούει αυτή την άποψη με τον ισχυρισμό πως το νόημα για την ζωή είναι διαφορετικό για τον κάθε άνθρωπο και κάτι που επιλέγει ή κατασκευάζει ο καθένας. Παράλληλα, κατακρίνει τις θρησκευτικές απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα ως περιοριστικές και ανελεύθερες.

2.1.1.1.5 Unmoved Mover¹⁷⁰

Ο Adam Lee στο δοκίμιο αυτό απαντάει σε φιλοσοφικά επιχειρήματα για την ύπαρξη του Θεού εστιάζοντας τόσο σε σύγχρονους (William Lane Craig, Michael Behe, C.S. Lewis) όσο και σε αρχαιότερους στοχαστές (Thomas Aquinas, William Paley, Immanuel Kant). Δεν παραλείπει να αναφερθεί και σε δημοφιλή επιχειρήματα απολογητών που χρησιμοποιούνται συχνά και από απλούς πιστούς.

2.1.1.2 *Patheos Atheist Channel Blogs – Friendly Atheist*¹⁷¹

Στο ιστολόγιο του «Φιλικού Άθεου» συγγράφουν διάφορα άτομα δημοσιογραφικής και ακτιβιστικής προέλευσης¹⁷² για ποικίλα θέματα, κυρίως πολιτικοκοινωνικής επικαιρότητας. Ο βασικός συγγραφέας και συντάκτης είναι ο Hemant Mehta, καθηγητής μαθηματικών και συγγραφέας 3 βιβλίων όπως τα «Πούλησα την Ψυχή μου στο Ebay»¹⁷³

¹⁶⁸ Ο Οικουμενικός Ωφελιμισμός θέτει ως κριτήριο της ηθικής την ευημερία και ευτυχία των νοημόνων όντων θεωρώντας πως είναι ένα κριτήριο με οικουμενική ισχύ.

¹⁶⁹ <http://www.patheos.com/blogs/daylightatheism/essays/life-of-wonder/>

¹⁷⁰ <http://www.patheos.com/blogs/daylightatheism/essays/unmoved-mover/>

¹⁷¹ <http://www.patheos.com/blogs/friendlyatheist/>

¹⁷² <http://www.patheos.com/blogs/friendlyatheist/about-the-contributors/>

¹⁷³ Το βιβλίο με τον υπότιτλο «Μια οπτική της θρησκευτικής πίστης από τα μάτια ενός άθεου» πραγματεύεται ένα κοινωνικό πείραμα στο οποίο ο Mehta έθεσε σε δημοπρασία, όχι κυριολεκτικά την ψυχή του, αλλά την ευκαιρία για κάποιον πιστό να τον εκθέσει σε λατρευτικές κοινότητες και λειτουργίες.

και «Οδηγός Επιβίωσης του Νεαρού Άθεου». Ο Mehta δραστηριοποιείται επίσης σε οργανισμούς και φιλανθρωπίες κοσμικού χαρακτήρα, και διατηρεί το βιντεολόγιο «The Atheist Voice»¹⁷⁴.

2.1.1.3 Patheos Atheist Channel Blogs – Freethought Now!¹⁷⁵

Το Freethought Now! (Ελεύθερη Σκέψη Τώρα) είναι το επίσημο ιστολόγιο του ιδρύματος Freedom From Religion το οποίο σκοπεύει στην συνταγματική διατήρηση του διαχωρισμού εκκλησίας-κράτους που ισχύει στις ΗΠΑ και την ενημέρωση του κοινού για την αθρησκεία. Κατά συνέπεια, οι αναρτήσεις αφορούν συχνά δράσεις του ιδρύματος, νομικά ζητήματα και πολιτικά δικαιώματα.

2.1.1.4 Patheos Atheist Channel Blogs – Love, Joy, Feminism¹⁷⁶

Συντάκτης του συγκεκριμένου ιστολογίου είναι η Libby Anne η οποία αρθρογραφεί για κοινωνικά θέματα και γυναικεία δικαιώματα από την οπτική κάποιου μεγαλωμένου σε θρησκευτικό περιβάλλον. Ένα από τα θέματα στα οποία επικεντρώνεται είναι το κίνημα Quiverfull¹⁷⁷ το οποίο παρομοιάζει την οικογένεια σαν μια φαρέτρα που πρέπει να είναι πάντα γεμάτη με παιδιά-βέλη με στόχο την χριστιανοποίηση της κοινωνίας μέσω του πληθυσμού.

2.1.1.5 Patheos Atheist Channel Blogs – Atheology¹⁷⁸

Το ιστολόγιο του ακαδημαϊκού θρησκευτικής έρευνας Stewart Felker, ο οποίος μελετά τον πρώιμο Χριστιανισμό και Ιουδαϊσμό, ενδιαφέρεται για την τομή των αρχαίων θρησκευτικών κειμένων με τον σύγχρονο κόσμο. Οι αναρτήσεις περιλαμβάνουν κριτική σε φιλοσοφικά και θρησκευτικά κείμενα και την επιρροή που έχουν σήμερα στην καθημερινότητα.

¹⁷⁴ <https://www.youtube.com/user/TheAtheistVoice/>

¹⁷⁵ <http://www.patheos.com/blogs/freethoughtnow/>

¹⁷⁶ <http://www.patheos.com/blogs/lovejoyfeminism>

¹⁷⁷ Το κίνημα έχει μερικές χιλιάδες ακόλουθους, κυρίως στις ΗΠΑ αλλά και αλλού στον κόσμο. Απορρίπτουν κάθε μορφή αντισύλληψης και οικογενειακού προγραμματισμού. Το όνομα προέρχεται από μια παρομοίωση της Παλαιάς Διαθήκης (Ψαλμοί 127:3-5).

¹⁷⁸ <http://www.patheos.com/blogs/atheology>

2.1.2 The Richard Dawkins Foundation For Reason and Science¹⁷⁹

Η επίσημη τοποθεσία του Richard Dawkins στο Διαδίκτυο εξυπηρετεί ταυτόχρονα και τους σκοπούς του ιδρύματός του με τον περιγραφικό τίτλο «Για την Λογική και την Επιστήμη».

Το ίδρυμα επικεντρώνει τις δράσεις του στην κοινωνική εικόνα του αθεϊσμού, στην επιρροή των θρησκευτικών ιδεών στην εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα και στην αντίληψη της κοινωνίας για την επιστήμη. Ενδεικτικές δράσεις είναι η προβολή ατόμων διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης που ζούνε χωρίς θρησκευτική πίστη μέσω της πλατφόρμας *Openly Secular*¹⁸⁰, η οργάνωση φιλανθρωπιών και η ανάπτυξη βοηθητικών εργαλείων για την διδασκαλία της θεωρίας της εξέλιξης.

Ο ιστότοπος προσφέρει διάφορα άρθρα από το Διαδίκτυο προς σχολιασμό από τους χρήστες και το ίδρυμα έχει παρουσία στα σημαντικότερα ηλεκτρονικά κοινωνικά δίκτυα. Μεγάλο ενδιαφέρον έχει η ενότητα **Community** και αξίζει να δούμε κάθε μέρος της ξεχωριστά.

2.1.2.1 *Secular Stars*

Στην υποενότητα αυτή φιλοξενούνται διάφορα δημοφιλή ιστολόγια, βιντεολόγια και podcasts, περισσότερο σαν διαφημιστική προβολή κι όχι με ολοκληρωμένο υλικό. Είναι ένας τρόπος να γνωρίσουν οι επισκέπτες περισσότερα άτομα που δραστηριοποιούνται με παρόμοιους με το ίδρυμα στόχους.

2.1.2.2 *Science Says*

Η υποενότητα *Science Says* αποτελεί μια παρόμοια συλλογή με την προηγούμενη, με την διαφορά πως η θεματολογία είναι αποκλειστικά επιστημονικού ενδιαφέροντος. Εδώ εμφανίζονται μεταξύ άλλων το περιοδικό **Scientific American**, το ίδρυμα **National Center for Science Education**¹⁸¹ και το ιστολόγιο του βιολόγου **Jerry Coyne**.

¹⁷⁹ <https://richarddawkins.net/>

¹⁸⁰ <http://openlysecular.org/>

¹⁸¹ Το ίδρυμα αυτό δραστηριοποιείται στα θέματα της θεωρίας της εξέλιξης και της επιστήμης του κλίματος, και συγκεκριμένα με τους αρνητές τους που έχουν συχνά θρησκευτικά κριτήρια για την απόρριψη των θεωριών αυτών. Μια δράση με την οποία έγινε γνωστό το όνομα του ιδρύματος στο διαδίκτυο ήταν το λεγόμενο “Project Steve”. Σαν αντίδραση στις συλλογές υπογραφών επιστημόνων που αμφιβάλλουν για την εξέλιξη από οργανώσεις Δημιουργισμού (*Answers In Genesis, Discovery Institute*),

2.1.2.3 *Recovering From Religion*¹⁸²

Εδώ φιλοξενείται η δράση *Recovering From Religion* που έχει στόχο την υποστήριξη των ατόμων που αμφιβάλλουν για την θρησκευτική τους πίστη ή έχουν κάποια άλλη αρνητική συνέπεια λόγω αυτής. Η δράση περιλαμβάνει ομάδες υποστήριξης, σεμινάρια, τηλεφωνικές υπηρεσίες και ένα δίκτυο εγκεκριμένων ψυχολόγων.

2.1.2.4 *The Hotline Project*¹⁸³

Μέρος της προηγούμενης δράσης, το *Hotline Project* είναι μια υπηρεσία τηλεφωνικής υποστήριξης. Γίνεται σαφές πως ο ρόλος της υπηρεσίας είναι υποστηρικτικός για άτομα που σκέφτονται την μετάβαση σε μια ζωή χωρίς θρησκευτική πίστη και δεν έχει στόχο τον προσηλυτισμό ή την ανταλλαγή επιχειρημάτων.

2.1.2.5 *The Clergy Project*¹⁸⁴

Το *Clergy Project* φιλοδοξεί να φέρει σε επαφή και να υποστηρίξει ιερείς, πάστορες και άλλους επαγγελματίες της θρησκευτικής ζωής που έχουν χάσει την πίστη τους ή έχουν αμφιβολίες για αυτήν. Η ανάγκη για αυτή την δράση αναδείχθηκε σταδιακά με την συνειδητοποίηση της πραγματικότητας αυτών των ατόμων μέσω της εμπειρίας του Dan Barker¹⁸⁵, αλλά και κάποιων άρθρων¹⁸⁶ κι ερευνών¹⁸⁷.

2.1.2.6 *Convert's Corner*

Στην «γωνιά των προσήλυτων» μπορεί να διαβάσει κάποιος μαρτυρίες και προσωπικές ιστορίες από άτομα που εγκατέλειψαν την θρησκευτική πίστη ή να αφήσει κάποιος το Project Steve αποτελεί μια συλλογή υπογραφών επιστημόνων που αποδέχονται την εξέλιξη και το πρώτο τους όνομα είναι Steve. Έχουν συγκεντρωθεί πάνω από 1300 υπογραφές, με πάνω από τις μισές να προέρχονται από βιολόγους. Το όνομα Steve επιλέχθηκε προς τιμή του Stephen Jay Gould.

¹⁸² <http://recoveringfromreligion.org/>

¹⁸³ <http://recoveringfromreligion.org/hotline-project/>

¹⁸⁴ <http://clergyproject.org/>

¹⁸⁵ Ο Dan Barker είναι πρώην ιερέας, σημερινός συμπρόεδρος του ιδρύματος Freedom From Religion και συγγραφέας του βιβλίου «Losing Faith In Faith: From Preacher To Atheist.»

¹⁸⁶ Grierson, B. (2008): *An Atheist in the Pulpit: Public identity and private belief are never more at odds than when a preacher loses his faith.* Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <https://www.psychologytoday.com/articles/200712/atheist-in-the-pulpit>

¹⁸⁷ Dennett, D. & LaScola, L. (2010) «Preachers Who Are Not Believers», *Evolutionary Psychology*, T.8(1) σ. 122-150.

δικό του μήνυμα. Οι χρήστες του ιστότοπου έχουν την δυνατότητα να σχολιάζουν αυτά τα μηνύματα.

2.1.3 The Atheist Scholar¹⁸⁸

Η τοποθεσία του Άθεου Λόγιου είναι μια εκτενής συλλογή από διαλέξεις, βιβλιογραφίες, δοκίμια, άρθρα, κριτικές κ.α. σχετικά με το θέμα του αθεϊσμού. Οι συγκεντρωμένοι πόροι αποτελούν το υλικό για μια σειρά μαθημάτων πανεπιστημιακού επιπέδου, που η συγγραφέας Mary C. Taylor φιλοδοξεί να αποτελέσουν μέρος Αθεϊστικών Σπουδών.

Το Atheist Scholar είναι διαχωρισμένο σε τμήματα που ερευνούν την σχέση του αθεϊσμού με την ιστορία, την φιλοσοφία, την ψυχολογία, την ηθική, την νομοθεσία και τις θρησκείες του Χριστιανισμού και του Ιουδαϊσμού. Η νοοτροπία των κειμένων είναι ακαδημαϊκά προσανατολισμένη, με βιβλιογραφικές αναφορές και προτεινόμενα βιβλία για επιπλέον μελέτη του θέματος.

2.1.4 Atheist Alliance International¹⁸⁹

Η Παγκόσμια Συμμαχία Άθεων αποτελεί μια ομοσπονδία των αθεϊστικών οργανώσεων ανά τον κόσμο, μέλος της οποίας είναι και η Ένωση Άθεων της Ελλάδας. Ξεκίνησε από τις ΗΠΑ και την ένωση διάφορων οργανώσεων το 1992.

Στόχοι της ομοσπονδίας, πέρα από την συνεργασία και αλληλοϋποστήριξη των οργανώσεων-μελών, είναι ο διαχωρισμός της πολιτικής, επιστήμης και εκπαίδευσης από θρησκευτικές ιδέες και η υπεράσπιση των δικαιωμάτων των ατόμων χωρίς θρησκευτική πίστη. Η ομοσπονδία δραστηριοποιείται επίσης στο θέμα των θρησκευτικών προσφύγων και την παροχή άσυλου σε διωκόμενους.

Η τοποθεσία προσφέρει συνδέσμους προς τις εθνικές οργανώσεις άθεων, πρόσβαση στο περιοδικό «Secular World», και πληροφορίες για δράσεις και συνέδρια. Η ομοσπονδία έχει παρουσία σε όλα τα σημαντικά ηλεκτρονικά κοινωνικά δίκτυα.

2.1.5 AlterNet Belief¹⁹⁰

Το AlterNet φιλοξενεί συλλογές από άρθρα πάνω σε διάφορα θέματα όπως περιβάλλον, οικονομία, εκπαίδευση, υγεία, δικαιώματα κ.α.. Τα άρθρα συνήθως προέρχονται από

¹⁸⁸ <http://www.atheistscholar.org/Home.aspx>

¹⁸⁹ <https://www.atheistalliance.org/>

¹⁹⁰ <http://www.alternet.org/belief>

διάφορες διαδικτυακούς χώρους, αλλά πολλά είναι γραμμένα αποκλειστικά για το AlterNet. Η ενότητα της πίστης (belief) παρουσιάζει συχνά θέματα αθεϊστικού ενδιαφέροντος καθώς η τοποθεσία εστιάζει σε εναλλακτικές ή πρωτοπόρες απόψεις. Παρόλο που η τοποθεσία δεν είναι αποκλειστικά αθεϊστικού χαρακτήρα, είναι ένα από τα κυρίαρχα θέματα.

2.1.6 RationalWiki¹⁹¹

Χωρίς να είναι καθαρά αθεϊστικού χαρακτήρα, το συγκεκριμένο wiki¹⁹² έχει σκοπό την κατάρριψη ψευδοεπιστημονικών ιδεών, την αντιμετώπιση του φονταμενταλισμού και αντιεπιστημονικών κινημάτων και την καταγραφή μεθοδολογιών και επιχειρηματολογίας της τυπικής λογικής.

Το αθεϊστικό ενδιαφέρον έγκειται στα σημεία όπου η θρησκευτική πίστη έρχεται σε αντίθεση με επιστημονικές ιδέες, όπως το κίνημα του Δημιουργισμού που απορρίπτει την Δαρβινική θεωρία για την εξέλιξη του ανθρώπου.

Άλλα θέματα τα οποία απασχολούν την τοποθεσία αυτή είναι οι θεωρίες συνωμοσίας, το ανθρωπογενές φαινόμενο του θερμοκηπίου, θεωρίες παραφυσικών φαινομένων, εναλλακτική ιατρική κ.α.

2.1.7 Internet Infidels¹⁹³

Οι «διαδικτυακοί άπιστοι» είναι ένας μη κερδοσκοπικός εκπαιδευτικός οργανισμός με στόχο την προώθηση των νατουραλιστικών¹⁹⁴ ιδεών στο Διαδίκτυο. Ιδρύθηκε το 1995 και η παρουσία του στο Διαδίκτυο (με την ονομασία «Secular Web») περιλαμβάνει κριτικές και παρουσιάσεις βιβλίων μαζί με δυνατότητα αγοράς, νέα επικαιρότητας αθεϊστικού ενδιαφέροντος από ειδησεογραφικούς ιστότοπους, μια μικρή συλλογή δοκιμίων με θέμα την διαδρομή των συγγραφέων προς την εγκατάλειψη της θρησκευτικής πίστης, καθώς και μια εκτενή συλλογή άρθρων.

¹⁹¹ http://rationalwiki.org/wiki/Main_Page

¹⁹² Τα wiki είναι ιστοχώροι οργανωμένοι σε λήμματα εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα τα οποία επιμελούν και επεξεργάζονται οι εγγεγραμμένοι χρήστες τους.

¹⁹³ <http://infidels.org/>

¹⁹⁴ Στον ιστότοπο δίνεται ο ορισμός του νατουραλισμού ως «η υπόθεση πως ο φυσικός κόσμος είναι ένα κλειστό σύστημα, το οποίο σημαίνει ότι τίποτα που δεν είναι μέρος του συστήματος δεν το επηρεάζει, και άρα υπονοείται πως δεν υπάρχουν υπερφυσικές οντότητες, συμπεριλαμβανομένου και του Θεού»

Τα άρθρα είναι κατηγοριοποιημένα σε άρθρα γνώμων, ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος, σύγχρονα και αρχαιότερα. Τα αρχαιότερα άρθρα έχουν γραφτεί πριν το 1970 με συγγραφείς που δεν είναι πλέον στην ζωή. Ο αναγνώστης προειδοποιείται πως η χρήση τους είναι για ιστορική αναδρομή κι όχι για τεκμηρίωση σύγχρονων ζητημάτων.

Η οργάνωση διατηρεί και ιστολόγιο, με το όνομα «*The Secular Outpost*», το οποίο φιλοξενείται από την πύλη **Patheos** που περιγράφηκε προηγουμένως.

2.1.8 The Atheist Experience¹⁹⁵ (vlog)

Η παρουσία του The Atheist Experience στο YouTube δεν είναι αυστηρά βιντεολόγιο καθώς πρόκειται για την αναπαραγωγή μιας εβδομαδιαίας τηλεοπτικής εκπομπής που προβάλλεται στο Austin του Texas.

Πρόκειται για μια απλή εκπομπή συζητήσεων δυο διαφορετικών παρουσιαστών και/ή καλεσμένων πάνω σε θρησκευτικά και φιλοσοφικά ζητήματα. Η εκπομπή στηρίζεται και στη συζήτηση με τους τηλεθεατές οι οποίοι συμμετέχουν τηλεφωνικά σε αυτή.

Βασικός παρουσιαστής και οργανωτής της εκπομπής είναι ο Matt Dillahunty, ακτιβιστής αθεϊστικών ζητημάτων που εμφανίζεται συχνά σε ομιλίες και δημόσιες συζητήσεις (debates).

2.1.9 Thunderf00t¹⁹⁶ (vlog)

Ο Thunderf00t είναι από τους γνωστότερους vloggers με παρουσία στο YouTube από το 2006. Οι αναρτήσεις του ασχολούνται με πολιτικά και επιστημονικά θέματα, αλλά επικεντρώνεται κυρίως στην θεωρία του Δημιουργισμού, έχοντας κυκλοφορήσει 43 βίντεο με τον τίτλο «Γιατί ο κόσμος γελάει με τους δημιουργιστές». Το ύφος του είναι σαρκαστικό αλλά λεπτομερές, απαντώντας και διορθώνοντας με σαφήνεια τους στόχους του, που είναι συνήθως γνωστοί ακτιβιστές του Δημιουργισμού ή δημιουργιστές vloggers.

Εδώ και δυο χρόνια περίπου ασχολείται εκτενώς και με το θέμα του τοξικού φεμινισμού, στοχεύοντας ακτιβιστές του φεμινισμού στο Διαδίκτυο και κάποια πρόσωπα του κινήματος Atheism+¹⁹⁷.

¹⁹⁵ <https://www.youtube.com/user/TheAtheistExperience>

¹⁹⁶ <https://www.youtube.com/user/Thunderf00t/>

¹⁹⁷ Βλ. παρ. 2.3.2

2.1.10 The Amazing Atheist¹⁹⁸ (vlog)

Ο Amazing Atheist έχει επίσης μακρά παρουσία στο YouTube καθώς αναρτά βίντεο από το 2007. Οι αναρτήσεις του κινούνται μεταξύ διακωμώδησης της επικαιρότητας και κριτικής θρησκευτικών ιδεών. Το στυλ του είναι χιουμοριστικό και προκλητικό με καθημερινές εκφράσεις, παρά τα σοβαρά θέματα που συχνά διαπραγματεύεται. Η αθυροστομία του μπορεί να είναι αποθαρρυντική για πολλούς, αλλά οι συνδρομητές του ξεπερνούν τις 700.000 άτομα.

2.1.11 Freedom From Religion foundation¹⁹⁹

Το ίδρυμα Freedom From Religion έχει σαν σκοπό την διαφύλαξη του συνταγματικού διαχωρισμού Εκκλησίας-Κράτους που ισχύει στις ΗΠΑ. Δημιουργήθηκε το 1978 και έχει περίπου 20.000 μέλη.

Στον ιστότοπό του μπορεί να βρει κανείς νέα για δράσεις, εκδηλώσεις και συνέδρια του ιδρύματος, πληροφορίες και νομική βοήθεια για τα συνταγματικά ζητήματα που απασχολούν το ίδρυμα, καθώς και εκδόσεις βιβλίων και περιοδικών του ιδρύματος.

2.1.12 The Skeptic's Annotated Bible²⁰⁰

Σε αυτή την τοποθεσία με τον τίτλο «Η Βίβλος του Σκεπτικιστή με Σχόλια» παρατίθενται τα 3 γνωστότερα θρησκευτικά κείμενα, η Βίβλος, το Κοράνι και το Βιβλίο των Μορμόνων με συνοδευτικό σχολιασμό σε επιλεγμένα σημεία. Ο σχολιασμός εστιάζει στην κριτική των κειμένων, τονίζοντας τις αντιφάσεις, την φτωχή κατανόηση της επιστήμης και σημεία αμφίβολης ηθικής αξίας. Οι σχολιασμένοι στίχοι εντάσσονται σε διάφορες κατηγορίες κριτικής, ώστε ο αναγνώστης να μπορεί εντοπίσει συγκεκριμένους στίχους.

Ο σχολιασμός είναι η υποκειμενική άποψη του συγγραφέα/δημιουργού του ιστότοπου ο οποίος παραθέτει και μια λίστα συνδέσμων σε επικριτές και επιχειρήματα εναντίον του σχολιασμού της Βίβλου. Μέχρι στιγμής, δεν υπάρχουν αντιπαραθέσεις για το Κοράνι ή το Βιβλίο των Μορμόνων.

¹⁹⁸ <https://www.youtube.com/user/TheAmazingAtheist>

¹⁹⁹ <http://ffrf.org/>

²⁰⁰ <http://skepticsannotatedbible.com/index.htm>

2.1.13 Jesus and Mo²⁰¹

Το Jesus and Mo είναι ένα διαδικτυακό κόμικ με πρωταγωνιστές τον Ιησού και τον Μωάμεθ. Το κόμικ είναι ασπρόμαυρο με απλό σχέδιο και παρουσιάζει τους πρωταγωνιστές με την δημοφιλή τους εικόνα αλλά στην σύγχρονη εποχή, σαν φίλους που συγκατοικούν και συχνάζουν σε ένα μπαρ. Πολλές φορές οι πρωταγωνιστές συζητούν και διαπληκτίζονται με την άθρησκεια που τους σερβίρει.

Οι διάλογοι είναι σατυρικοί είτε για τις θρησκευτικές αντιλήψεις τις κάθε θρησκείας ή για το πώς αντιλαμβάνεται

η κάθε θρησκεία την άλλη και τον ιδρυτή της. Συχνά, οι πρωταγωνιστές σχολιάζουν την επικαιρότητα από τη δική τους ματιά. Χωρίς να γίνεται προκλητικό, το κόμικ καταφέρνει να συνδυάζει το χιούμορ και την θρησκευτική κριτική.

Το κόμικ υπάρχει από το 2005. Οι αναγνώστες έχουν το δικαίωμα σχολιασμού κάτω από κάθε καινούργιο κόμικ.

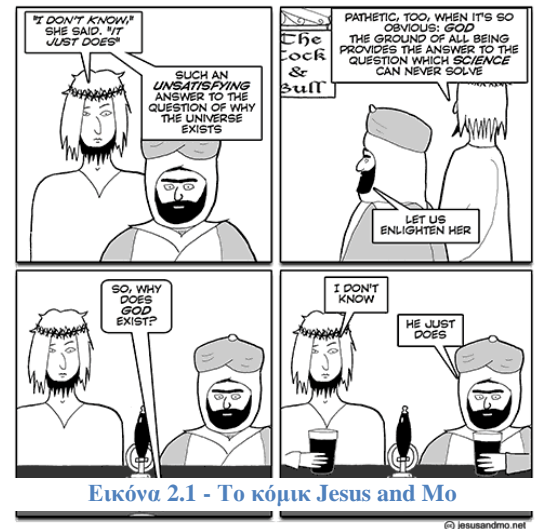
2.1.14 SamHarris.org

Ο επίσημος ιστότοπος του συγγραφέα Sam Harris φιλοξενεί το ιστολόγιό του, προτάσεις για βιβλία φιλοσοφίας και εκλαϊκευμένης επιστήμης, αναφορές διαδικτυακών άρθρων στον ίδιο, και το προσωπικό του podcast στο οποίο, πέρα από τις προσωπικές του σκέψεις και αναλύσεις, συζητάει συχνά με προσωπικότητες ακαδημαϊκού ή θρησκευτικού χώρου.

Οι επισκέπτες μπορούν να συζητήσουν στο φόρουμ για τα βιβλία του συγγραφέα και για διάφορα ζητήματα θρησκευτικού, επιστημονικού ή πολιτικού χαρακτήρα. Το φόρουμ έχει πάνω από 65.000 εγγεγραμμένους χρήστες.

2.1.15 Freethought Blogs²⁰²

Πρόκειται για ένα χώρο που φιλοξενεί ιστολόγια εστιασμένα στο χώρο της αμφισβήτησης, ελεύθερης σκέψης και ακτιβισμού για κοινωνική δικαιοσύνη. Οι πιο

²⁰¹ <http://www.jesusandmo.net/>

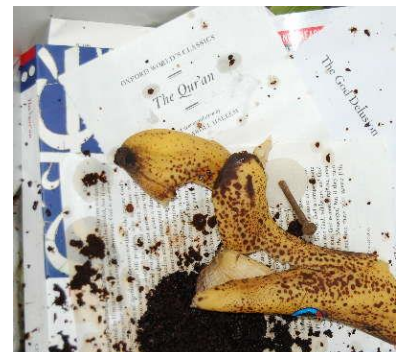
²⁰² <http://freethoughtblogs.com/>

πρόσφατες αναρτήσεις είναι οργανωμένες στην κεντρική σελίδα σε θεματικές κατηγορίες. Εδώ αρθρογραφούν αρκετοί δημοφιλείς bloggers και αξίζει να δούμε κάποια από τα ιστολόγια ξεχωριστά.

2.1.15.1 *Pharyngula*²⁰³

Το προσωπικό ιστολόγιο του βιολόγου και καθηγητή στο πανεπιστήμιο της Μινεσότα, Paul Z. Myers έχει την ονομασία ενός σταδίου της εμβρυακής εξέλιξης. Υπήρξε ένα από τα δημοφιλέστερα ιστολόγια περί επιστήμης, κυρίως λόγω της καυστικής κριτικής του Myers στα επιχειρήματα του Δημιουργισμού, με τον σχηματισμό μιας ισχυρής κοινότητας σχολιαστών. Οι αναρτήσεις του, πέρα από το πανεπιστημιακό πεδίο της ειδικότητάς του, περιλαμβάνουν σχολιασμό διάφορων θεμάτων θρησκευτικής και πολιτικοκοινωνικής φύσης και διαδικτυακής επικαιρότητας. Τα τελευταία χρόνια, ο Myers εστιάζει συχνά σε θέματα φεμινισμού και ισότητας φύλου. Το 2009 ονομάστηκε Ουμανιστής της Χρονιάς από την οργάνωση American Humanist Association²⁰⁴.

Το Pharyngula βρέθηκε στην επικαιρότητα το 2008 όταν ο Myers υποστήριξε τον φοιτητή Webster Cook του Πανεπιστημίου Κεντρικής Φλόριντας σε ένα διχαστικό περιστατικό²⁰⁵. Ο Cook έβγαλε από την εκκλησία κατά την διάρκεια της καθολικής κοινωνίας την «Ευχαριστία» που συμβολίζει το «Σώμα του Χριστού», αντί να την καταναλώσει όπως προβλέπει η τελετή. Το γεγονός προκάλεσε πολλές αντιδράσεις από καθολικές οργανώσεις και προσωπικότητες, ενώ ο φοιτητής έλαβε απειλητικά μηνύματα. Ο Myers κατέκρινε τις αντιδράσεις ως υπερβολικές και προσβλητικές, και αργότερα «βεβήλωσε»²⁰⁶ προσωπικά την «ευχαριστία» αναρτώντας μια φωτογραφία μαζί με κόκκους καφέ, μια μπανανόφλουδα και σχισμένες σελίδες από το Κοράνι και το «The God Delusion» του Richard Dawkins.

Εικόνα 2.2 - Η βεβήλωση της ευχαριστίας

²⁰³ <http://freethoughtblogs.com/pharyngula/>

²⁰⁴ http://americanhumanist.org/AHA/Humanists_of_the_Year

²⁰⁵ Myers, P.Z. (2008): *IT'S A FRACKIN' CRACKER!*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://scienceblogs.com/pharyngula/2008/07/08/its-a-goddamned-cracker/>

²⁰⁶ Myers, P.Z. (2008): *The Great Desecration*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://scienceblogs.com/pharyngula/2008/07/24/the-great-desecration/>

Το καυστικό και αθυρόστομο ύφος του Myers έχει διχάσει την αθεϊστική κοινότητα. Τον Απρίλιο του 2015, η ένωση άθεων της Ιρλανδίας ανακοίνωσε την διακοπή κάθε σχέσης μαζί του²⁰⁷.

2.1.15.2 Butterflies and Wheels²⁰⁸

Η αρθρογράφος και συγγραφέας Ophelia Benson συμμετέχει τμηματικά στην ομάδα των Freethought Blogs, μοιράζοντας κάποιες από τις αναρτήσεις που εμφανίζονται στο αυτόνομο ιστολόγιό²⁰⁹ της. Η ίδια περιγράφει την διαδρομή της κατεύθυνσης του ιστολογίου²¹⁰, ξεκινώντας από θέματα ψευδοεπιστήμης σε θέματα ηθικής και ανθρωπίνων δικαιωμάτων και καταλήγοντας στη θρησκεία. Ένα θέμα που απασχολεί συχνά την Benson είναι ο φεμινισμός.

Η Ophelia Benson έχει συγγράψει 3 βιβλία με τον Jeremy Stangroom, αρχισυντάκτη του The Philosophers' Magazine.

2.1.15.3 Greta Christina's Blog²¹¹

Από του αρχαιότερους bloggers στον χώρο του αθεϊσμού, η Greta Christina διατηρεί ιστολόγιο από το 2005 και αρθρογραφεί σε εκδόσεις όπως το Free Inquiry και το AlterNet. Ομοφυλόφιλη η ίδια, οι αναρτήσεις της έχουν συχνά θέματα σεξουαλικότητας, φεμινισμού και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Έχει συγγράψει 4 βιβλία και είναι μέρος των συμβούλων του φιλανθρωπικού ιδρύματος Foundation Beyond Belief.

2.1.15.4 Richard Carrier Blogs²¹²

Το προσωπικό ιστολόγιο του ιστορικού και συγγραφέα Richard Carrier φιλοξενείται επίσης στην ομάδα των Freethought Blogs. Έχοντας ειδικευτεί στην ιστορία του νατουραλισμού, την προέλευση της θρησκείας και μέτοχος της θεωρίας του

²⁰⁷ Atheist Ireland (2015): *Atheist Ireland publicly dissociates itself from the harmful and hateful rhetoric of PZ Myers*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://atheist.ie/2015/04/atheist-ireland-dissociates-from-pz-myers/>

²⁰⁸ <http://freethoughtblogs.com/butterfliesandwheels/>

²⁰⁹ <http://www.butterfliesandwheels.org/>

²¹⁰ <http://www.butterfliesandwheels.org/about/>

²¹¹ <http://freethoughtblogs.com/greta/>

²¹² <http://freethoughtblogs.com/carrier/>

μυθικισμού²¹³, οι αναρτήσεις του έχουν ιστορικά και φιλοσοφικά θέματα, και συχνά κριτικές ακαδημαϊκών κειμένων.

Τα βιβλία του περιλαμβάνουν τίτλους όπως «On The Historicity of Jesus: Why We Might Have Reason To Doubt» και «Sense and Goodness Without God: A Defense Of Metaphysical Naturalism».

2.1.16 Skepchick²¹⁴

Το ιστολόγιο Skepchick δημιουργήθηκε το 2005 από την Rebecca Watson με κυρίαρχο θέμα τα γυναικεία ζητήματα από κριτική και αθεϊστική σκοπιά. Σήμερα διάφοροι συγγραφείς συνεισφέρουν και σχολιάζουν σε επιστημονικά και φεμινιστικά θέματα επικαιρότητας.

Η Rebecca Watson είναι μια από τις κεντρικές προσωπικότητες που τόνισαν θέματα σεξισμού στο χώρο του αθεϊσμού και υπήρξε πρωταγωνίστρια σχετικών διχαστικών περιστατικών²¹⁵.

2.1.17 Atheist Republic²¹⁶

Μια διαδικτυακή πύλη που εξυπηρετεί τις ανάγκες μιας μη-κερδοσκοπικής οργάνωσης με βάση τον Καναδά, η Αθεϊστική Δημοκρατία φιλοξενεί φόρουμ, ιστολόγια, επικαιρότητα και ηλεκτρονικό κατάστημα μεταξύ άλλων. Η Αθεϊστική Δημοκρατία έχει έντονη παρουσία στα κοινωνικά δίκτυα, με πάνω από 22.000 ακόλουθους στο Twitter και πάνω από 1.200.000 μέλη στο Facebook.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ιστορία του ιδρυτή Armin Navabi με καταγωγή από το Ιράν και πως μια απόπειρα αυτοκτονίας τον οδήγησε στο να μάθει περισσότερα για την θρησκεία και τελικά να την εγκαταλείψει²¹⁷.

²¹³ Ο μυθικισμός είναι η θεωρία πως κάποιοι θρυλικοί ήρωες ιστορικών και θρησκευτικών κειμένων έχουν μυθολογική προέλευση. Η ιστορικότητα του Ιησού είναι το κεντρικό ζήτημα της θεωρίας.

²¹⁴ <http://skeptchick.org/>

²¹⁵ Βλ. παρ. 2.3

²¹⁶ <http://www.atheistrepublic.com/>

²¹⁷ <http://www.atheistrepublic.com/blog/mohammedsavag/foundation-atheist-republic>

2.1.18 Pat Condell²¹⁸ (vlog)

Ο κωμικός Pat Condell διακωμωδεί σε μορφή μονολόγου την θρησκευτική και πολιτική επικαιρότητα με ιδιαίτερα καυστικό και κατηγορηματικό ύφος. Η ασυμβίβαστη κριτική του στο Ισλάμ έρχεται συχνά στα όρια της ξενοφοβίας, κάτι για το οποίο έχει κατηγορηθεί από ονόματα όπως ο Richard Carrier²¹⁹ και ο PZ Myers²²⁰.

Το κανάλι του στο YouTube έχει πάνω από 240.000 συνδρομητές.

2.1.19 DarkMatter2525²²¹ (vlog)

Ο διαχειριστής του βιντεολογίου αυτού προσφέρει ιστορίες σε καρτούν οι οποίες διακωμωδούν θέματα Βιβλικής ηθικής και κοινωνικής αντίληψης του αθεϊσμού. Συχνά, πρωταγωνιστής είναι ο χριστιανικός θεός (με την απλοϊκή μορφή του ασπρομάλλη γέροντα) ο οποίος δρα σύμφωνα με τις περιγραφές της Βίβλου παρά της νουθεσίες ενός προοδευτικού αγγέλου.

Το βιντεολόγιο υπάρχει από το 2009 και αυτή τη στιγμή έχει πάνω από 440.000 συνδρομητές.

2.1.20 Dogma Debate²²² (radio)

Το Dogma Debate είναι μια διαδικτυακή ραδιοφωνική εκπομπή με διάφορους παρουσιαστές και καλεσμένους, και θέματα πολιτικής, θρησκείας και επιστήμης. Βασικός παρουσιαστής είναι ο David Smalley. Οι εκπομπές είναι διαθέσιμες σε μορφή podcast και οι ακροατές υπολογίζονται στις 160.000.

2.1.21 The Thinking Atheist²²³ (podcast)

Ο «Σκεπτόμενος Άθεος» είναι ο διαδικτυακός χώρος του Seth Andrews, ραδιοφωνικού παραγωγού πρώην χριστιανικής εκπομπής. Ο ίδιος έχει συγγράψει ένα βιβλίο για την

²¹⁸ <https://www.youtube.com/user/patcondell>

²¹⁹ Carrier, R. (2013): *Pat Condell Gets Seriously Fucking Pwned* , Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://freethoughtblogs.com/carrier/archives/4831>

²²⁰ Myers, P.Z. (2013): *There can be only One Problem, and it is Muslim*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://freethoughtblogs.com/pharyngula/2013/09/30/there-can-be-only-one-problem-and-it-is-muslim/>

²²¹ <https://www.youtube.com/channel/UCLhtZqdkjshgq8TqwIjMdCQ>

²²² <http://dogmadebate.com/>

²²³ <http://www.thethinkingatheist.com/podcast>

πορεία του προς τον αθεϊσμό²²⁴. Οι ραδιοφωνικές εκπομπές που είναι διαθέσιμες ως podcast έχουν θέματα σχετικά με τον ρόλο της θρησκείας στην κοινωνία και τις παραδόσεις.

Στον ίδιο χώρο θα βρει κάποιος και το προσωπικό ιστολόγιο του Andrews καθώς κι ένα φόρουμ συζητήσεων για τους επισκέπτες το οποίο έχει πάνω από 16.000 μέλη.

2.1.22 Atheist Nexus²²⁵ (forum)

Μια από τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις άθεων στο Διαδίκτυο με στόχο την επαφή και την συνομιλία είναι το Atheist Nexus forum. Οι χρήστες μπορούν να οργανωθούν σε ομάδες ειδικότερων ενδιαφερόντων ή να ξεκινήσουν προσωπικό ιστολόγιο. Εδώ διατηρούν ομάδες συζητήσεων οι μεγαλύτεροι οργανισμοί και ιδρύματα όπως η Atheist Alliance International, το Freedom From Religion Foundation και το American Humanist Association. Το Atheist Nexus έχει πάνω από 32.000 μέλη.

2.1.23 Atheist Forums²²⁶

Ένα ακόμα φόρουμ μικρότερου μεγέθους, έχοντας πάνω από 2900 μέλη, αλλά με ιδιαίτερα ενεργή συμμετοχή (163 νέες αναρτήσεις την ημέρα κατά μέσο όρο). Απευθύνεται κυρίως στους αμερικανούς άθεους και περιλαμβάνει ενότητες για πολιτικά, ιστορικά και φιλοσοφικά ζητήματα, μεταξύ άλλων.

2.1.24 /r/atheism²²⁷

Η κοινότητα ή subreddit, όπως ονομάζονται οι υποενότητες στο μεγαλύτερο διαδικτυακό φόρουμ του Reddit, με θέμα τον αθεϊσμό έχει σήμερα πάνω από 2 εκατομμύρια συνδρομητές. Η κοινότητα, όπως οπουδήποτε αλλού στο Reddit, σχολιάζει και αξιολογεί διαδικτυακά άρθρα ή αναρτήσεις των συνδρομητών. Η δημοφιλία της κοινότητας του αθεϊσμού έφερε το subreddit στην θέση του πρωτοσέλιδου²²⁸ (default), πριν η

²²⁴ Deconverted: a Journey from Religion to Reason (2016) Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <https://www.goodreads.com/book/show/16436503-deconverted>

²²⁵ <http://atheistnexus.org/>

²²⁶ <http://atheistforums.com/>

²²⁷ <https://www.reddit.com/r/atheism/>

²²⁸ Το reddit είναι ένα σύνολο κοινοτήτων που απασχολούνται με κάθε θέμα ενδιαφέροντος. Κάποιες κοινότητες προωθούνται στην πρώτη σελίδα έτσι ώστε τα θέματά τους είναι ορατά σε κάθε επισκέπτη του ιστοχώρου. Το κριτήριο είναι συχνά η δημοτικότητα και το ενδιαφέρον του κόσμου.

πλειονότητα αναρτήσεων χαμηλού επιπέδου²²⁹ αναγκάσει τους διαχειριστές να αντιστρέψουν αυτή την απόφαση τον Ιούλιο του 2013. Η αλήθεια είναι ότι σήμερα η κοινότητα παρουσιάζει βελτιωμένη εικόνα μετά την αλλαγή διάφορων κανόνων για τις δυνατές αναρτήσεις.

2.2 Ελληνόφωνο Διαδίκτυο

2.2.1 Ένωση Άθεων²³⁰

Η Ένωση Άθεων έχει σαν σκοπό, σύμφωνα με το καταστατικό²³¹ της, την «*προώθηση της εκκοσμίκευσης της πολιτείας, της θρησκευτικής ελευθερίας, του ανθρωπισμού, του σκεπτικισμού, του ορθολογισμού, της κριτικής σκέψης και της αθεϊστικής οπτικής*». Μερικές από τις δράσεις που έχουν αναλάβει ως σωματείο είναι η ενημέρωση και η προώθηση της απαλλαγής από το σχολικό μάθημα των θρησκευτικών, την ενημέρωση για τον διαχωρισμό νηπιοβάπτισης και ονοματοδοσίας και την οργάνωση αιμοδοσιών και συλλογής ειδών ανάγκης προς ανθρωπιστική βοήθεια.

Η Ένωση Άθεων είναι μέλος της Atheist Alliance International και διατηρούν φόρουμ και ιστολόγιο.

2.2.1.1 Αθεϊά φόρουμ²³²

Στο φόρουμ τίθενται προς συζήτηση, πέρα από τα εσωτερικά της Ένωσης Άθεων, διάφορα θέματα περί θρησκείας, αθεϊσμού και σχετικής ελληνικής επικαιρότητας. Δεν είναι σπάνιες οι αντιπαραθέσεις μεταξύ θρησκευόμενων και θρησκειών, πάντα σε κόσμιο κλίμα, αλλά και οι αναρτήσεις από άτομα που ανακαλύπτουν την απόρριψη της θρησκείας σαν εφικτή επιλογή.

Το φόρουμ έχει πάνω από 1800 μέλη.

²²⁹ Η λειτουργία του Reddit επιτρέπει στους χρήστες την αξιολόγηση των αναρτήσεων η οποία καθορίζει την ορατότητά τους. Κατά συνέπεια, απλοϊκές χιουμοριστικές αναρτήσεις με την μορφή των memes είχαν κατακλύσει την κοινότητα την περίοδο που αυτή ήταν default.

²³⁰ <http://union.atheia.gr/>

²³¹ <http://union.atheia.gr/ένωση-άθεων/καταστατικό-της-ένωσης-άθεων/>

²³² <http://forum.atheia.gr/>

2.2.1.2 Αθεΐα συλλογικό ιστολόγιο²³³

Στο ιστολόγιο της Ένωσης Άθεων φιλοξενούνται άρθρα από διάφορους συντάκτες που εγκρίνονται από την Ένωση. Πρόκειται κυρίως για αναδημοσίευση άρθρων ακαδημαϊκών, συχνά, κριτηρίων για πολιτικοκοινωνικά θέματα σε σχέση με την θρησκεία και την εκκοσμίκευση του κράτους.

2.2.2 Αόρατη Μελάνη²³⁴

Η Αόρατη Μελάνη είναι το ψευδώνυμο και το ιστολόγιο της μεταφράστριας Τατιάνας Ραπακούλια²³⁵, στο οποίο καταγράφει τις προσωπικές εμπειρίες και σκέψεις για την ζωή ενός άθεου στην θρησκευτική καθημερινότητα της Ελλάδας.

Στο πνεύμα της εξεύρεσης εναλλακτικών επιλογών στη ελληνική χριστιανοκρατούμενη πραγματικότητα, η Ραπακούλια έχει συντάξει ένα άτυπο άθρησκο εορτολόγιο²³⁶ με ημερομηνίες παρμένες από τις ζωές ατόμων των τεχνών και της επιστήμης.

2.2.3 Sfrang²³⁷

Πρόκειται για το προσωπικό ιστολόγιο του Στέλιου Φραγκόπουλου, ηλεκτρολόγου μηχανικού και συγγραφέα εκπαιδευτικών βιβλίων μεταξύ άλλων, στο οποίο ο ίδιος αναρτά προσωπικές κριτικές και απόψεις ή αναδημοσιεύσεις άρθρων από άλλα ψηφιακά έντυπα.

Ενδιαφέρον προκαλούν οι δημοσιεύσεις επισκεπτών που είναι οργανωμένες με τον τίτλο «Αποχαιρετισμός στη θρησκευτική πίστη» και αποτελούν προσωπικές ιστορίες απόρριψης της θρησκευτικής πίστης. Στο ιστολόγιο υπάρχουν 57 τέτοιες μαρτυρίες, ενώ 45 από αυτές εκδόθηκαν σε βιβλίο²³⁸.

²³³ <http://blog.atheia.gr/>

²³⁴ <http://aoratimelani.blogspot.gr/>

²³⁵ <https://www.blogger.com/profile/16748036124365584517>

²³⁶ <https://goo.gl/htrJEC>

²³⁷ <http://sfrang.blogspot.gr/>

²³⁸ http://www.biblionet.gr/book/182278/Αποχαιρετισμός_στη_θρησκευτική_πίστη

2.2.4 Διαγόρας ο Μήλιος²³⁹

Το ιστολόγιο έχει το όνομα του πιθανώς πρώτου άθεου φιλόσοφου και ήταν περισσότερο ενεργό στο παρελθόν, με έντονη δραστηριότητα στον σχολιασμό των αναρτήσεων. Το 2015 έχουν υπάρξει 3 αναρτήσεις μέχρι σήμερα. Οι αναρτήσεις περιλαμβάνουν σχολιασμό και κριτική σε θρησκευτικές ιδέες και την επικαιρότητα, αναδημοσιεύσεις άρθρων, γνωμικά και αποφθέγματα και χιουμοριστικά memes.

Το ιστολόγιο έχει φτάσει τις 987.000 μοναδικές επισκέψεις.

2.2.5 Η Αθεΐα Είναι Αρετή²⁴⁰

Στο συγκεκριμένο ιστολόγιο όπως καταγράφεται στην αρχική σελίδα: «...απομυθοποιούμε κάθε δεισιδαιμονία, που χιλιάδες χρόνια τώρα, βάνουσα ταλαιπωρεί τον άνθρωπο.» Ο συγγραφέας Απόστολος Λυμπερίδης προσφέρει άρθρα και αναλύσεις μεγάλης έκτασης στα οποία πραγματεύεται θέματα φιλοσοφικά, κοινωνικοπολιτικά και επιστήμης. Ο Λυμπερίδης έχει συγγράψει 2 βιβλία, το πρώτο του με τίτλο «Χαλκεύοντας την Ιστορία»²⁴¹ κυκλοφόρησε το 2010, ενώ το «Οι φιλοσοφικές σχολές της αρχαίας Ελλάδας»²⁴² κυκλοφόρησε το 2014.

2.2.6 On the way to Ithaca

Το ιστολόγιο «Στο δρόμο για την Ιθάκη» είναι δίγλωσσο και πολύ καλά οργανωμένο. Οι θεματικές ενότητες του περιλαμβάνουν απόψεις για τον αθεϊσμό, επιστημονικά, φιλοσοφικά και θεολογικά θέματα και η ψηφιακή επικαιρότητα.

Σημαντική προσπάθεια του συγγραφέα αποτελούν οι μεταφράσεις δημοφιλών άρθρων και δοκιμίων από ακαδημαϊκούς και bloggers. Εδώ θα βρείτε και κάποια από τα δοκίμια του Adam Lee²⁴³. Ξεχωρίζουν επίσης οι προσπάθειες για την σύνταξη ενός ημερολογίου

²³⁹ <https://diagoras.wordpress.com/>

²⁴⁰ <http://epic-atheist.blogspot.gr/>

²⁴¹ http://www.biblionet.gr/book/154272/Λυμπερίδης,_Απόστολος/Χαλκεύοντας_την_ιστορία

²⁴² <http://www.biblionet.gr/book/193835/>

Λυμπερίδης,_Απόστολος/Οι_φιλοσοφικές_σχολές_της_αρχαίας_Ελλάδας

²⁴³ Βλ. παρ. 3.1.1.1

με σημαντικές ημερομηνίες για το αθεϊστικό κίνημα²⁴⁴ καθώς και μιας συγκεντρωτικής λίστας με την παρουσία των Βαλκανικών αθεϊστικών κοινοτήτων στο Διαδίκτυο²⁴⁵.

2.2.7 Το λεξικό του σκεπτικιστή²⁴⁶

Η ιστοσελίδα αποτελεί μετάφραση της αντίστοιχης αγγλικής, και περιέχει λήμματα επεξηγήσεων και κριτικής ματιάς σε μεταφυσικές δοξασίες, απάτες, ψευδοεπιστήμη και αστικούς μύθους. Παρόλο που δεν είναι αυστηρά αθεϊστικού χαρακτήρα, είναι μια καλή πηγή για την κατάρριψη ψευδοεπιστημονικών ιδεών θρησκευτικής προέλευσης όπως ο Δημιουργισμός και ο Ευφυής Σχεδιασμός²⁴⁷.

2.2.8 Cyprus Freethinkers²⁴⁸

Στην Κύπρο δρα η ομάδα των Ελευθεροσκεπτικιστών με την ίδρυση του Ομίλου Ελεύθερης Σκέψης το 2012. Σκοπός του ομίλου είναι η προώθηση της ιδέας πως «οι απόψεις θα πρέπει να διαμορφώνονται βασιζόμενες στην επιστήμη και τον ορθολογισμό και δεν θα πρέπει να επηρεάζονται από δόγματα, παραδόσεις και εξουσίες (οικονομικές, πολιτικές ή θρησκευτικές).» Σαν ομάδα αποφεύγουν τον όρο «αθεϊσμός» και αρνούνται συσχετισμό με άλλες πολιτικοκοινωνικές ομάδες, προωθώντας μια ατομικιστική θεώρηση των πραγμάτων. Χαρακτηριστικά αναφέρουν πως «Όλα τα οικονομικά, πολιτικά και θρησκευτικά συστήματα είναι βίαια εκ φύσεως γιατί επιβάλλονται μέσα από την δύναμη του πλήθους.»²⁴⁹

Πέρα από τον ιστοχώρο στον οποίο δημοσιεύονται άρθρα και νέα με την δυνατότητα σχολιασμού, η ομάδα έχει παρουσία στο Facebook²⁵⁰ με πάνω από 4000 μέλη.

²⁴⁴ <https://onthewaytoithaca.wordpress.com/calendar/>

²⁴⁵ <https://onthewaytoithaca.wordpress.com/balkan-atheists/>

²⁴⁶ <http://www.skepdic.gr/main.cfm>

²⁴⁷ Ο όρος Intelligent Design είναι στην ουσία η επιστημονική ενδυμασία του Δημιουργισμού. Είναι η θεωρία πως η πολυπλοκότητα των ζωντανών οργανισμών δεν μπορεί να εξηγηθεί από την θεωρία της εξέλιξης και άρα πρόκειται για σχεδιασμό κάποιας ευφυΐας. Η ευφυΐα αυτή δεν κατονομάζεται αλλά είναι εύκολο να συμπεράνει κανείς πως πρόκειται για τον χριστιανικό θεό.

²⁴⁸ <http://www.cyprusfreethinkers.org/>

²⁴⁹ <http://www.cyprusfreethinkers.org/f-a-q-2/>

²⁵⁰ <https://www.facebook.com/groups/cyprusfreethinkers/>

2.2.9 Έλληνες Άθεοι και Αγνωστικιστές²⁵¹ (Facebook)

Η μεγαλύτερη ομάδα άθεων σε ελληνικό κοινωνικό δίκτυο βρίσκεται στο Facebook και την διαχειρίζεται η Ένωση Άθεων. Σύμφωνα με την περιγραφή της ομάδας από τους διαχειριστές :

«Η παρούσα ομάδα δημιουργήθηκε και επιβλέπεται από διαχειριστές που είναι μέλη της «Ένωσης Άθεων», και συστήνεται ως ελεύθερο κανάλι επικοινωνίας των απανταχού Ελλήνων άθεων και αγνωστικιστών στο Facebook. Η επέμβαση των διαχειριστών περιορίζεται στις εξαιρετικά σπάνιες περιπτώσεις όπου υπονομεύεται η λειτουργία της, και ως εκ τούτου οι απόψεις που εκφράζονται, ΔΕΝ συνιστούν αναγκαστικά και άποψη της «Ένωσης Άθεων».»

Η ομάδα έχει πάνω από 15.000 μέλη και ο καθένας έχει δικαίωμα ανάρτησης και σχολιασμού. Λόγω του μεγάλου αριθμού μελών και της φύσης του κοινωνικού δικτύου, πολλές φορές οι αναρτήσεις είναι χιουμοριστικού τύπου και επαναλαμβανόμενες, πρόβλημα που αντιμετώπισε και το subreddit /r/atheism²⁵². Η ομάδα δέχεται τους πάντες που αποδέχονται τους κανόνες λειτουργίας και γράφουν στα ελληνικά.

2.2.10 Άθεοι Άθρησκοι Αγνωστικιστές Αδογμάτιστοι Ανθρωπιστές.²⁵³ (Facebook)

Μια ακόμη ομάδα αθεϊστικού προσανατολισμού στην οποία συζητούνται θέματα ανεξιθρησκίας, ορθολογισμού και διαχωρισμού Εκκλησίας-Κράτους είναι η «5Α: Άθεοι Άθρησκοι Αγνωστικιστές Αδογμάτιστοι Ανθρωπιστές». Η ομάδα έχει πάνω από 4.600 μέλη, με αρκετή επικάλυψη μελών από την ομάδα Άθεων και Αγνωστικιστών. Η κίνηση είναι μικρότερη αλλά και με λιγότερα επαναλαμβανόμενα και χιουμοριστικού περιεχομένου θέματα.

2.2.11 Αδογμάτιστα Κωλόπαιδα²⁵⁴ (vlog)

Ένα βιντεολόγιο με κριτικό χαρακτήρα απέναντι στην θρησκεία, στο οποίο θα βρείτε αναρτήσεις σατυρικού ύφους, διασκευές ή αναδημοσιεύσεις βίντεο παρόμοιας

²⁵¹ <https://www.facebook.com/groups/greekatheists/>

²⁵² Βλ. παρ. 2.1.24

²⁵³ <https://www.facebook.com/groups/85656417484/>

²⁵⁴ <https://www.youtube.com/channel/UC6cA222I3JFz3Fvp-ms918g>

θεματολογίας, και «κινηματογραφικά δοκίμια» όπου ο διαχειριστής αναλύει θέματα αθεϊσμού, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και σεξουαλικότητας μεταξύ άλλων.

Το κανάλι έχει πάνω από 800 συνδρομητές.

2.2.12 Greek Atheist²⁵⁵ (vlog)

Σε αυτό το βιντεολόγιο γίνεται η προσπάθεια της διάθεσης βίντεο αθεϊστικού ενδιαφέροντος από διαλέξεις, συζητήσεις ή ντοκιμαντέρ με υποτιτλισμό. Το περιεχόμενο είναι αξιόλογο αλλά μικρής έκτασης και απήχησης, με μόλις 7 αναρτήσεις και 51 συνδρομητές.

2.2.13 The Schrodinger's Dragon²⁵⁶ (blog)

Ένα από τα δημοφιλέστερα ιστολόγια του αθεϊστικού Διαδικτύου, ο Δράκος του Σρόντινγκερ αρθρογραφεί πάνω σε κοινωνικά και θρησκευτικά θέματα (της ελληνικής κυρίως) επικαιρότητας, ασκώντας καυστική κριτική στην θρησκεία και τους θρησκευόμενους στην βάση του ορθολογισμού και της επιστήμης. Όπως περιγράφει ο ίδιος, ο βασικότερος στόχος του είναι η κακομεταχείριση της λογικής από θρησκόληπτους και συνωμοσιολόγους. Οι ενότητες των άρθρων έχουν ονομασίες όπως «Βραχυκυκλωμένος Εγκέφαλος», «Κοροϊδεύοντας...», «Νεοέλληνας», και «Ορθολογισμός».

2.3 Το κίνημα Atheism+ : αθεϊσμός, φεμινισμός και η κοινωνική δικαιοσύνη στο Διαδίκτυο.

Δεν είναι έκπληξη πως ο αθεϊσμός σαν απλή δήλωση απιστίας δεν αποτελεί μια αρκετά ισχυρή και πολύπλευρη ιδέα ώστε να στηρίξει μια συμπαγή κοινότητα γύρω από αυτήν. Κατά συνέπεια, ο αθεϊστικός κυβερνοχώρος περιλαμβάνει έναν πλουραλισμό ιδεών και τις συγκρούσεις που αυτό συνεπάγεται. Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, η άνοδος και η πτώση του κινήματος «Atheism+» είναι ένα χαρακτηριστικό αυτής της πραγματικότητας και εξαιρετικό παράδειγμα της επιτάχυνσης που προσφέρει το Διαδίκτυο στην διάδοση ιδεών και στο πολιτισμικό γίγνεσθαι. Αξίζει να δούμε τα γεγονότα γύρω από αυτό το διαδικτυακό «σχίσμα» του αθεϊσμού αναλυτικότερα.

²⁵⁵ https://www.youtube.com/channel/UCszvggBlisGwXnrRm_gNXRw/feed

²⁵⁶ <http://schrodingers-dragon.blogspot.com/>

2.3.1 Φιλοσοφική και ιδεολογική προέλευση του κινήματος

Πριν μιλήσουμε για τα γεγονότα του «σχίσματος», πρέπει να εξετάσουμε το φιλοσοφικό υπόβαθρο στο οποίο στηρίχθηκαν. Το κλίμα του αντιδιανοουμενισμού που αποδώσαμε στην μετανεωτερικότητα²⁵⁷ και η σύγκρουση με την επιστήμη καταγράφηκε στη συλλογική συνείδηση το 1996 με την κυκλοφορία ενός τεύχους του ακαδημαϊκού περιοδικού *Social Text* με τον ταιριαστό τίτλο «*Science Wars*»²⁵⁸. Η αποκάλυψη του άρθρου-φάρσα του φυσικού Sokal, που δημοσιεύτηκε σε αυτό, είχε στόχο την ανάδειξη των μετανεωτερικών προκαταλήψεων ενάντια στην επιστήμη. Όπως υποστήριζαν και νωρίτερα οι Gross και Levitt στο «*Higher Superstition*», παρακλάδια της ακαδημαϊκής αριστεράς με αφετηρία τον μαρξισμό, την πολυπολιτισμικότητα, τον φεμινισμό και την οικολογία βλέπουν εχθρικά την σύγχρονη επιστήμη σαν κοινωνική δομή²⁵⁹. Αυτές οι κριτικές χαρακτηρίζονται τόσο από ασυμβατότητα λόγω των διαφορετικών αφετηριών, όσο και από άγνοια των επιστημονικών αρχών, ενώνονται όμως υπό μια αίσθηση ηθικής ανωτερότητας που τις διακατέχει²⁶⁰. Τα θεμιτά κοινωνικά ζητήματα που απασχολούν την αριστερά, σε συνδυασμό με την συναισθηματική φόρτιση με την οποία αυτά αντιμετωπίζονται, χαρακτηρίζει ένα μέρος του κλίματος που πλαισίωσε το κίνημα του αθεϊσμού+.

Ένα μέρος του κλίματος είναι η κουλτούρα της πολιτικής ορθότητας, η προέλευση της οποίας μπορεί επίσης να εντοπιστεί στην αριστερά²⁶¹. Παρά τους ευγενείς στόχους της

²⁵⁷ Βλ. παρ. 1.8.2

²⁵⁸ Το τεύχος περιείχε άρθρα μετανεωτερικών ακαδημαϊκών για την σχέση της επιστήμης με την κοινωνία και την πολιτική, στο πλαίσιο ενός διαλόγου που ξεκίνησε δυο χρόνια νωρίτερα η κυκλοφορία του βιβλίου «*Higher Superstition*». Σε αυτό, οι συγγραφείς Gross και Levitt υποστήριζαν πως η μετανεωτερική φιλοσοφία, έχοντας ριζώσει στην ακαδημαϊκή αριστερά, έχει γίνει πηγή αντιεπιστημονικών επιθέσεων. Με εντελώς ειρωνικό τρόπο, το ίδιο τεύχος περιείχε και ακόμη ένα άρθρο εμπνευσμένο από το «*Higher Superstition*», το οποίο είχε προταθεί ως φάρσα από τον φυσικό Sokal. Το άρθρο εσκεμμένα επιχειρούσε κοινωνικοπολιτική ερμηνεία και κριτική στην κβαντική φυσική με εξωφρενικά συμπεράσματα σε συμφωνία με την μετανεωτερική αφήγηση.

²⁵⁹ Gross, P. & Levitt, N. (1998): *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science*, Johns Hopkins University Press, σ. 17

²⁶⁰ Gross, P. & Levitt, N., ό.π., σσ. 22-23

²⁶¹ Hughes, G. (2009): *Political Correctness: A History of Semantics and Culture*, Wiley-Blackwell, σ. 67

κουλτούρας αυτής, η οικειοποίησή της από ιδεολογικές σταυροφορίες μπορεί να έχει τοξικά αποτελέσματα. Όπως παρατηρεί ο Hughes²⁶²:

*«Υπάρχει μια αντίθεση στον πυρήνα της πολιτικής ορθότητας, καθώς είναι φιλελεύθερη στους στόχους της, αλλά συχνά ανελεύθερη στις πρακτικές της: έτσι παράγει αντιφάσεις όπως **θετική διάκριση και φιλελεύθερη ορθοδοξία.**»*

Οι ακραίες εκδηλώσεις αυτού του κλίματος συγχέουν την κοινωνική δικαιοσύνη με την κοινωνική εκδίκηση, τείνουν προς συναισθηματική επιχειρηματολογία και χρησιμοποιούν σαν βάση στενά ερμηνευτικά πλαίσια των φαινομένων. Οι πολιτικές ταυτότητας²⁶³ παίζουν επίσης σημαντικό ρόλο στο κλίμα, συνήθως διχαστικό.

Το σκηνικό συμπληρώνει η κουλτούρα ανωριμότητας και ανωνυμίας στο Διαδίκτυο. Τα κοινωνικά δίκτυα, ιστολόγια, βιντεολόγια και φόρουμ είναι συχνά θύματα υπερβολικών προκλήσεων για την δημιουργία αντιδράσεων, φαινόμενο, που ανάλογα με την πρόθεση, μπορεί να κατηγοριοποιείται ως trolling (τρολάρισμα). Το trolling χρησιμοποιείται ως ένας εύκολος στόχος, που γενικοποιείται για την δημιουργία ανάγκης διαδικτυακού ακτιβισμού και κατακραυγής.

Όλα τα παραπάνω συνιστούν υπό συνθήκες μια κουλτούρα κατακραυγής (outrage culture)²⁶⁴: η ευκολία η οποία προσφέρει το Διαδίκτυο στην υιοθέτηση κοινωνικών σκοπών και στην άμεση θετική επιβεβαίωση που αυτό συνεπάγεται οδηγεί μια ομάδα ατόμων στην συνεχή εύρεση και κατασκευή στόχων²⁶⁵ προς την καυστική και θορυβώδη

²⁶² Hughes, G., ό.π, σ. 4

²⁶³ Ο όρος αναφέρεται σε κάθε πολιτική δράση ή έκφραση που χαρακτηρίζεται από την αναφορά σε ομάδες που συνιστούν μια κοινωνική ταυτότητα. Τέτοιες ταυτότητες μπορεί να έχουν πολιτισμικό, σεξουαλικό ή φυλετικό χαρακτήρα. Το διχαστικό πρόβλημα εντοπίζεται όταν οι πολιτικές αυτές ανάγουν την ταυτότητα σαν χαρακτηριστικό μιας συμπαγούς κοινότητας που δεν επιδέχεται τομές και συνδιαλλακτικότητα με άλλες ταυτότητες και κοινότητες.

²⁶⁴ Khawaja, J. (2015): *In the Internet Age, We All Live in a Culture of Outrage*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από https://thump.vice.com/en_au/article/in-the-internet-age-we-all-live-in-a-culture-of-outrage

²⁶⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα κατασκευασμένης κατακραυγής ήταν το περιστατικό του θορύβου γύρω από το πουκάμισο που φορούσε ο φυσικός Matt Taylor στην ανακοίνωση της προσγείωσης της διαστημικής αποστολής Rosetta σε έναν κομήτη. Βλ. Young, C. (2014): *How to Turn a Cool Moment Into a #ShirtStorm*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://time.com/3589392/comet-shirt-storm/>

κριτική τους. Αυτά τα άτομα χαρακτηρίζονται ειρωνικά στο Διαδίκτυο ως Social Justice Warriors²⁶⁶ ή SJWs (Πολεμιστές Κοινωνικής Δικαιοσύνης).

2.3.2 Η ίδρυση και πορεία του Αθεϊσμού+

Ο αθεϊσμός σαν απλή απόρριψη των θρησκειών δεν ικανοποιούσε ένα ακτιβιστικό μέρος της κοινότητας, καθώς αρκετοί ένοιωθαν πως ο ρατσισμός, σεξισμός και άλλα κοινωνικά προβλήματα έχουν θρησκευτική προέλευση και άρα ο ρόλος του άθεου αφορά άμεσα την κοινωνική δικαιοσύνη²⁶⁷. Το «+» στο όνομα του κινήματος αντιπροσωπεύει τον επιπρόσθετο ακτιβισμό πέρα της θρησκευτικής απόρριψης.

Αφορμή για αυτή την διακήρυξη από την blogger Jennifer McCreight, τον Αύγουστο του 2012, ήταν προσωπικές της δυσάρεστες εμπειρίες στην προσπάθειά της να συνδέσει τον ακτιβισμό της σε φεμινιστικά ζητήματα με τον αθεϊσμό²⁶⁸. Ένα χρόνο νωρίτερα, ένα επεισόδιο με πρωταγωνίστρια την Rebecca Watson πήρε διαστάσεις σκανδάλου²⁶⁹ και είχε καλλιεργήσει το έδαφος για την φεμινιστική προέλευση του «αθεϊσμού+». Το κίνημα βρήκε ενθουσιώδη υποστήριξη στο χώρο που διακηρύχτηκε, τα FreeThoughtBlogs, αλλά αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό στο υπόλοιπο αθεϊστικό Διαδίκτυο. Σύντομα έγινε προφανές πως ο αθεϊσμός+ δεν φιλοδοξούσε απλά να αντιπροσωπεύσει μια ακτιβιστική πλευρά του αθεϊσμού αλλά να τον υποκαταστήσει

²⁶⁶ Kahloon, M. I. (2015): *The Social Justice Warrior*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.thecrimson.com/column/words-words-words/article/2015/3/12/simplistic-social-justice-warrior/>

²⁶⁷ McCreight, J. (2012): *Atheism+*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://freethoughtblogs.com/blaghag/2012/08/atheism/>

²⁶⁸ McCreight, J. (2012): *How I Unwittingly Infiltrated the Boy's Club & Why It's Time for a New Wave of Atheism*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://freethoughtblogs.com/blaghag/2012/08/how-i-unwittingly-infiltrated-the-boys-club-why-its-time-for-a-new-wave-of-atheism/>

²⁶⁹ Στο λεγόμενο Elevatorgate, η Watson διαμαρτυρήθηκε στο YouTube για μια «πρόσκληση για καφέ» που δέχθηκε μέσα σε ασανσέρ κατά την διάρκεια του συνεδρίου «World Atheist Convention» στο Δουβλίνο. Αυτό ξεκίνησε έναν όχι ιδιαίτερα ψύχραιμο διάλογο στο διαδίκτυο περί σεξισμού στην αθεϊστική κοινότητα. Ο Richard Dawkins σχολίασε αρνητικά ως ασήμαντη την διαμαρτυρία της Watson θέτοντας ως σύγκριση την καταπίεση των γυναικών στην Ισλαμική κοινωνία, στο θρυλικό πλέον «Dear Muslima» κείμενό του. Η Watson σε συνέχεια κάλεσε την κοινότητα σεμπούκοτάζ του Dawkins. Βλ. επίσης Winston, K. (2011): *Atheists address sexism issues*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://usatoday30.usatoday.com/news/religion/story/2011-09-15/atheist-sexism-women/50416454/1>

πλήρως. Αυτό δεν έγινε δεκτό για μεγάλη μερίδα κόσμου που δεν θεωρούσε μέχρι τότε πως η ταμπέλα του άθεου μπορεί να τους χαρακτηρίσει σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο. Η διχαστική γλώσσα που χρησιμοποίησαν υποστηρικτές του όπως ο Richard Carrier²⁷⁰ δεν έκανε τα πράγματα καλύτερα. Το διαδικτυακό δράμα που ακολούθησε μεταξύ υποστηρικτών και κριτών του αθεϊσμού+ έφερε στο προσκήνιο πολλαπλά προβλήματα, πραγματικά και κατασκευασμένα, της αθεϊστικής κοινότητας. Το θλιβερό, μάλλον, συμπέρασμα είναι πως η φιλόδοξη ιδέα ενός ακτιβιστικού αθεϊσμού ήταν στην πραγματικότητα η τομή του αθεϊστικού Διαδικτύου με το ανορθολογικό κλίμα που περιγράφηκε παραπάνω²⁷¹. Σήμερα το κίνημα του αθεϊσμού+ δεν έχει ξεφύγει από τα στενά όρια των FreeThoughtBlogs με μικρή επιρροή στο γενικότερο αθεϊσμό του Διαδικτύου. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα μεγέθη των κοινοτήτων του /r/atheism (1.995.760 συνδρομητές) και του /r/atheismplus (4.160 συνδρομητές) στο δημοφιλέστερο φόρουμ reddit.com. Ενδιαφέρον είναι πως η κοινότητα του /r/atheismplus δεν επιτρέπει σχολιασμό και αξιολόγηση των αναρτήσεων στα μη-μέλη, κάτι εκτός της γενικής φιλοσοφίας του ιστοχώρου.

Ο EvanT κατέγραψε με λεπτομέρεια, τόσο το χρονικό και τα γεγονότα πίσω από τον αθεϊσμό+, όσο και τα επιχειρήματα υπέρ και κατά του κινήματος σε τρεις εξαιρετικές αναρτήσεις στο ιστολόγιό του^{272,273,274}.

2.3.3 Αθεϊσμός και «Οπισθοδρομική Αριστερά»

Μια διαφορετική εκδήλωση του κλίματος που συζητήθηκε παραπάνω συναντάμε στο θέμα της κριτικής του Ισλάμ. Ο όρος της «οπισθοδρομικής αριστεράς» (Regressive Left) αναφέρεται στην τάση ενός μέρους του αυτοπροσδιοριζόμενου αριστερού χώρου να παρουσιάζει ανεκτικότητα και να απολογείται για την παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων όταν αυτή προέρχεται από μειονότητες, στο όνομα της

²⁷⁰ Ο Carrier έκλεισε το κείμενο υποστήριξης του για τον αθεϊσμό+ με ρητορική του ύφους «αν δεν είστε μαζί μας, είστε εναντίον μας». Βλ. Carrier, R. (2012): *The New Atheism+*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://freethoughtblogs.com/carrier/archives/2207>

²⁷¹ Βλ. παρ. 2.3.1

²⁷² <https://onthewaytoithaca.wordpress.com/2012/08/20/atheism-plus/>

²⁷³ <https://onthewaytoithaca.wordpress.com/2012/09/05/atheism-plus-18-days-later/>

²⁷⁴ <https://onthewaytoithaca.wordpress.com/2013/08/19/atheism-plus-as-in-brights-plus-drama/>

πολυπολιτισμικότητας. Η χρήση του όρου καθιερώθηκε από τον ακτιβιστή για την μεταρρύθμιση του Ισλάμ Maajid Nawaz²⁷⁵. Ο ίδιος περιγράφει πως οι τακτικές της οπισθοδρομικής αριστεράς καταστέλλουν την ενσωμάτωση των μουσουλμανικών πληθυσμών στην Ευρώπη²⁷⁶:

«Έχουνε χαμηλότερες προσδοκίες για τις κοινότητες που θεωρούν ως «εγχώριες» - και χρησιμοποιώ εσκεμμένα αυτή την λέξη - από ότι ισχυρίζονται πως ισχύει για όλους τους «δικούς τους» ανθρώπους, που συνήθως είναι λευκοί, και αυτό το ονομάζω αντίστροφο ρατσισμό. Οι χαμηλότερες - ή περισσότερο πολιτισμικά «αυθεντικές» - προσδοκίες αυτόματα αποδυναμώνουν αυτές τις κοινότητες. Καταπνίγουν τις φιλοδοξίες τους... Αυτές οι κοινότητες καταλήγουν σε αυτοδιαχωριζόμενες «περιοχές Μουσουλμάνων»... Οι συνταξιδιώτες [σ.σ. του Ισλαμισμού] φетиχοποιούν αυτά τα «μουσουλμανικά» γκέτο στο όνομα της «πολιτισμικής αυθεντικότητας» και των πολιτικών ταυτότητας.... Οι πολιτικές ταυτότητας και η ψευδό-φιλελεύθερη αναζήτηση για πολιτισμική αυθεντικότητα έχουν σαν αποτέλεσμα τίποτα άλλο παρά μια καθοδική πορεία ανταγωνιστικών μεσαιωνικών, θρησκευτικών ή πολιτισμικών, ισχυρισμών, διαμάχες για το ποιοι είναι οι «αληθινοί» μουσουλμάνοι, και συνεχώς αυξανόμενα φαινόμενα μισογυνισμού, ομοφοβίας, σεχταρισμού και εξτρεμισμού.»

Στο θέμα του αθεϊσμού, η οπισθοδρομική αριστερά αρνείται κάθε σύνδεση μεταξύ ισλαμικού δόγματος και εξτρεμισμού, αποδίδοντας το φαινόμενο αποκλειστικά στον Δυτικό ιμπεριαλισμό. Απολογητές του Ισλάμ όπως ο Reza Aslan φτάνουν στο σημείο να αρνηθούν κάθε σύνδεση μεταξύ θρησκευτικής πίστης και πεποιθήσεων²⁷⁷. Κατά

²⁷⁵ Ο 37χρονος Nawaz είναι ηγετικό στέλεχος του οργανισμού Quilliam που έχει στόχο την καταπολέμηση του εξτρεμισμού στο Ισλάμ. Μουσουλμάνος ο ίδιος, και πρώην μέλος της εξτρεμιστικής πολιτικής οργάνωσης Hizb ut-Tahrir, αποκήρυξε τον εξτρεμισμό μετά την φυλάκισή του στην Αίγυπτο και την υιοθεσία του από την Διεθνή Αμνηστία σαν «κρατούμενος συνείδησης».

²⁷⁶ Harris, S. & Nawaz, M. (2015): *Islam and the Future of Tolerance, A Dialogue*, Harvard University Press, σ. 24

²⁷⁷ Luciano, M. (2015): *Reza Aslan Made the Worst Defense Of Religion On The Daily Show*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://thedailybanter.com/2015/05/reza-aslan-made-the-worst-case-for-religion-on-the-daily-show/>

συνέπεια, κριτές του Ισλάμ όπως ο Sam Harris συκοφαντούνται ως ισλαμόφοβοι²⁷⁸, ενώ το ίδιο συμβαίνει και με πρώην μουσουλμάνες ακτιβίστριες όπως τις Maryam Namazie²⁷⁹ και Ayaan Hirsi Ali²⁸⁰. Την ίδια στάση με την οπισθοδρομική αριστερά κρατάνε και οι υποστηρικτές του αθεϊσμού+.

Η εκούσια παρανόηση στο επίκεντρο του διαλόγου είναι η σύγχυση μεταξύ του Ισλάμ και των μουσουλμάνων. Στο πλαίσιο μιας φανατικής ανάγνωσης των πολιτικών ταυτότητας και αγνόησης των προκλήσεων που παρουσιάζει το Ισλάμ στην παγκοσμιοποίηση²⁸¹, η οπισθοδρομική αριστερά, υποβοηθούμενη από την κουλτούρα πολιτικής ορθότητας, αρνείται να κάνει τον διαχωρισμό μεταξύ θρησκείας και πληθυσμών με αποτέλεσμα την φίμωση κάθε μεταρρυθμιστικής φωνής με τις κατηγορίες του ρατσισμού και της ισλαμοφοβίας.

²⁷⁸ Harris, S. (2014): *On the Mechanics of Defamation*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.samharris.org/blog/item/on-the-mechanics-of-defamation>

²⁷⁹ Shariatmadari, D. (2015): *There's nothing misguided about the left's concern for Muslims*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/oct/01/university-of-warwick-maryam-namazie-activist>

²⁸⁰ Poonawalla, A. (2014): *Ayaan Hirsi Ali is an Islamophobe who hates all muslims*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.patheos.com/blogs/azizpoonawalla/2014/04/ayaan-hirsi-ali-is-an-islamophobe-who-hates-all-muslims/>

²⁸¹ Ayatollahy, H. (2008): «The Role of Media in the Threats and Opportunities of Globalization for Religion», *Journal of Media and Religion*, 7:1-2, 34-44, DOI:10.1080/15348420701838319, σσ. 36-37

Κεφάλαιο τρίτο

3 Η θρησκευτική ταυτότητα και κοινωνικότητα στο Διαδίκτυο

Το Διαδίκτυο, πέρα από την λειτουργία του σαν εργαλείο, έχει βαθιές κοινωνικές επιπτώσεις καθώς έχει επιφέρει αλλαγές τόσο στο χαμηλό και ατομικό επίπεδο των προσωπικών συναναστροφών, όσο και σε ένα παγκόσμιο επίπεδο πολιτικής και οικονομικής δράσης. Η συνεχώς εξαπλωμένη παρουσία του μεταμορφώνει τις κοινωνίες, ξεκινώντας από τα νεότερα μέλη τους. Τα χαρακτηριστικά του Διαδικτύου που του δίνουν αυτή τη δυνατότητα εφαρμόζονται και χρησιμοποιούνται από κοινωνίες, κι επιμέρους πληθυσμούς σε αυτές, που μπορεί να διαφέρουν ριζικά η μια από την άλλη.

Οι θρησκείες είχαν ανέκαθεν την ιδιότητα να χρωματίζουν τις κοινωνίες στις οποίες βρίσκονται και να αποτελούν στοιχείο συνοχής τους. Είναι λογικό να ερωτηθούμε πως αντιμετωπίζουν και πως τις επηρεάζει το φαινόμενο του Διαδικτύου. Έννοιες όπως ατομικότητα, συλλογικότητα και ταυτότητα παίζουν σημαντικό ρόλο στις θρησκείες και είναι έννοιες που επηρεάζονται με την ύπαρξη αυτού του φαινομένου. Εδώ θα δούμε πιο αναλυτικά με ποιο τρόπο συμβαίνει αυτό και τι σημαίνει η σχέση Διαδικτύου και θρησκευτικότητας για τον αθεϊσμό.

3.1 Θρησκείες και Διαδίκτυο.

Σαν μια νέα μορφή κοινωνικότητας, το Διαδίκτυο δεν άφησε αδιάφορες τις θρησκείες, ούτε και τους θρησκευόμενους. Η υιοθέτησή του μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά στις υπάρχοντες θρησκευτικές κοινότητες αλλά και να οδηγήσει στην δημιουργία παράλληλων²⁸², καθώς η κοινωνικότητα που προσφέρει έχει παρόμοια θρησκευτικά πλεονεκτήματα²⁸³. Οι νεότερες γενιές ειδικότερα, όπως βρίσκει η Lönheim στις Σκανδιναβικές χώρες²⁸⁴, είναι πιθανότερο να αναζητήσουν θρησκευτικές ιδέες στα

²⁸² Campbell, H. (2006): «Religion and the Internet», *Communication Research Trends*, Vol. 25.1, σσ. 13-14

²⁸³ McKenna, K. & West, K. (2007): «Give me that online-time religion: The role of the internet in spiritual life», *Computers in Human Behavior* 23, σσ. 952-953

²⁸⁴ Lönheim, M. (2012): «Religious Socialization in a Media Age», *Nordic Journal of Religion and Society* 25 (2), σ. 164

Νέα Μέσα από ότι στην οικογένεια ή την εκκλησία. Η ευέλικτη φύση του Διαδικτύου δίνει την δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί μέσα από το πλαίσιο διαφορετικών θρησκευτικών πρακτικών, μια διαδικασία που μπορεί να την δει κανείς σαν μια «πνευματικοποίηση του Διαδικτύου»²⁸⁵. Αυτή είναι μια διαδικασία που παρουσιάζει δυο βασικά μειονεκτήματα:

1. Υπονομεύεται ο κεντρικός ρόλος των τελετουργιών στην θρησκευτική ζωή, καθώς η φυσική παρουσία που είναι μέρος αυτών δεν έχει ικανοποιητικό αντίστοιχο στην διαδικτυακή πνευματικότητα²⁸⁶.
2. Απαιτείται μεγαλύτερη προσοχή από την θρησκευτική εξουσία καθώς ο απλός πιστός δεν είναι πλέον απλός δέκτης της θρησκευτικής πληροφορίας, αλλά μεταδότης και μεσολαβητής²⁸⁷. Το Διαδίκτυο προσφέρει μια πρωτόγνωρη δυνατότητα υπονόμησης της θρησκευτικής ιεραρχίας²⁸⁸. Η έκφραση απόψεων από απλούς πιστούς (και η δημοτικότητα που προκύπτει από αυτό σε μερικές περιπτώσεις θρησκευτικών διαδικτυακών κοινοτήτων) θολώνει τα όρια της θρησκευτικής εξουσίας και μπορεί να δημιουργήσει τριβές²⁸⁹.

Η υιοθέτηση των κοινωνικών δικτύων από θρησκευτικούς ηγέτες μπορεί να επιβεβαιώνει τους ήδη πιστούς και να προσφέρει μια νέα μορφή διάδρασης μαζί τους, αλλά ταυτόχρονα εκθέτει προς δημόσια θέα και κριτική έναν λόγο που παραδοσιακά κυκλοφορούσε σε κλειστό κύκλο. Δεν αποτελεί έκπληξη πως πολλές θρησκευτικές τοποθεσίες αξιοποιούν της δυνατότητες των μέσων για την δημιουργία μιας όσο το

²⁸⁵ Campbell, H. (2005): «Spiritualizing the Internet: Uncovering Discourses and Narratives of Religious Internet Usage», *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* 1.1, σσ. 20-21

²⁸⁶ Bertolotti, T. & Cinerari, C. (2013): «The Gospel According To Google: The Future Of Religious Niches And Technological Spirituality», *European Journal of Science and Theology*, Vol.9, No.1, σσ. 44-46

²⁸⁷ Ζαγναφέρη, Ε. (2013): «Θρησκεία και ΜΜΕ: Νομικές Προϋποθέσεις και Κοινωνικές Προεκτάσεις», (Μεταπτυχιακή Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σ. 19

²⁸⁸ Gelfgren, S. (2015): «Why Does the Archbishop Not Tweet?: How Social Media Challenge Church Authorities», *Nordicom Review* 36, σ. 119

²⁸⁹ Campbell, H. (2011): «Understanding the Relationship between Religion Online and Offline in a Networked Society», *Journal of the American Academy of Religion*, doi:10.1093/jaarel/lfr074, σσ. 11-12

δυνατόν πιστής αναπαράστασης του κλειστού αυτού κύκλου²⁹⁰. Αυτές οι δυνατότητες περιλαμβάνουν την απενεργοποίηση των σχολίων, αυστηρούς κανόνες αποδοχής μελών, αποκλεισμοί κτλ. Αυτές οι τακτικές στην ουσία όμως καταργούν τα πλεονεκτήματα του Διαδικτύου για διάδοση ιδεών με αποτέλεσμα ο θρησκευτικός κυβερνοχώρος να παραμένει μια εναλλακτική λύση με ελάχιστες διαφορές και πλεονεκτήματα έναντι των παραδοσιακών χώρων²⁹¹. Ένα παράδειγμα θρησκευτικού απομονωτισμού στο Διαδίκτυο είναι η δημιουργία κοινωνικών δικτύων αποκλειστικά για χριστιανούς όπως το FaceGloria²⁹². Σε αυτή την τοποθεσία (διαθέσιμη στα πορτογαλικά) υπάρχουν θρησκευτικοί περιορισμοί συμπεριφοράς, όπως π.χ. 600 απαγορευμένες λέξεις²⁹³.

3.2 Θρησκευτικότητα και Διαδίκτυο

3.2.1 Η επιρροή του Διαδικτύου

Οι προσπάθειες «τιθάσευσης» των κοινωνικών δικτύων φανερώνουν την δύναμη που αυτά έχουν στην διάδοση ιδεών. Πράγματι, η πρόσβαση στο Διαδίκτυο είναι τόσο σημαντική για το κοινωνικό κεφάλαιο που διαχειρίζεται ο καθένας μας²⁹⁴ που έχει χαρακτηριστεί και σαν ανθρώπινο δικαίωμα²⁹⁵. Η μετάδοση της γνώσης είναι ίσως το κεντρικό χαρακτηριστικό των κοινωνικών δικτύων, καθώς η χρήση τους είναι συμβατή

²⁹⁰ Knowles, S. (2013): «Rapture Ready and the World Wide Web: Religious Authority on the Internet», *Journal of Media and Religion*, 12:3, σ. 141

²⁹¹ Cheong, P. H. (2014): «Tweet the Message? Religious Authority and Social Media Innovation», *Journal of Religion, Media and Digital Culture*, Volume 3, Issue 3, σ. 14

²⁹² <https://facegloria.com/>

²⁹³ Griffiths, S. (2015): *The 'sin-free' social network: Facegloria monitored by morality police is launched by Brazilian Evangelical Christians*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-3152371/The-sin-free-social-network-Facegloria-monitored-morality-police-launched-Brazilian-Evangelicals.html>

²⁹⁴ Μπαρμποπούλου, Β. (2012): «Οι Ιστοσελίδες Κοινωνικής Δικτύωσης ως Κοινωνικά Μέσα: Οι αντιλήψεις των χρηστών των ιστοτόπων κοινωνικής δικτύωσης για το κοινωνικό τους κεφάλαιο» (Μεταπτυχιακή Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σ. 25

²⁹⁵ Kravets, D. (2011): *U.N. Report Declares Internet Access a Human Right*, Ανασύρθηκε στις 20 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.wired.com/2011/06/internet-a-human-right/>

με την θεωρία διάχυσης καινοτομίας^{296,297}. Διάφορες έρευνες έχουν δείξει πως η επιρροή ιδεών είναι ένα πραγματικό φαινόμενο στο Διαδίκτυο^{298,299,300}.

Με βάση αυτό το χαρακτηριστικό του Διαδικτύου είναι ίσως ενδεικτική μια συσχέτιση μεταξύ χρήσης του Διαδικτύου και θρησκευτικότητας. Ένα σχετικό αποτέλεσμα παρουσιάζει ο Downey που βρίσκει πως η χρήση του Διαδικτύου μειώνει την πιθανότητα να συνδέεται κάποιος με μια θρησκεία³⁰¹. Αυτή η πεποίθηση της αντίστροφης συσχέτισης του Διαδικτύου με την θρησκευτικότητα εκφράζεται τόσο από χριστιανούς απολογητές³⁰², όσο και από αθεϊστές³⁰³. Η έρευνα των Armfield και Holbert καταλήγει πως αυτή η αρνητική συσχέτιση στο επίπεδο του ατόμου είναι αμφίδρομη: ο θρησκευόμενος χρησιμοποιεί σπανιότερα το Διαδίκτυο, ενώ ο συχνός χρήστης του Διαδικτύου είναι λιγότερο θρησκευόμενος³⁰⁴.

Σε αυτό ίσως παίζει ρόλο ο τρόπος μετάδοσης της πληροφορίας. Παραδοσιακά, οι θρησκευτικές ιδέες ως επί το πλείστο μεταδίδονται από την προηγούμενη γενιά στην επόμενη, μέσω της οικογένειας ή της εκπαίδευσης. Η Blackmore ονομάζει αυτόν τον τρόπο μετάδοσης ιδεών «κάθετο»³⁰⁵. Η οριζόντια μετάδοση όμως στην οποία επιδίδεται

²⁹⁶ Η θεωρία διάχυσης καινοτομίας είναι ένα θεωρητικό μοντέλο των κοινωνικών επιστημών για την μελέτη της διάδοσης μιας ιδέας σε έναν πληθυσμό.

²⁹⁷ Peslak, A. et al. (2010): «An Empirical Study of Social Networking Behavior Using Diffusion of Innovation Theory», *Conference on Information Systems Applied Research*, Nashville Tennessee, USA.

²⁹⁸ Susarla, A., et al. (2012): «Social Networks and the Diffusion of User-Generated Content: Evidence from YouTube», *Information Systems Research* 23.1

²⁹⁹ Bakshy, E. et al. (2009): «Social Influence and the Diffusion of User-Created Content», *Electronic Commerce Conference*, July 6–10, 2009, Stanford, California, USA.

³⁰⁰ Chen, W. et al. (2013): «Information and Influence Propagation in Social Networks», *Synthesis Lectures on Data Management* (επιμ. M. Tamer Özsu), University of Waterloo, σ. 135

³⁰¹ Downey, A. B. (2014): «Religious affiliation, education and Internet use». arXiv preprint arXiv:1403.5534.

³⁰² Kumar, A. (2011): *Apologist Josh McDowell: Internet the Greatest Threat to Christians*, Ανασύρθηκε στις 21 Φεβρουαρίου 2016 από <http://goo.gl/kaVv6>

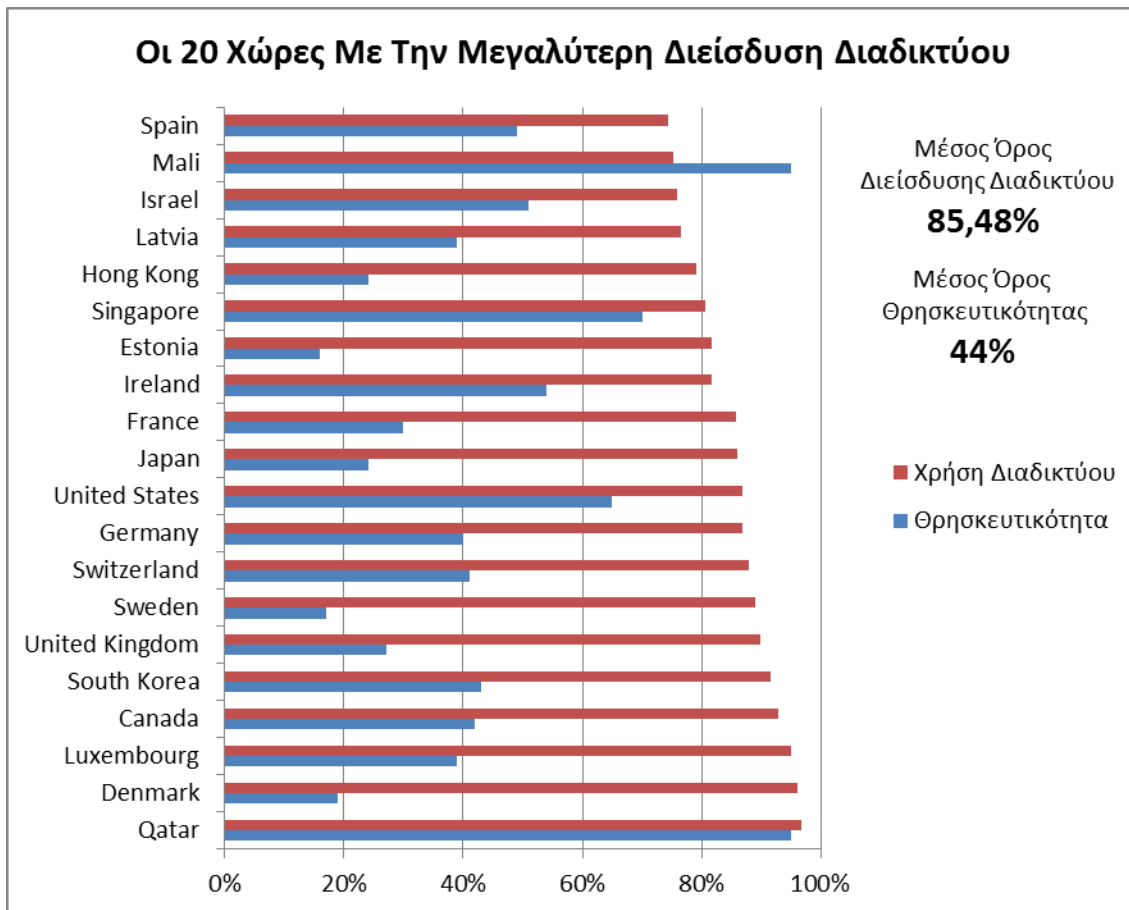
³⁰³ Mason, (Thunderf00t) P. (2010): *The Internet: Where religions come to die*, Ανασύρθηκε στις 21 Φεβρουαρίου 2016 από <https://www.youtube.com/watch?v=0Rqw4krMOug>

³⁰⁴ Armfield, G. & Holbert, L. (2003): «The Relationship Between Religiosity and Internet Use», *Journal of Media and Religion* 2:3, σ. 139

³⁰⁵ Blackmore, S., ό.π, σ. 132

το Διαδίκτυο αφορά την διασπορά της γνώσης μέσα στην ίδια γενιά, μια πολύ γρηγορότερη διαδικασία, η οποία αφορά κυρίως τους μικρότερους σε ηλικία.

Θα ήταν ενδιαφέρον να δούμε ενδεικτικά πως κυμαίνεται η θρησκευτικότητα σε διάφορες χώρες σε σχέση με την διείσδυση του Διαδικτύου σε αυτές. Χρησιμοποιώντας δεδομένα από δυο σχετικές δημοσκοπήσεις^{306,307}, δημιουργήσαμε τα δυο γραφήματα που ακολουθούν.

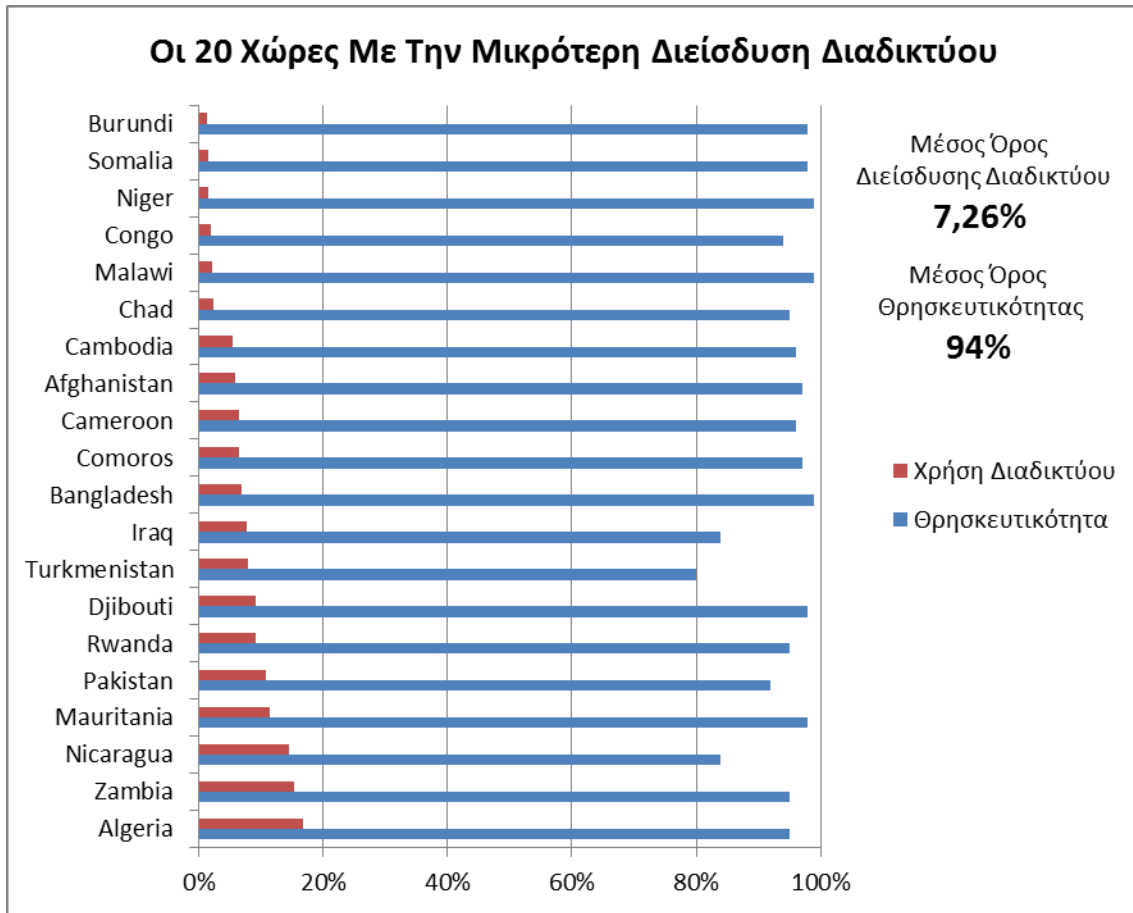
Γράφημα 3.1 - Συσχέτιση Θρησκευτικότητας Με Διείσδυση Διαδικτύου (Οι 20 Χώρες με την Μεγαλύτερη Διείσδυση Διαδικτύου)

Όπως παρατηρούμε, για τις χώρες στις οποίες το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού χρησιμοποιεί το Διαδίκτυο, η θρησκευτικότητα κυμαίνεται από λιγότερο του 20% για Εσθονία, Σουηδία και Δανία μέχρι 100% σχεδόν για Μαλί και Κατάρ, με ένα μέσο όρο

³⁰⁶ Crabtree, S. (2009): «Religiosity Highest in World's Poorest Nations», Gallup.

³⁰⁷ Internet Users by Country. (2014) Ανασύρθηκε στις 21 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.internetlivestats.com/internet-users-by-country/>

του 44%. Δεν είναι εύκολο να εξάγουμε μια ασφαλή συσχέτιση σε αυτή την περίπτωση. Συγκρίνοντας όμως με το επόμενο γράφημα, αυτό το ποσοστό θρησκευτικότητας εμφανίζεται μειωμένο κατά 50%. Όπως βλέπουμε στις χώρες όπου ο περισσότερος πληθυσμός δεν έχει πρόσβαση στο Διαδίκτυο:

Γράφημα 3.2 - Συσχέτιση Θρησκευτικότητας Με Διείσδυση Διαδικτύου (Οι 20 Χώρες με την Μικρότερη Διείσδυση Διαδικτύου)

Σε αυτή την περίπτωση ο αρνητικός συσχετισμός που θεωρήσαμε είναι καθαρότερος, με την θρησκευτικότητα σε ένα μέσο όρο 94%. Προφανώς, αυτή η συσχέτιση δεν φανερώνει κάποια αιτιακή σχέση καθώς υπάρχουν πολλές άλλες μεταβλητές. Είναι όμως μια ένδειξη των προκλήσεων που αντιπροσωπεύει το Διαδίκτυο για τις θρησκείες.

3.2.2 Εναλλακτική θρησκευτικότητα στο Διαδίκτυο

Μια μορφή πρόκλησης που παρουσιάζει το Διαδίκτυο για τις θρησκείες δεν είναι απλά η αμφισβήτησή τους αλλά και ο ανταγωνισμός, τόσο μεταξύ τους, όσο και με νέες θρησκευτικότητες που βασίζονται στην τεχνολογία.

Οι Bertolotti και Cinerari ισχυρίζονται πως η τεχνολογία προσφέρει ένα καινούργιο περιβάλλον το οποίο δίνει την δυνατότητα εξερεύνησης νέων θρησκευτικότητας, με τον ίδιο τρόπο που οι παραδοσιακές θρησκείες αναδύθηκαν προς ερμηνεία του φυσικού περιβάλλοντος³⁰⁸. Μια τέτοια θρησκευτικότητα θα πρέπει να ανταποκρίνεται στις προκλήσεις που παρουσιάζει το ψηφιακό περιβάλλον για τον πιστό/χρήστη. Η θρησκεία του «korimism» για παράδειγμα, με προέλευση το Σουηδικό κίνημα πειρατείας, προσδίδει χαρακτηριστικά αγιότητας στην πληροφορία και τελετουργίας στην αντιγραφή³⁰⁹. Για κάποιους άλλους, οι δυνατότητες διασύνδεσης του Διαδικτύου τροφοδοτούν μια θρησκευτικότητα «παγκόσμιας συνείδησης»³¹⁰. Υπάρχουν και αυτοί που θεωρούν την συγκέντρωση γνώσης που αντιπροσωπεύει το Google χαρακτηριστικό θεότητας³¹¹.

Εκτός αυτών των εμπνευσμένων από την τεχνολογία, υπάρχουν και θρησκείες που αναδύονται από την δημοφιλή κουλτούρα ή από μια διάθεση παρωδίας και οι οποίες χρησιμοποιούν το Διαδίκτυο σαν μέσο εξάπλωσης. Τέτοιες είναι η θρησκεία του Jediism, βασισμένη στο σύμπαν των Star Wars, του Matrixism, βασισμένη στην τριλογία των ταινιών Matrix των Wachowski και η Εκκλησία του Μακαρονοτέρατος η οποία δημιουργήθηκε σαν παρωδία και κριτική στις χριστιανικές θεωρίες του «Ευφυούς Σχεδιασμού»³¹².

3.3 Ατομικότητα και ταυτότητα στο Διαδίκτυο

Μιλώντας για ατομικότητα και ταυτότητα στο Διαδίκτυο θα πρέπει αναγκαστικά να ταυτίσουμε, για το σύνολο του κειμένου, το Διαδίκτυο με τα ηλεκτρονικά κοινωνικά δίκτυα, έστω και στην ελάχιστη μορφή του προφίλ σχολιασμού (π.χ. Disqus³¹³). Η

³⁰⁸ Bertolotti, T. & Cinerari, C., ό.π., σσ. 51-52

³⁰⁹ O'Callaghan, S. (2014): «Cyberspace and the Sacralization of Information», *Heidelberg Journal of Religions on the Internet*, Vol. 6

³¹⁰ Calheiros C., ό.π., σ. 18

³¹¹ Proof Google Is God... (2016). Ανασύρθηκε στις 21 Φεβρουαρίου 2016 από http://www.thechurchofgoogle.org/Scripture/Proof_Google_Is_God.html

³¹² Cusack, C. (2010): *Invented Religions: Imagination, Fiction and Faith*, Ashgate Publishing, London, σσ. 113-114

³¹³ Η υπηρεσία του Disqus χρησιμοποιείται από πολλούς ιστοχώρους για να προσφέρουν στους επισκέπτες τους την δυνατότητα σχολιασμού. Βλ. <https://disqus.com/>

παθητική κατανάλωση πληροφορίας είναι πλέον μέρος της προϊστορίας του Διαδικτύου, και η ουσιαστική συμμετοχή σε αυτό συνεπάγεται την δημιουργία ενός προσωπικού προφίλ. Κάθε αναφορά στο Διαδίκτυο θα πρέπει να λαμβάνει τα παραπάνω υπόψη.

3.3.1 Η θρησκεία την εποχή της ατομικότητας

Η μοντέρνα θρησκεία, σύμφωνα με τον Bellah, έχει ισχυρό ατομικό χαρακτήρα, ακολουθώντας την πολιτισμική πορεία προς τα ιδεώδη της ατομικότητας³¹⁴. Ο Προτεσταντισμός, περισσότερο από άλλες θρησκείες, ερμηνεύει το θείο μέσα από την ατομικότητα³¹⁵. Για αυτό ίσως οι Πεντηκοστιανοί να αποτελούν το επιτυχέστερο³¹⁶ μέρος του Προτεσταντισμού, καθώς είναι αυτό που συμβαδίζει περισσότερο με το κλίμα της εποχής. Ο ΜακΓκράθ θεωρεί πως ο Πεντηκοστιανισμός, σαν θρησκεία της ατομικότητας, και άρα με πολλαπλές ερμηνείες, αποτελεί έναν «κινούμενο στόχο» για τον αθεϊσμό³¹⁷.

Η ατομικότητα όμως συνθέτει μια κοινωνία που παρουσιάζει και προκλήσεις για την θρησκεία. Οι θρησκείες πρέπει να προσαρμοστούν σε μια ελεύθερη αγορά ιδεών, στην οποία οι όροι δεν τίθενται από τις ίδιες αλλά από τα κοινωνικά δίκτυα, διαδικτυακά και μη, στα οποία συμμετέχουν³¹⁸. Σαν αποτέλεσμα, και σύμφωνα με την σύγχρονη κοινωνική θεωρία του Luhmann, η θρησκεία δεν αγκαλιάζει πλέον το σύνολο της κοινωνίας αλλά παραμένει ένα υποσύστημα απόδοσης νοήματος που διατηρείται λόγω έλλειψης ανταγωνισμού σε αυτό το πεδίο³¹⁹.

³¹⁴ Cipriani, R., ό.π., σσ. 203-204

³¹⁵ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σσ. 267-268. Ο ΜακΓκράθ βλέπει και μια λογική σύνδεση μεταξύ του αποκομμένου από την φύση Θεό της ατομικότητας και έναν «οντολογικό αθεϊσμό» (ό.π. σ. 274)

³¹⁶ Ο ΜακΓκράθ αναφέρει τα νούμερα των πεντηκοστιανών στο μισό δις γράφοντας το 2003. Καταμέτρηση του 2011 βρίσκει το νούμερο στα 279 εκ. (βλ. Pew Research Center (2011), «Global Christianity»).

³¹⁷ ΜακΓκράθ, Α., ό.π., σσ. 256-264. Ο «κινούμενος στόχος» του ΜακΓκράθ είναι μάλλον υποτίμηση του φαινομένου καθώς υπάρχουν 740 αναγνωρισμένες υποδιαίρεσεις.

³¹⁸ Teusner, P. E. (2010): «Imaging Religious Identity: Intertextual Play Among Postmodern Christian Bloggers», *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* vol.4.1, σσ. 113-114

³¹⁹ Cipriani, R., ό.π., σ. 244

3.3.2 Δικτυακή ατομικότητα³²⁰

Μια σημαντική έννοια που παίζει κεντρικό ρόλο για τις θρησκείες και τον αθεϊσμό στο Διαδίκτυο είναι αυτή της δικτυακής ατομικότητας. Για τους Wellman et al. οι κοινωνίες ερμηνεύονται καλύτερα σαν δίκτυα από δίκτυα, παρά σαν ιεραρχικές ομάδες³²¹. Αυτή η ερμηνεία βρίσκει την απόλυτη υλοποίησή της στο Διαδίκτυο, στο οποίο ο μικρότερος κόμβος ενός δικτύου είναι το άτομο. Το άτομο στο Διαδίκτυο γίνεται «glocalized» διατηρώντας τόσο τοπικές, όσο και παγκόσμιες σχέσεις³²².

Η τεχνολογία που γίνεται όλο και πιο φορητή με την εξέλιξή της προκαλεί αξιοσημείωτες κοινωνικές αλλαγές. Σήμερα, οι τεχνολογίες επικοινωνιών και το Διαδίκτυο έχουν χάσει κάθε τοπικό χαρακτήρα, με συνέπεια οι κόμβοι επαφής να μην αποτελούν τοποθεσίες αλλά αυτόνομα άτομα χωρίς περιορισμό στο χώρο. Αυτή η δικτυακή ατομικότητα αλλάζει τον τρόπο που σχηματίζονται οι κοινότητες, δίνοντας μεγαλύτερη δύναμη στο άτομο απέναντι στην ομάδα. Η κοινότητα είναι πλέον ένα σύνολο από αλληλοεπικαλυπτόμενα δίκτυα επαφών με κάθε ξεχωριστό άτομο στο κέντρο αυτών. Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό αυτής της αλλαγής είναι πως αυτά τα δίκτυα επαφών επιλέγονται από τα ίδια τα άτομα, χωρίς τους περιορισμούς απόστασης, εθνικότητας, θρησκείας κτλ που επιβάλλουν οι παραδοσιακοί τρόποι σχηματισμού κοινοτήτων. Επιπλέον, οι σύνδεσμοι αυτών των δικτύων δεν έχουν και περιορισμό ισχύος: μπορεί κάλλιστα το άτομο να διατηρεί συνδέσμους με κάποια (επαγγελματική ή προσωπική) προοπτική που να μην χρησιμοποιηθούν ποτέ. Προφανώς, οι παραδοσιακοί τρόποι παραμένουν και λειτουργούν παράλληλα αλλά χωρίς πλέον την δύναμη της αποκλειστικότητας. Αυτή η εξέλιξη συμβαδίζει με μια σύγχρονη τάση προς την ατομικότητα γενικότερα. Τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ατομική προσωπικότητα είναι στο επίκεντρο των κοινωνιών, ενώ συλλογικές έννοιες όπως κράτος και πατρίδα έρχονται πλέον σε δεύτερη μοίρα.

Η αυτονομία του ατόμου στην συμμετοχή σε ένα δυναμικό δίκτυο κοινοτήτων με τα πάνω χαρακτηριστικά προσδίδει μεγαλύτερη σημασία στην έννοια της ταυτότητας, τόσο

³²⁰ Wellman, B., et al. (2003): «The Social Affordances of the Internet for Networked Individualism.», *Journal of Computer-Mediated Communication*, 8: 0. doi: 10.1111/j.1083-6101.2003.tb00216.x

³²¹ Wellman, B. et al. (2002): «The Networked Nature Of Community: Online And Offline», *IT & Society* Volume 1, Issue 1, σ. 151

³²² Wellman, B. et al., ό.π., σ. 162

σαν αυτοπροσδιορισμό, όσο και σαν μέρος μιας ομάδας. Με άλλα λόγια, η δικτυακή ατομικότητα προσφέρει στο άτομο την δυνατότητα να δομήσει την προσωπική του ταυτότητα, επιλέγοντας να συμμετέχει και να αντιπροσωπεύεται, ολικώς ή εν μέρει, από ένα πλήθος κοινοτήτων³²³. Συμπερασματικά, οι μεγαλύτερες δυνατότητες δικτύωσης που προσφέρει το Διαδίκτυο οδηγούν σε ταυτότητες μεγαλύτερης ελευθερίας και πολυπλοκότητας.

3.3.3 Θρησκευτική ταυτότητα στο Διαδίκτυο

Ο σχηματισμός ταυτότητας είναι μια διαδικασία που πραγματοποιείται έντονα κατά τα εφηβικά χρόνια και οι διάσπαρτες στον χώρο και στον χρόνο σχέσεις μέσω μιας δικτυακής ατομικότητας καθιστούν αυτή την διαδικασία ατέρμονη³²⁴. Παρά την σημαντικότητα των συνθηκών εκτός Διαδικτύου, η Lönheim συμφωνεί πως:

«...το Διαδίκτυο φαίνεται να βοηθάει τα άτομα στην αποστολή τους για μια ταυτότητα παρέχοντας μοναδικές ευκαιρίες για διαμοιρασμό και υιοθέτηση νέων ειδών γνώσεων και κοινωνικών σχέσεων»³²⁵.

Μέρος της διαδικασίας είναι αντανακλαστικές αντιδράσεις στις προκλήσεις που συνεπάγονται τα παραπάνω, καθώς οι ιδέες και πρακτικές μιας παλαιότερης γενιάς συγκρούονται με το μοντέρνο. Με αυτό ασφαλώς σχετίζεται και η ανωνυμία που προσφέρει το Διαδίκτυο, δίνοντας την δυνατότητα πειραματισμού και υιοθέτησης νέων ρόλων που μπορεί να διαφέρουν από το πρόσωπο που παρουσιάζει κάποιος εκτός Διαδικτύου. Η απόφαση κατασκευής, όμως, μιας προσωπικής ιστοσελίδας ή προφίλ κοινωνικού δικτύου είναι κατά μεγάλο μέρος μια διαδικασία προσομοίωσης του πραγματικού Εαυτού με την πρόθεση της διάδρασης και της επικοινωνίας³²⁶. Κατά

³²³ Εδώ υπογραμμίζεται η πολιτισμική τύφλωση των φανατικών των πολιτικών ταυτότητας: η αναγωγή μιας μειονοτικής ταυτότητας σε καθοριστικό χαρακτηριστικό μιας ομάδας προωθεί τον απομονωτισμό, αποθαρρύνει την προσέγγιση νέων ιδεών για την διατήρηση μιας «πολιτισμικής καθαρότητας» και ακυρώνει έναν ουσιαστικό κοινωνικό διάλογο αρνούμενη την πολυπλοκότητά του. Βλ. και παρ. 2.3.3.

³²⁴ Lönheim, M., (2006): «Religion and the Internet», *Communication Research Trends* (επιμ. Campbell, H.) Vol. 25.1, σ. 15

³²⁵ Lönheim, M. (2013): «Young People, Religious Identity and the Internet», *Religion Online: Finding Faith on the Internet* (επιμ. Dawson L., Cowan D.), Routledge, σ. 70

³²⁶ Διονυσίου, Π. (2005): «Παρουσίαση Του Εαυτού Και Διαδικασίες Συγκρότησης Ταυτότητας Μέσα Από Τις Προσωπικές Σελίδες Στο Διαδίκτυο» (Διδακτορική Διατριβή), Πανεπιστήμιο Αθηνών, σσ. 531-533

συνέπεια, η δόμηση μιας θρησκευτικής ταυτότητας στο Διαδίκτυο είναι ταυτόχρονα και μια παρουσίαση της θρησκευτικής πραγματικότητας του χρήστη, αλλά και η μετουσίωση της πάλης με τις προκλήσεις του Διαδικτύου σε αυτή την πραγματικότητα.

3.3.4 Η ταυτότητα του άθεου στο Διαδίκτυο

Αυτό το νέο μοντέλο σχηματισμού κοινοτήτων ευνοεί την δημιουργία κοινοτήτων που χαρακτηρίζονται από πολυφωνία, διαφορετικότητα και χαλαρούς συνδέσμους. Η περίπτωση του αθεϊσμού στο Διαδίκτυο αντικατοπτρίζει αυτή την πραγματικότητα, καθώς η κοινή γραμμή για κοσμικότητα και περιορισμό της επιρροής της θρησκείας είναι ένα ελάχιστο κοινό σημείο που φέρνει σε σύνδεση άτομα διαφορετικών εθνοτήτων, φύλου, ηλικίας και πολιτικής ταυτότητας. Παρά την χαλαρότητα αυτής της σύνδεσης, η δημόσια φύση του Διαδικτύου δίνει σε αυτήν χαρακτηριστικά συλλογικής ταυτότητας. Σε ατομικό επίπεδο, η κατασκευή της ταυτότητας του άθεου είναι μια διαδικασία στην οποία είναι ζωτικής σημασίας η εναλλακτική κοινωνικότητα που προσφέρουν τα κοινωνικά δίκτυα, καθώς η αναγκαία επιβεβαίωση μιας νέας ταυτότητας δεν είναι πάντα διαθέσιμη στο άμεσο περιβάλλον³²⁷.

Το παράδοξο του σχηματισμού ταυτότητας με τον αρνητικό τρόπο της μη-συμμετοχής σε κάποια άλλη είναι κάτι που συναντάται όλο και συχνότερα στην πολυπλοκότητα του μοντέρνου κόσμου³²⁸, και είναι ακόμα πιο αξιόλογο αν σκεφτεί κανείς την αρνητικότητα με την οποία έχει συνδεθεί ο όρος "άθεος" ανά τους αιώνες³²⁹. Αυτή η διαμόρφωση ταυτότητας μπορεί να σχετίζεται και με μια μορφή αντίστασης ή άμυνας σε κάτι κατεστημένο³³⁰. Αυτός είναι ίσως ένας από τους λόγους που η απόρριψη του όρου «αθεϊσμός»³³¹ και η υιοθέτηση κάποιου με θετικότερο νόημα³³² δεν είχε σημαντική

³²⁷ Smith, J. M. (2011): «Becoming an Atheist in America: Constructing Identity and Meaning from the Rejection of Theism», *Sociology of Religion* 72:2 215-237 doi:10.1093/socrel/srq082, σ. 230

³²⁸ Smith, J. M., ό.π, σ. 233

³²⁹ Onfray, M., ό.π, σσ. 45-46

³³⁰ Μηλιώνη, Δ. (2006): «Μαζική Επικοινωνία και Δημοκρατία: Προς Ένα Νέο Μοντέλο Δημοκρατίας Στην Εποχή της Παγκόσμιας Διασύνδεσης» (Διδακτορική Διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σ. 211

³³¹ Όπως υποστηρίζει ο Harris, ο όρος άθεος είναι πλεονασμός, καθώς π.χ. δεν υπάρχει όρος που χαρακτηρίζει άτομα που δεν πιστεύουν στην αστρολογία (βλ. Harris, S. (2006): *Letter to a Christian Nation*, Knopf, σ. 17)

επιτυχία. Ένας άλλος λόγος είναι πιθανώς πως ο όρος «άθεος» είναι περιγραφικά λιτός και ακριβής, χωρίς να περιορίζει με περιττούς χαρακτηρισμούς τον πολυποίκιλο πληθυσμό που τον υιοθετεί, σιωπηρά ή όχι.

Δεν είναι σπάνιο να υιοθετήσει κανείς τον όρο για τον εαυτό του αλλά να αδυνατεί να το εκφράσει στον συντριπτικά θρησκευόμενο περίγυρό του. Ο Ελλαδικός χώρος συγκεκριμένα χαρακτηρίζεται από διάχυτη παρουσία του θρησκευτικού στοιχείου στην δημόσια σφαίρα, ειδικά στο σχολικό περιβάλλον των νέων³³³. Αυτό το φαινόμενο συναντάται ακόμα και σε ιερείς οι οποίοι χάνουν την πίστη τους και μένουν παγιδευμένοι σε ένα κοινωνικό και επαγγελματικό περιβάλλον που δεν τους εκφράζει³³⁴. Την αρνητική χροιά που κουβαλάει ο όρος από την αρχαιότητα προσπάθησε να αποβάλλει η πρωτοβουλία Out που υποστήριξε ο Dawkins³³⁵.

Την στενή σχέση μεταξύ αθεϊστικής ταυτότητας και Διαδικτύου υπογραμμίζει και η σχέση μεταξύ Διαδικτύου και ακτιβισμού. Από την πλευρά του παγκόσμιου ακτιβισμού, το Διαδίκτυο προσφέρει μια οργανωτική δυναμική που αποτελεί πηγή συνοχής και καινοτομίας, δρώντας ενοποιητικά σε μια βάση χάους διαφορετικότητας³³⁶. Οι Smith και Cimino ερμηνεύουν την αθεϊστική ταυτότητα σαν μέρος ενός ακτιβισμού κοσμικότητας, και το Διαδίκτυο σαν το αναπόσπαστο ενοποιητικό χαρακτηριστικό αυτής της ταυτότητας³³⁷.

³³² Η υιοθέτηση του όρου «Brights» ήταν μια προσπάθεια εύρεσης ενός θετικού όρου για τις ομάδες των άθεων και νατουραλιστών. Ο όρος δέχτηκε την κριτική πως υπονοεί μια διανοητική ανωτερότητα σε σχέση με άλλες ομάδες. Ο Dennett αντιπρότεινε αντίστοιχους θετικούς όρους όπως το «Supers» για όσους ασπάζονται μεταφυσικές κοσμοθεωρίες.

³³³ Μακρυθανάση Ν. (2010): «Άθεοι-Αγνωστικιστές και Θρησκευτικές Διακρίσεις» (Μεταπτυχιακή Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη σσ. 56-57

³³⁴ Βλ. παρ. 2.1.2.5

³³⁵ MacAskill, E. (2007): *Atheists arise: Dawkins spreads the A-word among America's unbelievers*, Ανασύρθηκε στις 21 Φεβρουαρίου 2016 από <http://www.theguardian.com/world/2007/oct/01/internationaleducationnews.religion>

³³⁶ Bennett, W. L. (2003): «Communicating Global Activism», *Information, Communication & Society* 6(2) σσ. 33-34

³³⁷ Cimino, R. & Smith, C. (2012): «Atheisms Unbound: The Role of the New Media in the Formation of a Secularist Identity», *Secularism and Nonreligion* 1, σσ. 17-31

Η άνοδος του Νέου Αθεϊσμού³³⁸, η σχέση του με τα Μέσα, οι ομοιότητες με το κίνημα των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων και η πολιτισμική προκατάληψη ενάντια στους άθεους είναι τα στοιχεία που συνθέτουν μια πολιτική ταυτότητας του αθεϊσμού σύμφωνα με τον Taira³³⁹, ενώ ο ίδιος εντοπίζει και τις διαφορές του Νέου Αθεϊσμού με την «ακαδημαϊκή αριστερά» και τον σχετικισμό³⁴⁰. Παρά την ευρύτερη ταυτότητα των άθεων στο Διαδίκτυο και τις διαφορετικές απόψεις μεταξύ τους, ο Taira επικεντρώνεται στην τετράδα των Dawkins, Harris, Hitchens και Dennett σαν την βάση των πολιτικών ταυτότητας.

Στον Ελλαδικό χώρο, η αθεϊστική ταυτότητα επίσης καθορίζεται κατά μεγάλο μέρος ως αντίδραση στο ευρύτερο χριστιανικό περιβάλλον και η οποία δομήθηκε με χρόνο και αναζήτηση. Η παρουσία της ετερόκλητης αθεϊστικής ταυτότητας δεν αποτελεί απειλή για την συνοχή της αυξανόμενα πλουραλιστικής ελληνικής κοινωνίας, αλλά μια πρόκληση για την εκκοσμίκευση του κράτους³⁴¹.

3.3.5 Facebook και θρησκευτική ταυτότητα

Το Facebook, με πάνω από 1.5 δισεκατομμύριο ενεργούς χρήστες, είναι το μεγαλύτερο ηλεκτρονικό κοινωνικό δίκτυο και κατά συνέπεια ο ρόλος του στην επιρροή της κοινής γνώμης είναι ένα σημαντικό ερώτημα³⁴².

Όσον αφορά το θρησκευτικό ζήτημα, η επιρροή του Facebook φαίνεται να ακολουθεί το γενικότερο μοτίβο του Διαδικτύου, προωθώντας την συζήτηση, την κριτική σκέψη, την

³³⁸ Βλ. παρ. 1.8

³³⁹ Taira, T. (2012): «New Atheism As Identity Politics», *Religion and Knowledge: Sociological Perspectives* (επιμ. Guest M., Arweck E.), Ashgate Publishing, σσ. 97-110

³⁴⁰ Βλ. παρ. 2.3.1. Δεν αποτελεί έκπληξη πως στο πλαίσιο της κριτικής του Νέου Αθεϊσμού, ο Taira ευτελίζει το ζήτημα των δικαιωμάτων των γυναικών στο Ισλάμ δίνοντας προτεραιότητα στον δυτικό φεμινισμό (ο.π., σ. 109).

³⁴¹ Σακελλαρίου, Α. (2014): «‘Τι πιστεύει αυτός που δεν πιστεύει;’ Η ταυτότητα του άθεου στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία», *4ο Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, Κοινωνικές ταυτότητες και κοινωνική συνοχή, Προκλήσεις και προοπτικές*, Πρακτικά Αθήνα, σσ. 623-624

³⁴² Παπαγγελουπούλου, Π. (2014): «Η επιρροή του Facebook στην πολιτική και κοινωνική ζωή και στην προσωπικότητα των χρηστών. Ελεύθεροι ή παγιδευμένοι στα social media;», *4ο Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, Κοινωνικές ταυτότητες και κοινωνική συνοχή, Προκλήσεις και προοπτικές*, Πρακτικά Αθήνα, σσ. 475, 481-482

αποδόμηση των ταμπού, την κοσμικότητα και τις προσωπικές ερμηνείες των θρησκευτικών ιδεών³⁴³. Η θρησκευτική ταυτότητα εκφράζεται με τα μέσα που προσφέρει το κοινωνικό δίκτυο, όπως τον διαμοιρασμό θρησκευτικού ψηφιακού υλικού, «liking» θρησκευτικών σελίδων και την χρήση φωτογραφιών προφίλ θρησκευτικού θέματος³⁴⁴.

Στο Ελληνικό Facebook και ειδικότερα στην δημοφιλή ομάδα «Έλληνες Άθεοι και Αγνωστικιστές»³⁴⁵ παρατηρούνται δυο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της ταυτότητας του άθεου. Το ένα σχετίζεται με την υιοθέτηση του ορθολογισμού και την διακωμώδηση του αντίστοιχου ανορθολογισμού του θρησκευόμενου, και το δεύτερο με την θρησκευτική ελευθερία της μη-κατήχησης που αντιπροσωπεύει τον άθεο γονέα, ως αντίβαρο της κατήχησης που δέχτηκε ο ίδιος στην ελληνική κοινωνία³⁴⁶.

3.4 Το Διαδίκτυο ως πεδίο μάχης ιδεών

Η διάδοση ιδεών και το φαινόμενο της επιρροής στο Διαδίκτυο προϋποθέτουν την επικοινωνία, την διάδραση και την αντιπαράθεση. Ο αθεϊσμός σαν μειονοτική κοσμοθεώρηση σε άνοδο προκαλεί έντονες συζητήσεις και συναισθήματα, τόσο σαν αποτέλεσμα σύγκρουσης με το θρησκευτικό κατεστημένο, όσο και σαν αποτέλεσμα εσωτερικών συγκρούσεων για τον καθορισμό της αθεϊστικής ταυτότητας.

Το ύφος των αντιπαράθεσεων μεταξύ αθεϊστών και θειστών στο Διαδίκτυο (όπως και κάθε άλλης αντιπαράθεσης σε αυτό) εξαρτάται κατά μεγάλο μέρος από τον ψηφιακό χώρο στον οποίο εξελίσσονται. Τοποθεσίες όπου υπάρχουν δυνατότητες επεξεργασίας και μεγάλης έκτασης κειμένου, χρήση πραγματικών ονομάτων, ενεργή διαχείριση ή κάποιος συνδυασμός αυτών προσφέρονται για αναλυτικές συζητήσεις σε ένα επίπεδο σοβαρότητας και αλληλοσεβασμού. Τέτοιες τοποθεσίες είναι συνήθως τα φόρουμ και κατά περιπτώσεις τα ιστολόγια. Αντιθέτως, σε κοινωνικά δίκτυα όπως το Facebook, το Twitter και το YouTube είναι ευκολότερες οι σπασμωδικές αντιδράσεις και η επιφανειακή προσέγγιση στην συζήτηση. Ένας λόγος που συμβαίνει αυτό είναι πως τα

³⁴³ Zviadadze, S. (2014): «I ‘like’ my Patriarch. Religion on Facebook, New Forms of Religiosity in Contemporary Georgia», *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* vol. 6, σ. 186

³⁴⁴ Zviadadze, S., ό.π, σ. 180

³⁴⁵ Βλ. παρ. 2.2.9

³⁴⁶ Λουκοπούλου, Α. (2015): «Αφηγήσεις Στο Facebook: Μέσο Κατασκευής Της Ταυτότητας Του Άθεου» (Μεταπτυχιακή Εργασία), Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα.

κοινωνικά δίκτυα αξιοποιούν ποικίλους τρόπους επικοινωνίας και διαμοιρασμού ψηφιακού υλικού κατακερματίζοντας την προσοχή του χρήστη, σε αντίθεση με την στοχευμένη θεματικότητα ενός φόρουμ ή ιστολογίου.

3.4.1 Ο διάλογος αθεϊστών και θεϊστών στο Διαδίκτυο

Παρόλο που οι διοργανωμένοι διάλογοι σε μορφή debate μεταξύ διάσημων αθεϊστών και θεϊστών έχουν πολύ μεγάλο ενδιαφέρον (και παρουσιάζονται στο Διαδίκτυο π.χ. τόσο βιντεοσκοπημένοι³⁴⁷, όσο και σε γραπτή μορφή³⁴⁸), θα επικεντρωθούμε στους απλούς χρήστες του Διαδικτύου καθώς αυτοί διαμορφώνουν στην ουσία το ψηφιακό πολιτισμικό γίγνεσθαι.

Το debate και η νηφάλια ανταλλαγή επιχειρημάτων είναι ελκυστικά και για τους ανώνυμους χρήστες. Δυο μεγάλες κοινότητες στο reddit.com είναι αφιερωμένες στην εποικοδομητική αντιπαράθεση μεταξύ αθεϊστών και χριστιανών, οι οποίες είναι οι /r/DebateAChristian/³⁴⁹ και /r/DebateAnAtheist/³⁵⁰, με περίπου 13.000 και 14.000 μέλη αντίστοιχα. Τα θέματα συζήτησης αφορούν συγκεκριμένα σημεία κάθε κοσμοθεωρίας. Για παράδειγμα, ο χρήστης /u/whosyourmomma έχει το παρακάτω ερώτημα για την χριστιανική κοινότητα³⁵¹:

«Αν ο Θεός έχει σχέδιο, γιατί να προσεύχεσαι; Δεν το καταλαβαίνω. Οι άνθρωποι λένε ‘ο Θεός έχει σχέδιο’ ή ‘είναι θέλημα Θεού’. Και μετά, προσεύχονται για να συμβεί κάτι....»

Ο χρήστης /u/blehhh55 δίνει την εξής απάντηση:

«...Η προσευχή είναι μια φοβερά δύσκολη δυναμική για να εκφραστεί, αλλά, σε διαβεβαιώνω ότι ο σκοπός σπάνια είναι να αλλάξει η θέληση του Θεού. Ο σκοπός είναι να εστιάσουμε την καρδιά μας στην αγάπη του πλησίον...»

³⁴⁷ Debate: Atheist vs Christian (Christopher Hitchens vs William Lane Craig) (2013), Ανασύρθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2016 από <https://www.youtube.com/watch?v=e8MzPmkNsgU>

³⁴⁸ Harris, S. (2007): *Is Religion Built Upon Lies? Sam Harris vs. Andrew Sullivan*, Ανασύρθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2016 από <https://www.samharris.org/blog/item/sam-harris-vs.-andrew-sullivan>

³⁴⁹ <https://www.reddit.com/r/DebateAChristian/>

³⁵⁰ <https://www.reddit.com/r/DebateAnAtheist/>

³⁵¹ https://www.reddit.com/r/DebateAChristian/comments/480emh/if_god_has_a_plan_why_pray/

Στην αθεϊστική κοινότητα τίθεται το εξής ερώτημα³⁵² από τον χρήστη /u/higgsboson18x:

«Τι λέτε για το Στοίχημα του Πασκάλ; ...Δεν είναι τρομερό ρίσκο να αρνείστε την ύπαρξη του Θεού, εξασφαλίζοντας αιώνια τιμωρία στην περίπτωση που Αυτός είναι αληθινός;»

Για να λάβει την παρακάτω απάντηση από τον χρήστη /u/hebrewhammertn:

«...Υποθέτεις ότι υπάρχει μόνο ένας Θεός. Αν κάνεις λάθος και ο σωστός Θεός είναι του Ισλάμ; ...Αν ο αληθινός Θεός μας δοκιμάζει για να σιγουρέψει ότι οι άνθρωποι δεν είναι θρησκευόμενοι; ...Δεν είναι 50/50. Είναι άγνωστο...»

Και στο ελληνικό Διαδίκτυο υπάρχει παρόμοια διάδραση μεταξύ ορθόδοξων χριστιανών και αθεϊστών. Ο χρήστης Νικήτας γράφει στο φόρουμ Αθεΐα³⁵³:

«...Η διδασκαλία της Εκκλησίας δεν επικυρώνεται μέσα από αποδεικτικές νοητικές διαδικασίες αλλά επαληθεύεται με την βίωση της Χάρης του Αγίου Πνεύματος... Η αληθινή θεολογία δεν μαθαίνεται με το μυαλό. Αποκαλύπτεται στην καρδιά....»

Ο χρήστης Γιατρός του Ικα του απαντά:

«...Δεν είναι η ύπαρξη προϋπόθεση της βιωματικής σχέσης; Έχω π.χ. βιωματική σχέση με το παιδί μου αλλά από τότε που γεννήθηκε και μετά. Αν κάποιος ισχυριζόταν ότι έχει βιωματική σχέση με τους καλικάντζαρους τι θα συμπεραίναμε ότι υπάρχουν οι καλικάντζαροι ή ότι αυτός ο κάποιος μετατρέπει την επιθυμία του σε πραγματικότητα; ...»

Οι συζητήσεις αυτές συχνά φτάνουν σε αδιέξοδο λόγω ύφους και διαφορετικών αφετηριών. Στο ίδιο φόρουμ, ο χρήστης Ορθόδοξος παραπονιέται³⁵⁴:

«Σε κάθε συζήτηση που έχω κάνει με κάποιο άπιστο, στο τέλος αυτής καταλήγουμε φυσικά σε ένα αδιέξοδο. Πώς θα ήταν φυσικά να καταλήξουμε

³⁵² https://www.reddit.com/r/DebateAnAtheist/comments/47gsdu/what_about_pascals_wager/

³⁵³ <http://forum.atheia.gr/viewtopic.php?t=825>

³⁵⁴ <http://forum.atheia.gr/viewtopic.php?f=7&t=2182>

σε λύση, αφού το στοιχείο της ειρωνείας που κατακερματίζει το διάλογο, επικρατεί έντονα.»

Ο χρήστης EvanT εξηγεί το παραπάνω συμπέρασμα:

«...όταν σε ρωτάνε κάτι πιο συγκεκριμένο, το γυρνάς σε "δεν ξέρετε", "δε γνωρίζετε τι σχολιάζετε", "ο θεός είναι μυστήριο", "ο θεός είναι δίκαιος", "είστε αμαρτωλοί" και άλλες κοινοτοπίες...»

Εκτός των θεολογικών ζητημάτων, ιδιαίτερα δημοφιλή είναι και τα θέματα κοσμικότητας και θρησκευτικής επιρροής στην κοινωνία. Σε αυτούς τους διαλόγους οι αθεϊστές βρίσκουν κοινό έδαφος με προοδευτικούς θρησκευόμενους που βλέπουν την πίστη τους ως κάτι το προσωπικό³⁵⁵. Δυστυχώς, αυτές οι περιπτώσεις είναι μειοψηφικές. Σε σχολιασμό ειδήσεων, οι συγκρούσεις είναι συχνότερα συναισθηματικά φορτισμένες. Σε άρθρο των Νέων³⁵⁶ για τον διαχωρισμό Εκκλησίας-Κράτους γράφει ο χρήστης ΑΠΛΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ:

*«αφου εχει λυσει όλα τα θεματα η νεα κυβερνηση ας τα βαλει με τους ιερεις...
Ο ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ ΕΙΧΕ ΠΕΙ "ΧΩΡΙΣ ΘΕΟ ΟΛΑ ΕΠΙΤΡΕΠΟΝΤΑΙ"
ΠΑΝΤΩΣ ΜΕ ΑΥΤΑ ΤΑΤ ΜΥΑΛΑ ΔΕΝ ΣΑΣ ΒΛΕΠΩ ΠΟΛΥ ΣΤΗΝ ΘΕΣΗ
ΣΑΣ ΚΥΡΙΟΙ.»*

Για να πάρει την απάντηση από τον Γιώργο:

«Είσαι ένα πρόβατο όπως όλα τα αλλά Αφού πρέπει να υπάρχει αυτή η υποκριτική θρησκεία ας πληρώσουν μόνοι τους τους ιερείς...»

Σε τοποθεσίες όπως το YouTube, στο οποίο είναι πλέον παροιμιώδες το χαμηλό επίπεδο σχολιασμού, συναντάμε και ακραίες αντιπαραθέσεις όπως αυτή μεταξύ του χρήστη ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΖΗΛΩΤΙΣΜΟΣ σε βίντεο σχετικό με το Άγιο Φως³⁵⁷:

*«Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΜΑΣ ΔΕΝ ΠΑΘΑΙΝΕΙ ΤΙΠΟΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΒΛΑΣΦΗΜΙΕΣ
ΚΑΙ ΤΙΣ ΕΙΡΩΝΙΕΣ ΣΑΣ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΙ.ΤΑ ΔΙΚΑ ΣΑΣ ΚΕΦΑΛΙΑ ΘΑ*

³⁵⁵ <http://forum.atheia.gr/viewtopic.php?f=54&t=3556&p=78186#p78186>

³⁵⁶ <http://www.tanea.gr/news/greece/article/5207868/mpaltas-ekklhsia-kai-kratos-prepei-na-diaxwristoyn/>

³⁵⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=S66f87b05oM>

ΦΑΤΕ ΕΝ ΗΜΕΡΑ ΚΡΙΣΕΩΣ ΑΝ ΔΕΝ ΜΕΤΑΝΟΗΣΕΤΕ. ΑΛΛΑ ΤΟΤΕ ΘΑ ΕΙΝΑΙ ΑΡΓΑ...»

Και του χρήστη The Devil:

«Δεν θα υπάρξει "Ημέρα Κρίσεως"! Σκατά σε όσους γλείφουν τον σταυρό!»

Σημείο αντιπαράθεσης είναι συχνά και η θεωρία της εξέλιξης. Ο διάσημος εκπρόσωπος του Δημιουργισμού Ken Ham γράφει στο Twitter³⁵⁸:

«Οι εξελικτικιστές μισούν οι δημιουργιστές να διδάσκουν παιδιά γιατί δεν θέλουν να τους μάθουν την αλήθεια αλλά να τους κάνουν πλύση εγκεφάλου στην θρησκεία της εξέλιξης»

Για να πάρει απαντήσεις όπως *«Ξέρω πως η νέα σου τακτική είναι να λες πως ο Αθεϊσμός και η Εξέλιξη είναι θρησκείες, αλλά δεν λειτουργεί όπως θα ήθελες.»* από τον χρήστη Chad N. Freud και *«Όχι, μισούμε την διδασκαλία του δημιουργισμού γιατί δεν είναι διαμεύσιμη κι άρα δεν έχει επιστημονική βάση.»* από τον SteveKing.

Όλα τα παραπάνω είναι ενδεικτικά παραδείγματα ενός διαλόγου που δεν μπορεί να ανακεφαλαιωθεί σε λίγες σελίδες. Αντιλαμβανόμαστε όμως πως η αντιπαράθεση θειστών και αθεϊστών συνιστά έναν ενεργό διάλογο που βρίσκεται παντού στο Διαδίκτυο και λαμβάνει κάθε μορφή και ύφος.

3.4.2 Εσωτερικές αντιπαράθεσεις αθεϊστών

Προφανώς, η μεγαλύτερη δημόσια αντιπαράθεση στην αθεϊστική κοινότητα υπήρξε ο διάλογος για το νόημα της κοινωνικής παρουσίας του αθεϊσμού³⁵⁹. Είναι ένας διάλογος που δεν έχει λήξει, αλλά έχει πάρει διαφορετικές μορφές που δεν συνδέονται άμεσα με τον αθεϊσμό.

Υπάρχουν όμως και άλλα κεντρικά ζητήματα που απασχολούν συχνά τους αθεϊστές, όπως ο τρόπος αντιμετώπισης των θειστών και το θέμα του σεβασμού σε θρησκευτικές ιδέες. Ο Dawkins έχει επιχειρηματολογήσει για την ασυλία που απολαμβάνουν οι θρησκευτικές ιδέες, απαιτώντας έναν σεβασμό που δεν αποδίδεται πουθενά αλλού στον

³⁵⁸ <https://twitter.com/aigkenham/status/704257300341596160>

³⁵⁹ Βλ. παρ. 2.3

δημόσιο διάλογο³⁶⁰, και ο Dennett έχει εντοπίσει πως άθεοι αισθάνονται άβολα με την κριτική στην θρησκεία³⁶¹. Ο διάλογος για το ύφος και την τακτική της θρησκευτικής κριτικής συνεχίζεται στα κοινωνικά δίκτυα³⁶².

Η σχέση του αθεϊσμού με τον αγνωστικισμό και πως αυτή επηρεάζει την αθεϊστική ταυτότητα είναι πάντα ένα δημοφιλές θέμα συζήτησης και θα συνεχίσει να είναι όσο νέοι άνθρωποι ανακαλύπτουν τους σχετικούς όρους^{363,364}.

Ο διαχωρισμός Εκκλησίας-Κράτους είναι μόνο ένα από τα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα τα οποία απασχολούν την αθεϊστική κοινότητα στο Διαδίκτυο. Οι διαμάχες μεταξύ φιλελεύθερων και σοσιαλιστών είναι συχνές στην πολιτική ομάδα που απευθύνεται στους Έλληνες άθεους³⁶⁵, ενώ στην Αμερική έντονος είναι ο διάλογος για τον έλεγχο της οπλοκατοχής³⁶⁶.

Όλα τα παραπάνω δείχνουν πως η αθεϊστική κοινότητα χαρακτηρίζεται από ένα πλουραλισμό ιδεών και προσωπικοτήτων, που ενώνεται από τον βασικό προσδιορισμό της, αυτόν της απόρριψης του θεϊσμού και της επιρροής του στην κοινωνία.

³⁶⁰ Dawkins, R. (2006): *The God Delusion*, Bantam Press, London σσ. 20-21

³⁶¹ Dennett, D. (2009): «The Folly of Pretense», Ανασύρθηκε στις 2 Μαρτίου 2016 από <http://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2009/jul/16/daniel-dennett-belief-atheism>

³⁶² <https://www.facebook.com/groups/greekatheists/permalink/10153458515254582/>

³⁶³ <http://goo.gl/qzwVY7>

³⁶⁴ <https://www.facebook.com/groups/greekatheists/permalink/10153461536689582/>

³⁶⁵ <https://www.facebook.com/groups/SocialAndPolitics/permalink/914435465341117/>

³⁶⁶ <http://atheistnexus.org/forum/topics/atheist-reasoning-on-gun-control-in-the-u-s>

Κεφάλαιο τέταρτο

4 Ερευνητικά ερωτήματα και μεθοδολογία

4.1 Θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο

Η έρευνά μας σχετίζεται τόσο με τις πεποιθήσεις ενός μέρους του πληθυσμού, κι άρα με υποκειμενικές ερμηνείες της κοινωνικής πραγματικότητας, όσο και με το ηλεκτρονικό κοινωνικό περιβάλλον που είναι ανεξάρτητο από αυτές. Τα συμπεράσματα της έρευνας θα αφορούν τις σχέσεις μεταξύ πεποιθήσεων και του περιβάλλοντος οι οποίες ενδέχεται να είναι και αιτιακές. Γίνεται προφανές πως η μελέτη των παραπάνω μπορεί να προσεγγιστεί με ποιοτικές μεθόδους και αφορά το θεωρητικό πλαίσιο και την οντολογία του κριτικού ρεαλισμού³⁶⁷.

Το αντικείμενο της έρευνας είναι ένας πληθυσμός με ειδικά χαρακτηριστικά. Ο αθεϊσμός σαν πεποίθηση δεν έχει οδηγήσει τις ομάδες ατόμων τα οποία χαρακτηρίζει στον σχηματισμό μονίμων ή συνεπών τοπικών συγκεντρώσεων. Αντίθετα, το διαδίκτυο, σαν κυβερνοχώρος, αντιπροσωπεύει τόσο μια τοποθεσία συγκέντρωσης του πληθυσμού ενδιαφέροντος, όσο κι ένα παράλληλο ερευνητικό αντικείμενο. Κατά συνέπεια, η διαδικτυακή συνέντευξη ενδείκνυται η κατάλληλη μέθοδος για την συγκεκριμένη έρευνα καθώς παρουσιάζει τα παρακάτω πλεονεκτήματα³⁶⁸:

- Εύκολη προσέγγιση των ατόμων με τα ειδικά χαρακτηριστικά στα οποία εστιάζουμε (αθεϊστικές πεποιθήσεις και χρήση ηλεκτρονικών κοινωνικών δικτύων).
- Επιτρέπει την (γραφτή) έκφραση προσωπικών εμπειριών και αντιλήψεων που ζητάμε από τον συνεντευξιαζόμενο κατά τον χρόνο επιλογής του, και άρα με διαθέσιμο τον χρόνο σκέψης και ενδοσκόπησης που απαιτείται από τον ίδιο.

³⁶⁷ Ιωσηφίδης, Θ. (2008): *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, σ. 107-110

³⁶⁸ Wright, K. B. (2005): «Researching Internet-Based Populations: Advantages and Disadvantages of Online Survey Research, Online Questionnaire Authoring Software Packages, and Web Survey Services.» *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10: 00. doi:10.1111/j.1083-6101.2005.tb00259.x

- Οι συνεντευξιαζόμενοι μπορούν να απαντήσουν στα ερωτήματα ταυτόχρονα κατά το ίδιο χρονικό πλαίσιο, κι άρα εξοικονομείται πολύτιμος χρόνος.
- Η φύση των ψηφιακών μέσων της μεθόδου επιτρέπει την ευκολότερη ανάλυσή τους και αναιρεί το κόστος των παραδοσιακών αναλογικών μέσων (χαρτί, μαγνητόφωνο κτλ.)

Η διαδικτυακή συνέντευξη αποτελεί διαδικασία χωρίς την φυσική παρουσία του ερευνητή και άρα αναγκαστικά ταξινομείται σαν δομημένη συνέντευξη. Συνεπώς, εντοπίζουμε και τα παρακάτω μειονεκτήματα:

1. Απαιτείται μεγάλη προσοχή στην διατύπωση των ερωτημάτων με απαραίτητες επεξηγήσεις των εννοιών και των ζητούμενων, έτσι ώστε να αποφύγουμε παρερμηνείες, και απαντήσεις που ξεφεύγουν των ερευνητικών ερωτημάτων.
2. Το δείγμα της έρευνας αυτοεπιλέγεται από μια συγκεκριμένη ομάδα, χωρίς την εμπλοκή του ερευνητή. Έτσι εισάγεται στο δείγμα ένας μη-ελεγχόμενος παράγοντας (π.χ. συμμετέχουν στο δείγμα τα άτομα με τον περισσότερο ελεύθερο χρόνο ή οι πιο ισχυρογνώμονες).
3. Δεν υπάρχει πρόσβαση στην συναισθηματική γλώσσα των συνεντευξιαζόμενων και σε όποια χρήσιμα στοιχεία χάνονται από την αντικατάσταση του προφορικού λόγου με τον γραπτό.

Από τα παραπάνω μειονεκτήματα, το 1^ο είναι αυτό με την μεγαλύτερη επίδραση στην έρευνά μας, και ταυτόχρονα αυτό στο οποίο έχουμε τον μεγαλύτερο έλεγχο. Αυτό το γεγονός ενισχύει την σιγουριά μας στην επιλογή της μεθόδου.

4.1.1 Δείγμα έρευνας

Το ερωτηματολόγιο της δομημένης συνέντευξης θα απευθυνθεί στην ομάδα «Έλληνες Άθεοι και Αγνωστικιστές» του Facebook. Την παρούσα στιγμή³⁶⁹ η ομάδα αριθμεί 16.188 μέλη. Πρόκειται για δημόσια ομάδα και άρα ανοιχτή σε καινούργια μέλη, με μόνο κριτήριο την χρήση της Ελληνικής γλώσσας. Αναμένουμε λοιπόν το δείγμα, σαν υποσύνολο της ομάδας, να πληροί τις εξής προϋποθέσεις:

1. Αθεϊστικές πεποιθήσεις ή ενδιαφέρον για αυτές.
2. Συχνή χρήση του Facebook

³⁶⁹ 28 Φεβρουαρίου 2016

Καθώς η χρήση των ηλεκτρονικών κοινωνικών δικτύων είναι δημοφιλής στις νεότερες ηλικίες, αναμένουμε ένα μέρος του δείγματος να αποτελείται από άτομα μαθητικής ηλικίας. Θεωρούμε χρήσιμο να εξάγουμε όποιες πληροφορίες είναι δυνατόν και από αυτό το υποσύνολο.

4.1.2 Προετοιμασία και διεξαγωγή

Ένα εύχρηστο και δωρεάν εργαλείο διεξαγωγής διαδικτυακών συνεντεύξεων και συλλογής απαντήσεων είναι το Google Forms³⁷⁰. Το εργαλείο δίνει την δυνατότητα οργάνωσης της δομής της συνέντευξης σε θεματικές ενότητες, καθώς και μια πλήρη επιλογή ερωτηματικών τύπων, ανοικτών και κλειστών. Κάθε ερώτημα μπορεί να περιέχει και κάποιο επεξηγηματικό κείμενο. Η ποιοτική προσέγγιση που επιλέξαμε κάνει χρήση των ανοικτών ερωτήσεων.

Το ερωτηματολόγιο αναρτάται στην ομάδα με τον ίδιο τρόπο που κάθε άλλος χρήστης δημοσιεύει το υλικό της επιλογής του και εμφανίζεται στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας σύμφωνα με τους αλγόριθμους του Facebook. Υπάρχει η δυνατότητα, σε συνεννόηση με τους διαχειριστές της ομάδας, της επαναδημοσίευσης του ερωτηματολογίου.

4.1.3 Περιορισμοί και δυσκολίες

Μια σημαντική δυσκολία είναι πως η ποιοτική προσέγγιση έρχεται σε αντίθεση με την διάσπαση προσοχής που συνδέεται με τα κοινωνικά δίκτυα. Κατά συνέπεια, οι ανοικτές ερωτήσεις μας θα πρέπει να είναι σύντομες, περιεκτικές και η έκταση του ερωτηματολογίου να μην είναι απαγορευτική. Αυτή η δυσκολία ξεπερνιέται εν μέρει από τον ακτιβιστικό χαρακτήρα της αθεϊστικής ταυτότητας στο διαδίκτυο³⁷¹.

Οι αλγόριθμοι εμφάνισης των αναρτήσεων που χρησιμοποιεί το Facebook είναι ένας άγνωστος παράγοντας που επηρεάζει την προσέγγιση του δείγματος της έρευνας. Μπορούμε να αντιμετωπίσουμε αυτή την δυσκολία, σε περίπτωση χαμηλού αριθμού απαντήσεων, με επαναδημοσιεύσεις του ερωτηματολογίου κατά χρονικά διαστήματα που αποφεύγουν την κατάχρηση του δημόσιου χαρακτήρα της ομάδας.

4.2 Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερευνητικά μας ερωτήματα χωρίζονται σε τρεις θεματικές ενότητες:

³⁷⁰ <https://www.google.com/forms/about/>

³⁷¹ Βλ. παρ. 3.3.4

1. Σχέση εκπαιδευτικού περιβάλλοντος και θρησκευτικής πίστης
2. Σχέση κοινωνικών δικτύων και θρησκευτικής ταυτότητας
3. Σχέση κοινωνικών δικτύων και θρησκευτικής πίστης

Για την διερεύνηση των παραπάνω σχηματίσαμε τα παρακάτω ερωτήματα και τις διευκρινίσεις τους.

4.2.1 Εκπαιδευτικό περιβάλλον

Τα συγκεκριμένα ερωτήματα απευθύνονται σε άτομα μαθησιακής ηλικίας και είναι ορατά μόνο σε συνεντευξιαζόμενους που δηλώσουν ηλικία έως 17 ετών. Σε παρένθεση εμφανίζεται το επεξηγηματικό κείμενο. Αυτά είναι:

1. Ποιος πιστεύεις είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης στην θρησκευτική πίστη των μαθητών; (Τι περιμένεις ή τι θα ήθελες από το σχολείο και τους εκπαιδευτικούς σε σχέση με τα θρησκευτικά σου πιστεύω;) [Ερώτημα A1]
2. Έχει παίξει ρόλο, και ποιον, το εκπαιδευτικό περιβάλλον γενικότερα στην διαμόρφωση των θρησκευτικών σου αντιλήψεων; (Πως σε έχει επηρεάσει το σχολείο [εκπαιδευτικοί και συμμαθητές] στα θρησκευτικά σου πιστεύω;) [Ερώτημα A2]

Τα ερωτήματα αυτά είναι πολύ σημαντικά για τους μαθητές που αυτοπροσδιορίζονται ως άθεοι ή με κάποιον προσδιορισμό που διαφέρει από την κοινωνική νόρμα, καθώς σχετίζονται με θέματα θρησκευτικής ελευθερίας, προβληματικά για την ελληνική πραγματικότητα^{372,373}.

4.2.2 Θρησκευτική ταυτότητα και κοινωνικά δίκτυα

Τα παρακάτω ερωτήματα ερευνούν την σχέση των κοινωνικών δικτύων με τον θρησκευτικό προσδιορισμό των χρηστών:

1. Σε εκφράζει, και σε ποιο βαθμό, κάποιος από τους τίτλους της ομάδας (άθεος, αγνωστικιστής), και αν όχι πως αυτοπροσδιορίζεσαι στο θέμα της θρησκευτικής πίστης; [Ερώτημα B1]

³⁷² Πάκας, Α. (2006): «Το Ζήτημα της Θρησκευτικής Ελευθερίας Στην Ελλάδα. Κοινωνιολογική και Θεολογική Θεώρηση» (Μεταπτυχιακή Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σ. 183

³⁷³ Ιορδανίδου, Ν.Ε. (2012): «Θρησκευτική Ελευθερία και Επικρατούσα Θρησκεία» (Μεταπτυχιακή Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, σ. 51-52

2. Έπαιξε η ενασχόλησή σου με τα κοινωνικά δίκτυα κάποιο ρόλο στην κατανόηση του αυτοπροσδιορισμού σου και ποιος ήταν αυτός; (Κατανοούσες τις έννοιες με τις οποίες αυτοπροσδιορίζεσαι πριν την ένταξή σου στην ομάδα;) [Ερώτημα Β2]

4.2.3 Θρησκευτική πίστη και κοινωνικά δίκτυα

Το κεντρικό ζήτημα της έρευνάς μας μελετά την επιρροή των κοινωνικών δικτύων στην απόρριψη της θρησκευτικής πίστης, και σε αυτό επικεντρώνονται τα παρακάτω ερωτήματα:

1. Έχει αλλάξει ο θρησκευτικός αυτοπροσδιορισμός σου κατά την διάρκεια της ενασχόλησής σου με τα κοινωνικά δίκτυα, και αν ναι, πως; (Έχουν αλλάξει αυτά που πιστεύεις ή ο βαθμός στον οποίο πιστεύεις με την ενασχόλησή σου με τα κοινωνικά δίκτυα;) [Ερώτημα Γ1]
2. Πως αξιολογείς διαφορετικές θρησκευτικές ιδέες που συναντάς στα κοινωνικά δίκτυα; (Τι διαδικασία ακολουθείς συναντώντας κάτι διαφορετικό; Αγνόηση, αυτοκριτική, υιοθέτηση, διακωμώδηση ή κάτι άλλο;) [Ερώτημα Γ2]

4.3 Ζητήματα εγκυρότητας, αξιοπιστίας και δεοντολογίας

4.3.1 Εγκυρότητα

Το ζήτημα της εγκυρότητας σε μια κοινωνική μελέτη εστιάζεται συχνά στην αντικειμενικότητα των ερευνητών και στο κατά πόσο οι προσωπικές κοσμοθεωρίες τους κατευθύνουν την μεθοδολογία τους. Οι ποσοτικές μέθοδοι και οι κλειστές ερωτήσεις είναι ιδιαίτερα ευάλωτες³⁷⁴ στους παραπάνω κινδύνους, και για αυτό επιλέξαμε την ποιοτική προσέγγιση ανοιχτών ερωτημάτων.

Οι δυο βασικές μορφές εγκυρότητας που μας απασχολούν είναι η περιγραφική και η ερμηνευτική³⁷⁵. Για την περιγραφική εγκυρότητα της έρευνας πρέπει να εξετάσουμε την διατύπωση των ερωτημάτων μας ώστε αυτή να είναι ουδέτερη, χωρίς να κατευθύνει τον ερωτώμενο σε συγκεκριμένη απάντηση. Πιστεύουμε πως αυτό έχει επιτευχθεί. Εκ των υστέρων, έχουμε επιφυλάξεις για την επεξήγηση του ερωτήματος 2 της παραγράφου 4.2.3 στην οποία υποδεικνύονται ενδεικτικές απαντήσεις, οι οποίες όμως καλύπτουν ένα αρκετά μεγάλο φάσμα πιθανοτήτων και άρα δεν καθοδηγούν τον ερωτώμενο.

³⁷⁴ Λυδάκη, Α. (2001): *Ποιοτικές Μέθοδοι Της Κοινωνικής Έρευνας*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σ. 72

³⁷⁵ Ιωσηφίδης, Θ., ό.π, σσ. 269-270

Η ερμηνευτική εγκυρότητα θα ελεγχτεί κατά την εξέταση των αποτελεσμάτων στο επόμενο κεφάλαιο.

4.3.2 Αξιοπιστία

Η αξιοπιστία της έρευνας έγκειται στο αν αυτή μελετάει πραγματικά το δηλωθέν αντικείμενο. Εστιάζοντας στην ομάδα «Έλληνες Άθεοι και Αγνωστικιστές» στο Facebook, έχουμε μια τομή μεταξύ κοινωνικών δικτύων και αθεϊστικών πεποιθήσεων και άρα ένα δείγμα που μπορεί να προσφέρει αξιόπιστες πληροφορίες για την σχέση μεταξύ τους. Επιπλέον, αυτή η σχέση δεν εμπεριέχει συναισθηματικά χαρακτηριστικά, κάτι που εξασφαλίζει την ειλικρινή αντιμετώπιση του θέματος από τους ερωτηθέντες.

4.3.3 Δεοντολογία³⁷⁶

Στην διεξαγωγή της έρευνας έχει εγγυηθεί τόσο η ανωνυμία των συμμετεχόντων, καθώς το ερωτηματολόγιο δεν απαιτεί την εισαγωγή κάποιου αναγνωριστικού στοιχείου ή σύνδεσης σε προφίλ, όσο και η πρόσβαση στα αποτελέσματα η οποία θα γίνει διαθέσιμη³⁷⁷ με την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

³⁷⁶ Ιωσηφίδης, Θ., ό.π, σσ. 277-279

³⁷⁷ Η ομάδα «Έλληνες Άθεοι και Αγνωστικιστές» διατηρεί χώρο ψηφιακών αρχείων διαθέσιμων σε όλα τα μέλη, στον οποίο θα ανέβει η παρούσα εργασία σε μορφή PDF με την ολοκλήρωσή της.

Κεφάλαιο πέμπτο

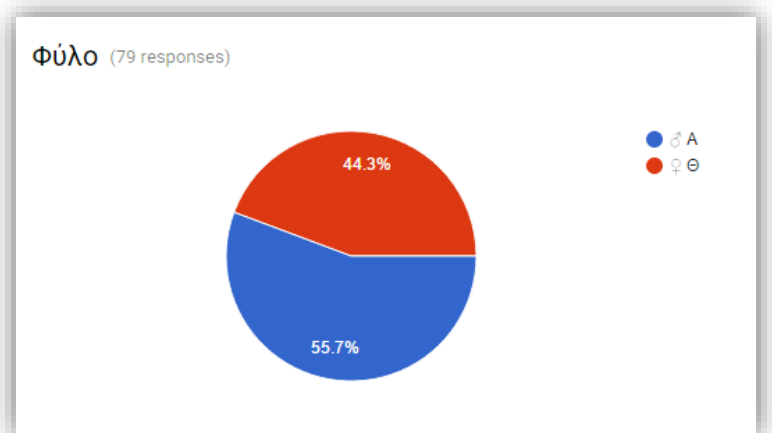
5 Αποτελέσματα και συμπεράσματα

Κατά το διάστημα³⁷⁸ στο οποίο το ερωτηματολόγιο της έρευνάς μας ήταν διαθέσιμο λάβαμε συνολικά 79 απαντήσεις. Παρά το γεγονός πως αυτό το νούμερο αποτελεί ένα χαμηλό ποσοστό των μελών της εξεταζόμενης ομάδας (κάτι λιγότερο από 0,5%), πιστεύουμε πως μπορεί να λειτουργήσει ως αντιπροσωπευτικό δείγμα καθώς είναι πολύ κοντά στον αριθμό των πραγματικά ενεργών μελών³⁷⁹ που συνήθως είναι κοντά στο 1% μιας Διαδικτυακής κοινότητας.

5.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά δείγματος

5.1.1 Φύλο

Το δείγμα εμφανίζεται φυλετικά ισορροπημένο σε σχέση με ευρύτερες δημοσκοπήσεις που δείχνουν πως οι γυναίκες είναι περισσότερο θρησκευόμενες³⁸⁰. Η δημοσκόπηση του Atheist Census³⁸¹ εμφανίζει τις γυναίκες άθεες στο 26,2%. Στο δείγμα μας αυτό το ποσοστό είναι στο 44,3%.

Γράφημα 5.1 - Φύλο δείγματος

5.1.2 Ηλικία

Ισορροπημένες εμφανίζονται και οι ηλικιακές ομάδες του δείγματος, με εξαίρεση αυτή της μαθησιακής ηλικίας από την οποία υπήρξαν μόνο δυο απαντήσεις, διαψεύδοντας τις

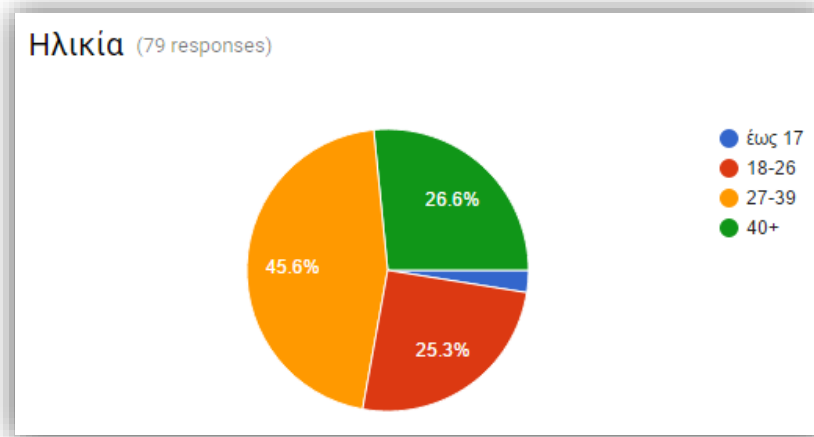
³⁷⁸ 28 Φεβρουαρίου 2016 με 10 Μαρτίου 2016

³⁷⁹ Arthur, C. (2006): *What is the 1% rule?*, Ανασύρθηκε στις 9 Μαρτίου 2016 από <http://www.theguardian.com/technology/2006/jul/20/guardianweeklytechnologysection2>

³⁸⁰ Roy Britt, R. (2009): *Women More Religious Than Men*, Ανασύρθηκε στις 7 Μαρτίου 2016 από <http://www.livescience.com/7689-women-religious-men.html>

³⁸¹ <http://www.atheistcensus.com/>

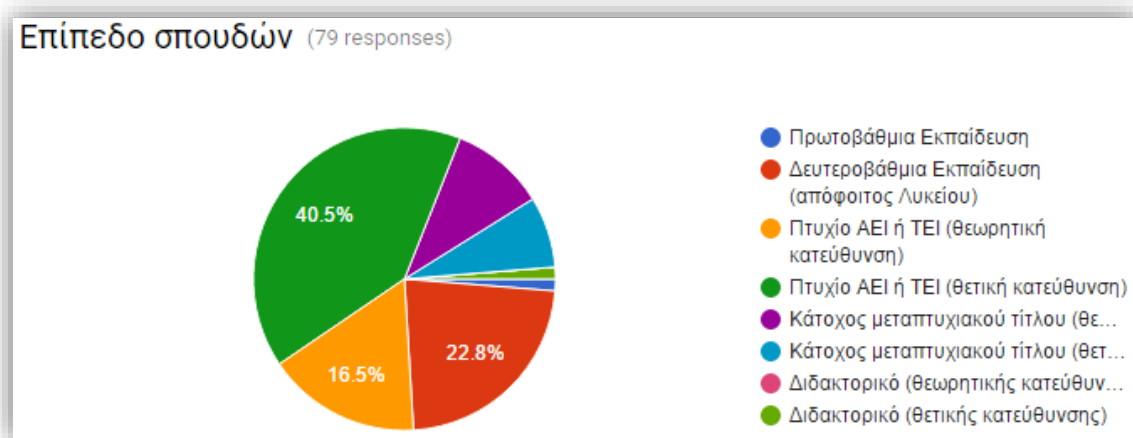
προσδοκίες μας για μεγαλύτερη συμμετοχή από την συγκεκριμένη ομάδα. Όπως παρατηρούμε, το μεγαλύτερο ποσοστό εμφανίζεται στην ηλικιακή ομάδα των 27-39 ετών.

Γράφημα 5.2 – Ηλικία δείγματος

5.1.3 Επίπεδο εκπαίδευσης

Τα δεδομένα για το επίπεδο εκπαίδευσης του δείγματος δείχνουν μια συσχέτιση μεταξύ των θετικών επιστημών με τον αθεϊσμό, καθώς το 49,4% των συμμετεχόντων είναι κάτοχος κάποιου τίτλου θετικής κατεύθυνσης, με το αντίστοιχο ποσοστό στις θεωρητικές κατευθύνσεις στο 27,9%.

Γράφημα 5.3 - Επίπεδο σπουδών δείγματος

5.2 Απαντήσεις ερωτημάτων

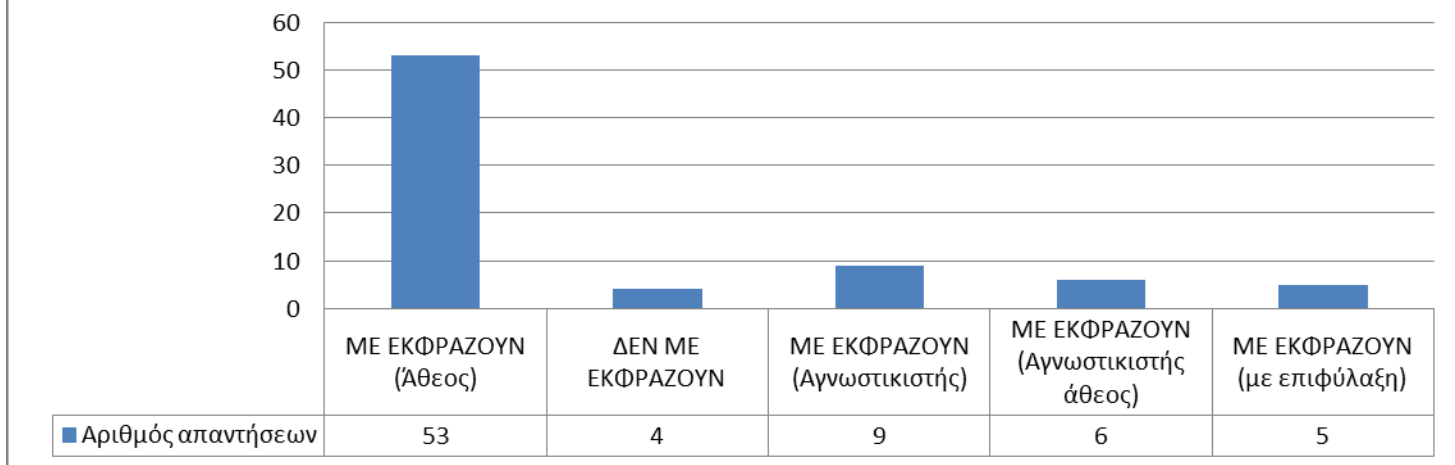
Για την κωδικοποίηση και ανάλυση των απαντήσεων που δόθηκαν χρησιμοποιήθηκε το δωρεάν λογισμικό QDA Miner Lite της εταιρείας Provalis Research³⁸². Το λογισμικό προσφέρει ποικίλες δυνατότητες στην κωδικοποίηση κειμένου και εικόνων, καθώς και στατιστική ανάλυση της συχνότητας των κωδικών.

5.2.1 Σχέση εκπαιδευτικού περιβάλλοντος και θρησκευτικής πίστης

Η συμμετοχή των σχετικών απαντήσεων σε αυτή την θεματική ενότητα ήταν πολύ χαμηλή με συνέπεια να μην μπορούμε να κάνουμε κάποια γενίκευση ή να εξάγουμε κάποιο αντικειμενικό συμπέρασμα. Οι λιγιστές απαντήσεις στο ερώτημα A1 αναφέρονται στην απαίτηση για θρησκευολογικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης σε αντίθεση με τον κατηχητικό³⁸³.

5.2.2 Σχέση κοινωνικών δικτύων και θρησκευτικής ταυτότητας

Σε εκφράζει, και σε ποιο βαθμό, κάποιος από τους τίτλους της ομάδας (άθεος, αγνωστικιστής), και αν όχι πως αυτοπροσδιορίζεσαι στο θέμα της θρησκευτικής πίστης;

Γράφημα 5.4 – Κωδικοί ερωτήματος B1 και αριθμοί απαντήσεων

Στο ερώτημα B1, η μεγάλη πλειοψηφία (68,8%) αποδέχεται τον αυτοπροσδιορισμό του άθεου, ένα 11,7% αυτοπροσδιορίζονται ως αγνωστικιστές, ενώ ένα επιπλέον 7,8%

³⁸² <http://provalisresearch.com/products/qualitative-data-analysis-software/>

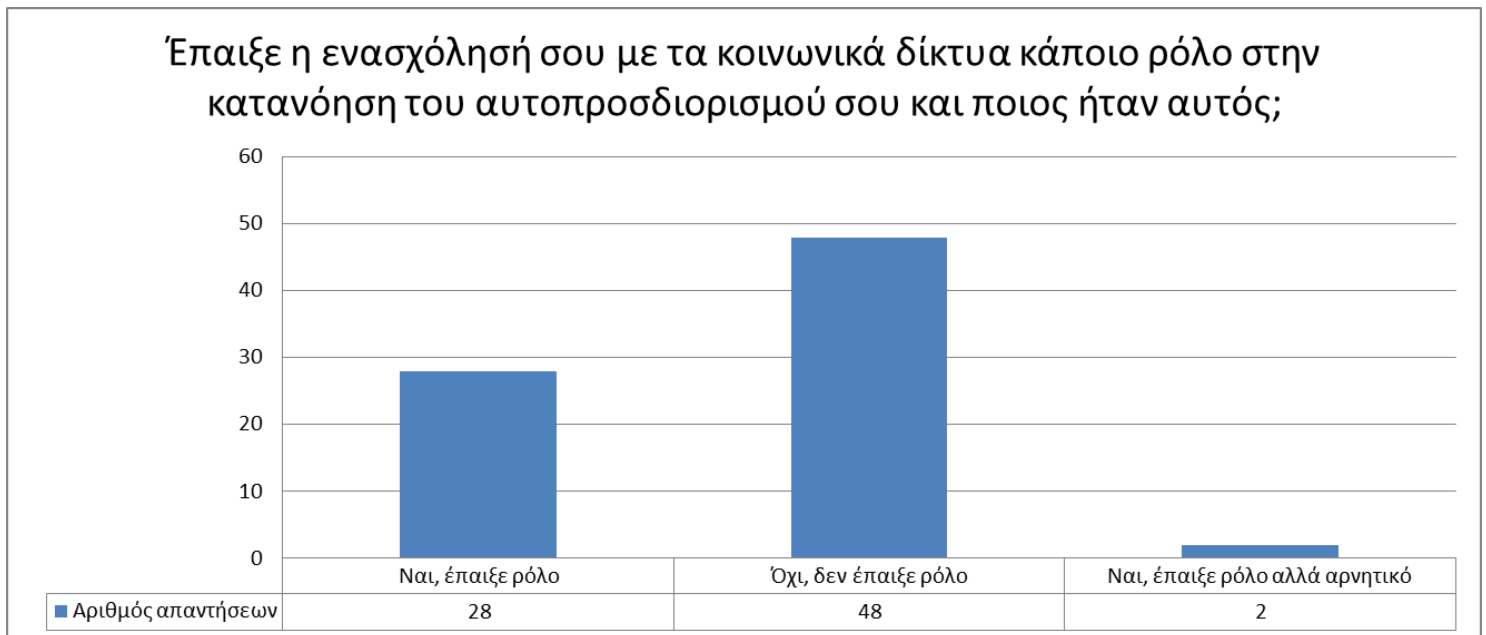
³⁸³ Βλ. Παράρτημα Α

προτιμά τον ακριβέστερο όρο του αγνωστικιστή άθεου³⁸⁴. Πέντε απαντήσεις (6,5%) φανερόνουν ενδιαασμούς είτε για την ορθότητα των όρων ή για την ανάγκη ενός χαρακτηρισμού χωρίς να τον απορρίπτουν, ενώ άλλοι τέσσερις (5,2%) είτε προσδιορίζονται ως θρήσκοι, είτε απορρίπτουν κατηγορηματικά έναν ρητό προσδιορισμό σαν «ταμπελοποίηση».

Για τον ρόλο που έπαιξε το κοινωνικό δίκτυο στην κατανόηση αυτού του αυτοπροσδιορισμού (ερώτημα B2) εντοπίζουμε τρία συγκεκριμένα σημεία στις απαντήσεις:

1. Γνωριμία με ακριβείς ορισμούς των εννοιών
2. Επαφή με αθεϊστικά επιχειρήματα και περισσότερες θρησκευτικές γνώσεις
3. Επικοινωνία με άτομα ομοίων αντιλήψεων και προβληματισμών.

Οι κωδικοί των παραπάνω σημείων συναντώνται στο κείμενο των απαντήσεων εννέα, έξι και έξι φορές αντίστοιχα και είναι όλοι υποκωδικοί της γενικότερης απάντησης της αποδοχής του ρόλου του κοινωνικού δικτύου όπως βλέπουμε στο Γράφημα 5.5.

Γράφημα 5.5 – Κωδικοί ερωτήματος B2 και αριθμοί απαντήσεων

Βλέπουμε πως η πλειοψηφία θεωρεί πως είχε καλή κατανόηση του αυτοπροσδιορισμού του, αλλά ένα σημαντικό κομμάτι (35,9%) βοηθήθηκε σε αυτό από ένα ή περισσότερα από τα παραπάνω σημεία.

³⁸⁴ Βλ. παρ. 1.5

Δυο από τις απαντήσεις περιγράφουν την απόρριψη του αυτοπροσδιορισμού λόγω αρνητικών εμπειριών στα κοινωνικά δίκτυα. Αυτή η απόρριψη έχει να κάνει περισσότερο με την αδυναμία ένταξης στην ομάδα για κοινωνικούς λόγους, παρά με την εννοιολογική σημασία των προσδιορισμών η οποία δεν απορρίπτεται.

5.2.3 Σχέση κοινωνικών δικτύων και θρησκευτικής πίστης

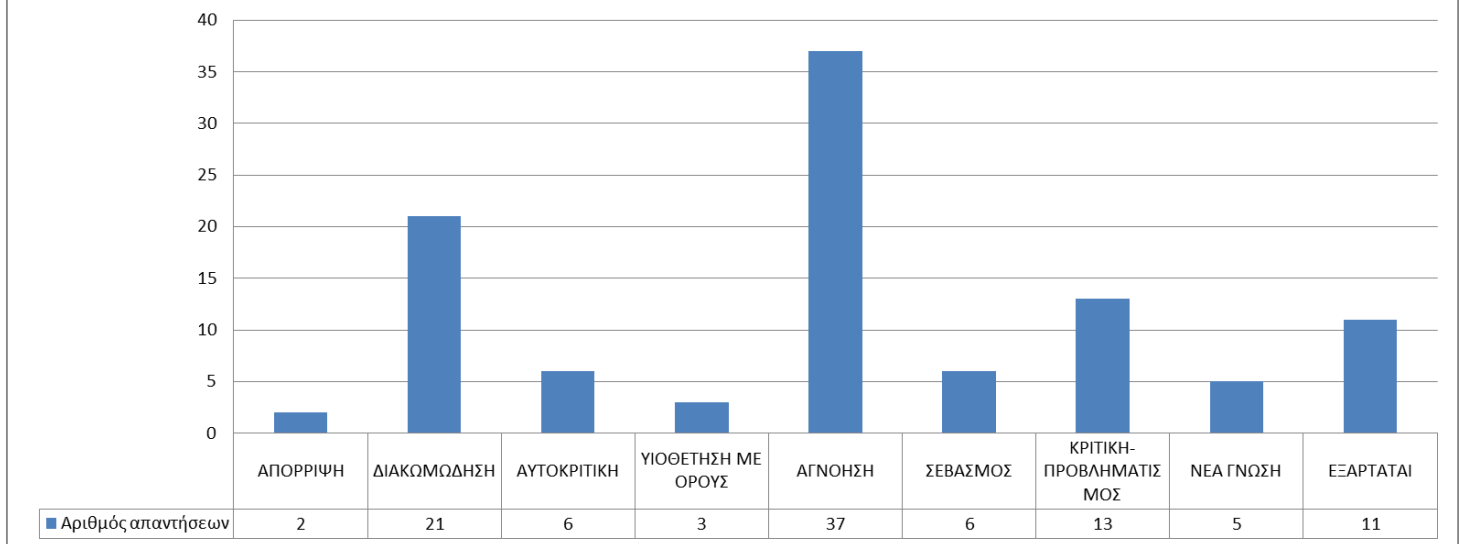

Γράφημα 5.6 – Κωδικοί ερωτήματος Γ1 και αριθμοί απαντήσεων

Το ενδιαφέρον του ερωτήματος Γ1 εστιάζεται στο 13,3% που έδωσε θετικές απαντήσεις (με την κωδικοποίηση ΑΛΛΑΓΗ). Οι μισές περίπου απαντήσεις (κωδικοποίηση ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ) αναφέρονται σε μετακίνηση από τον αγνωστικισμό στον αθεϊσμό ή στον αγνωστικιστικό αθεϊσμό, ενώ οι υπόλοιπες δεν κάνουν κάποια ρητή αναφορά στον θεισμό. Ένα 10,8% (ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ-ΕΝΙΣΧΥΣΗ) θεωρεί πως το κοινωνικό δίκτυο ενίσχυσε και επιβεβαίωσε την θρησκευτική στάση τους. Δυο απαντήσεις αναφέρονται στην αμφισβήτηση του αυτοπροσδιορισμού λόγω της φύσης του κοινωνικού δικτύου (βλ. και ερώτημα Β2).

Το ερώτημα Γ2 ήταν ανοικτό σε πολυποικίλες απαντήσεις μεγάλης αλληλοεπικάλυψης και αυτό αντικατοπτρίζεται στην κωδικοποίηση. Οι παρακάτω κώδικες του Γραφήματος 5.7 μπορεί να εμφανίζονται ταυτόχρονα στην ίδια απάντηση.

Πως αξιολογείς διαφορετικές θρησκευτικές ιδέες που συναντάς στα κοινωνικά δίκτυα;

Γράφημα 5.7 – Κωδικό ερωτήματος Γ2 και αριθμός απαντήσεων

Η εικόνα που προκύπτει δεν διαφέρει από τον χαρακτήρα του διαλόγου θειστών και αθειστών στο Διαδίκτυο³⁸⁵. Η μεγάλη αναφορά στην αγνόηση των διαφορετικών θρησκευτικών ιδεών μπορεί να ερμηνευθεί είτε σαν μια μορφή αυτοπεποίθησης αθεϊσμού ή με την υπερέκθεση ενός ενεργού χρήστη σε γνωστές θρησκευτικές ιδέες. Η διακωμώδηση που ακολουθεί σε αριθμό απαντήσεων είναι μια στάση που είναι συμβατή τόσο με τον χαρακτήρα του κοινωνικού δικτύου όσο και με την ταυτότητα του άθεου³⁸⁶. Δεν είναι όμως λίγες οι αναφορές στον σεβασμό του διαφορετικού, την αντικειμενική κριτική αντιμετώπιση και την επαφή με θρησκευτικές ιδέες σαν κοινωνιολογική γνώση. Αυτά συνθέτουν μια διαλλακτικότητα χαρακτηριστική του ορθολογισμού που διατείνεται από την αθεϊστική οπτική.

5.3 Σχολιασμός και συμπεράσματα

Με την μελέτη του αθεϊσμού διαπιστώνει κανείς πως δεν πρόκειται για μια περιθωριακή και απλοϊκή τοποθέτηση, αλλά για μια πολύπλευρη φιλοσοφική θεώρηση που βρίσκεται σε άνοδο και αποτελεί πρόκληση για το σημερινό θρησκευτικό σκηνικό. Το Διαδίκτυο, αλλάζοντας τα δεδομένα τόσο στην διάδοση της γνώσης, όσο και στους τρόπους της

³⁸⁵ Βλ. παρ. 3.4.1

³⁸⁶ Λουκοπούλου, Α., ό.π, σ. 13

ανθρώπινης επικοινωνίας συνδέεται άμεσα με την θέση του αθεϊσμού σε αυτό το σκηνικό.

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να κάνουμε μια εκτίμηση για τον ρόλο μεταξύ του αθεϊσμού και των ηλεκτρονικών κοινωνικών δικτύων. Το σημαντικότερο ίσως συμπέρασμα είναι πως η σύσταση Διαδικτυακών κοινοτήτων δίνει την διέξοδο για την κατασκευή της αθεϊστικής ταυτότητας και κατά συνέπεια την διέξοδο για να εκφραστεί αυτή στην ευρύτερη κοινωνία. Χωρίς την αυτοπεποίθηση που προσδίδει η επαφή με άλλα άτομα παρόμοιων πιστεύω, αυτά παραμένουν συνήθως εσωτερικά και καταπιεσμένα. Σε συνέχεια, η κοινωνική επαφή φέρνει την επιβεβαίωση και την ρύθμιση των πεποιθήσεων σχηματίζοντας μια ταυτότητα με συνεπή χαρακτηριστικά. Αυτό φαίνεται από το ενδιαφέρον για τους ορισμούς και τα επιχειρήματα που διέπουν τον αθεϊσμό, και την μετάβαση σε ακριβέστερους όρους όπως αυτός του αγνωστικιστή άθεου. Ταυτόχρονα, το κοινωνικό δίκτυο κάνει δυνατή την έκθεση σε νέες ιδέες οι οποίες αντιμετωπίζονται σε ατομικό επίπεδο με ποικίλους τρόπους, χωρίς να υπάρχει μια κεντρική κατεύθυνση από την κοινότητα.

Προφανώς, η μετάβαση από τον θεϊσμό στον αθεϊσμό και άρα η απόρριψη της θρησκευτικής πίστης είναι μια διαδικασία στην οποία παίζουν ρόλο πολλοί παράγοντες. Από τα παραπάνω στοιχεία δεν προκύπτει πως ένα κοινωνικό δίκτυο μπορεί να οδηγήσει έναν θρήσκο στην απόρριψη του θεϊσμού. Η ορατότητα όμως που προσφέρουν τα κοινωνικά δίκτυα στον αθεϊσμό, και η παρουσίασή του σαν κοινωνική δυνατότητα είναι ίσως η απαρχή αυτής της διαδικασίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

6 Ελληνική βιβλιογραφία

- Γιούλτσης, Β.** (1984): *Κοινωνιολογία του Αθεϊσμού*, Εκδόσεις Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη
- Λιονυσίου, Π.** (2005): *Παρουσίαση Του Εαυτού Και Διαδικασίες Συγκρότησης Ταυτότητας Μέσα Από Τις Προσωπικές Σελίδες Στο Διαδίκτυο* (Διδακτορική Διατριβή), Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Ζαγναφέρη, Ε.** (2013): *Θρησκεία και ΜΜΕ: Νομικές Προϋποθέσεις και Κοινωνικές Προεκτάσεις* (Μεταπτυχιακή Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- Ιορδανίδου, Ν. Ε.** (2012): *Θρησκευτική Ελευθερία και Επικρατούσα Θρησκεία* (Μεταπτυχιακή Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- Ιωσηφίδης, Θ.** (2008): *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα
- Λουκοπούλου, Α.** (2015): *Αφηγήσεις Στο Facebook: Μέσο Κατασκευής Της Ταυτότητας Του Άθεου* (Μεταπτυχιακή Εργασία), Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα
- Λυδάκη, Α.** (2001): *Ποιοτικές Μέθοδοι Της Κοινωνικής Έρευνας*, Εκδόσεις Καστανιώτη
- ΜακΓκράθ, Α.** (2008): *Το Λυκόφως του Αθεϊσμού*, Εκδόσεις Ουρανός, Αθήνα
- Μακρυθανάση, Ν.** (2010): *Άθειο-Αγνωστικιστές και Θρησκευτικές Διακρίσεις* (Μεταπτυχιακή Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- Μηλιώνη, Δ.** (2006): *Μαζική Επικοινωνία και Δημοκρατία: Προς Ένα Νέο Μοντέλο Δημοκρατίας Στην Εποχή της Παγκόσμιας Διασύνδεσης* (Διδακτορική Διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
- Μινουά, Ζ.** (2007): *Η Ιστορία της Αθεΐας*, Εκδόσεις Νάρκισσος, Αθήνα
- Μοσχόπουλος, Χ.** (2014): *Εξέλιξη ή Δημιουργία; Περιγραφή, Μελέτη, Ανάλυση και Φιλοσοφική Οριοθέτηση ενός Διλήμματος* (Μεταπτυχιακή Εργασία), Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα
- Μόσχου, Δ.** (1993): *Η Ανάπτυξη της Θρησκευτικής Σκέψης Στην Παιδική Και Εφηβική Ηλικία* (Διδακτορική Διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

Μπαρμποπούλου, Β. (2012): *Οι Ιστοσελίδες Κοινωνικής Δικτύωσης ως Κοινωνικά Μέσα: Οι αντιλήψεις των χρηστών των ιστοτόπων κοινωνικής δικτύωσης για το κοινωνικό τους κεφάλαιο* (Μεταπτυχιακή Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

Πάκας, Α. (2006): *Το Ζήτημα της Θρησκευτικής Ελευθερίας Στην Ελλάδα. Κοινωνιολογική και Θεολογική Θεώρηση* (Μεταπτυχιακή Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

Παπαγελοπούλου, Π. (2014): «Η επιρροή του Facebook στην πολιτική και κοινωνική ζωή και στην προσωπικότητα των χρηστών. Ελεύθεροι ή παγιδευμένοι στα social media;», *4ο Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, Κοινωνικές ταυτότητες και κοινωνική συνοχή, Προκλήσεις και προοπτικές*, Πρακτικά Αθήνα

Σακελλαρίου, Α. (2014): «‘Τι πιστεύει αυτός που δεν πιστεύει;’ Η ταυτότητα του άθεου στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία», *4ο Συνέδριο της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας, Κοινωνικές ταυτότητες και κοινωνική συνοχή, Προκλήσεις και προοπτικές*, Πρακτικά Αθήνα

Φουληρά, Χ. (2014): *Ο επιχειρηματολογικός θείσμος του Richard Swinburne* (Μεταπτυχιακή Εργασία) Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

Χατζή, Δ. (2011): *Σύγχρονη αθεΐα και ορθόδοξη θεολογία: Εισαγωγικές παρατηρήσεις* (Μεταπτυχιακή Εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

Chuvin, P. (2003): *Οι Τελευταίοι Εθνικοί, Ένα Χρονικό της Ήττας του Παγανισμού*, Harvard University Press

Davies, P. (1988): *Θεός και Μοντέρνα Φυσική*, Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα

Onfray, M. (2006): *Πραγματεία περί αθεολογίας*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα

7 Ξένη βιβλιογραφία

Armfield, G. & Holbert, L. (2003): «The Relationship Between Religiosity and Internet Use», *Journal of Media and Religion* 2:3

Ayatollahy, H. (2008): «The Role of Media in the Threats and Opportunities of Globalization for Religion», *Journal of Media and Religion*, 7:1-2, 34-44, DOI:10.1080/15348420701838319

- Bakshy, E. et al.** (2009): «Social Influence and the Diffusion of User-Created Content», *Electronic Commerce Conference*, July 6–10, 2009, Stanford, California, USA
- Banerjee, K. & Bloom, P.** (2013): «Would Tarzan Believe in God? Conditions For The Emergence Of Religious Belief», *Trends In Cognitive Sciences Journal* Vol. 17, Issue 1
- Bennett, W. L.** (2003): «Communicating Global Activism», *Information, Communication & Society* 6(2)
- Bertolotti, T. & Cinerari, C.** (2013): «The Gospel According To Google: The Future Of Religious Niches And Technological Spirituality», *European Journal of Science and Theology*, Vol.9, No.1
- Blackmore, S.** (1999): *The Meme Machine*, Oxford University Press
- Calheiros, C.** (2014): «Cyberspace and Eschatological Expectations», *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* Vol. 6
- Campbell, H.** (2005): «Spiritualizing the Internet: Uncovering Discourses and Narratives of Religious Internet Usage», *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* 1.1
- Campbell, H.** (2006): «Religion and the Internet», *Communication Research Trends*, Vol. 25.1
- Campbell, H.** (2011): «Understanding the Relationship between Religion Online and Offline in a Networked Society», *Journal of the American Academy of Religion*, doi:10.1093/jaarel/lfr074
- Chen, W. et al.** (2013): «Information and Influence Propagation in Social Networks», *Synthesis Lectures on Data Management* (επιμ. M. Tamer Özsu), University of Waterloo
- Cheong, P. H.** (2014): «Tweet the Message? Religious Authority and Social Media Innovation», *Journal of Religion, Media and Digital Culture*, Volume 3, Issue 3
- Churchland, P.** (2013): *Touching a Nerve*, W.W. Norton & Company, New York
- Cimino, R. & Smith, C.** (2011): «The New Atheism and the Formation of the Imagined Secularist Community», *Journal of Media and Religion* 10:1
- Cimino, R. & Smith, C.** (2012): «Atheisms Unbound: The Role of the New Media in the Formation of a Secularist Identity», *Secularism and Nonreligion* 1
- Cipriani, R.** (2015): *Sociology of Religion, An Historical Introduction*, Transaction Publishers, New Jersey

- Coyne, J.** (2015): *Faith versus Fact: Why Science and Religion are Incompatible*, Penguin Publishing Group
- Cusack, C.** (2010): *Invented Religions: Imagination, Fiction and Faith*, Ashgate Publishing, London
- Dawkins, R.** (1976): *The Selfish Gene*, Oxford University Press
- Dawkins, R.** (2005): *The Ancestor's Tale*, Phoenix
- Dawkins, R.** (2006): *The God Delusion*, Bantam Press, London
- Dennett, D.** (2004): *Freedom Evolves*, Penguin Books, New York
- Dennett, D.** (2007): *Breaking The Spell: Religion as a Natural Phenomenon*. Penguin Books, New York
- Dennett, D. & LaScola, L.** (2010) «Preachers Who Are Not Believers», *Evolutionary Psychology*, T.8(1)
- Dennett, D.** (2014): *Intuition Pumps And Other Tools For Thinking*, W.W. Norton & Company
- Downey, A. B.** (2014): «Religious affiliation, education and Internet use». arXiv preprint arXiv:1403.5534
- Fromm, E.** (1950): *Psychoanalysis and Religion*, Yale University Press
- Gelfgren, S.** (2015): «Why Does the Archbishop Not Tweet?: How Social Media Challenge Church Authorities», *Nordicom Review* 36
- Gross, P. & Levitt, N.** (1998): *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science*, Johns Hopkins University Press
- Harris, S.** (2005): *The End Of Faith*, W.W. Norton & Company, New York
- Harris, S.** (2006): *Letter to a Christian Nation*, Knopf
- Harris, S. & Nawaz, M.** (2015): *Islam and the Future of Tolerance, A Dialogue*, Harvard University Press
- Hawking, S. & Mlodinow, L.** (2010): *The Grand Design*, Bantam Press
- Hughes, G.** (2009): *Political Correctness: A History of Semantics and Culture*, Wiley-Blackwell
- Knowles, S.** (2013): «Rapture Ready and the World Wide Web: Religious Authority on the Internet», *Journal of Media and Religion*, 12:3
- Krauss, L.** (2012): *A Universe From Nothing*, Free Press, New York

- LeDrew, S.** (2016): *The Evolution of Atheism: Scientism and Social Justice in the Secular Movement*, Oxford University Press
- Lövheim, M.** (2006): «Religion and the Internet», *Communication Research Trends* (επιμ. Campbell, H.) Vol. 25.1
- Lövheim, M.** (2012): «Religious Socialization in a Media Age», *Nordic Journal of Religion and Society* 25 (2)
- Lövheim, M.** (2013): «Young People, Religious Identity and the Internet», *Religion Online: Finding Faith on the Internet* (επιμ. Dawson L., Cowan D.), Routledge
- Martin, M.** (επιμ.) (2007): *The Cambridge Companion To Atheism*, Cambridge University Press
- McKenna, K. & West, K.** (2007): «Give me that online-time religion: The role of the internet in spiritual life», *Computers in Human Behavior* 23
- McNamara, P.** (επιμ.) (2006): *Where God and Science Meet: How Brain and Evolutionary Studies Alter Our Understanding of Religion*, Greenwood Publishing Group
- O’Callaghan, S.** (2014): «Cyberspace and the Sacralization of Information», *Heidelberg Journal of Religions on the Internet*, Vol. 6
- Peslak, A. et al.** (2010): «An Empirical Study of Social Networking Behavior Using Diffusion of Innovation Theory», *Conference on Information Systems Applied Research*, Nashville Tennessee, USA
- Pinker, S.** (2008): *The Stuff Of Thought.*, Penguin Books, London
- Popper, Karl** (2003): *The Open Society And Its Enemies Vol. 2: Hegel and Marx*, Routledge Classics, New York
- Price, R.** (1978): *Richard Price and the Ethical Foundations of the American Revolution*, Duke University Press Books
- Ramachandran, V.S.** (2005): *Phantoms In The Brain*, Harper Perennial, London
- Ramachandran, V.S.** (2011): *The Tell-Tale Brain*, W.W. Norton & Company
- Robertson, J. M.** (1936): *A History of Freethought, Ancient and Modern, to the Period of the French Revolution, , Fourth Edition, Revised and Expanded, In Two Volumes, Vol. I*, Watts
- Russel, B.** (2004): *History of Western Philosophy*, Routledge Classics, Oxon
- Sacks, O.** (1985): *The Man Who Mistook His Wife For A Hat*, Summit Books

- Scheitle, C. & Ecklund, E. H.** (2007): «Religion among Academic Scientists: Distinctions, Disciplines, and Demographics», *Social Problems Vol. 54, Issue 2*
- Smith, J. M.** (2011): «Becoming an Atheist in America: Constructing Identity and Meaning from the Rejection of Theism», *Sociology of Religion* 72:2 215-237 doi:10.1093/socrel/srq082
- Smith, G. H.** (1979): *Atheism: The Case Against God*, Prometheus Books
- Smolin, L.** (1997): *The Life Of The Cosmos*, Oxford University Press
- Stenger, V.** (2007): *God, The Failed Hypothesis*, Prometheus Books
- Susarla, A., et al.** (2012): «Social Networks and the Diffusion of User-Generated Content: Evidence from YouTube», *Information Systems Research* 23.1
- Taira, T.** (2012): «New Atheism As Identity Politics», *Religion and Knowledge: Sociological Perspectives* (επιμ. Guest M., Arweck E.), Ashgate Publishing
- Teusner, P. E.** (2010): «Imaging Religious Identity: Intertextual Play Among Postmodern Christian Bloggers», *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* vol.4.1
- Wellman, B. et al.** (2002): «The Networked Nature Of Community: Online And Offline», *IT & Society* Volume 1, Issue 1
- Wellman, B. et al.** (2003): «The Social Affordances of the Internet for Networked Individualism.», *Journal of Computer-Mediated Communication*, 8: 0. doi: 10.1111/j.1083-6101.2003.tb00216.x
- Wilson, N.** (επιμ.) (2013): *Encyclopedia of Ancient Greece*, Routledge
- Wolfe, G.** (2014) «Religious Humanism: A Manifesto», *Image* Issue 16
- Wright, K. B.** (2005): «Researching Internet-Based Populations: Advantages and Disadvantages of Online Survey Research, Online Questionnaire Authoring Software Packages, and Web Survey Services.» *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10: 00. doi:10.1111/j.1083-6101.2005.tb00259.x
- Zviadadze, S.** (2014): «I ‘like’ my Patriarch. Religion on Facebook, New Forms of Religiosity in Contemporary Georgia», *Heidelberg Journal of Religions on the Internet* vol. 6

Παραρτήματα

8 Παράρτημα Α

8.1 Απαντήσεις ερωτήματος Α1

Ποιος πιστεύεις είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης στην θρησκευτική πίστη των μαθητών; (2 responses)

το σχολείο οφείλει να φέρνει τους μαθητές σε επαφή με τις κεντρικές θεωρίες των περισσότερων θρησκειών και να μην παρουσιάζει κανένα δόγμα ως θέσφατο.

Θα προτιμούσα να λαμβανω μια ευρύτερη πληροφόρηση για όλα τα θρησκευματα απο την γ δημοτικού που εντασσεται το μαθημα κ να μη δεχομαι αυτο το βομβαρδισμο περι ορθοδοξου χριστιανισμού.

8.2 Απαντήσεις ερωτήματος Α2

Έχει παίξει ρόλο, και ποιον, το εκπαιδευτικό περιβάλλον γενικότερα στην διαμόρφωση των θρησκευτικών σου αντιλήψεων; (2 responses)

το γεγονός ότι η χριστιανική πίστη επιβάλλεται τόσο πολύ με έκανε περισσότερο σκεπτικίστρια και μου δημιούργησε τάσεις για αμφισβήτηση. επίσης το σχολείο με έχει κάνει πολλές φορές να νιώσω άσχημα για τα πιστεύω μου γιατί έχω υποστεί διακρίσεις λόγω του γεγονότος ότι είμαι άθρησκη.

Καθολου! Τα πιστευω μου (ή μαλλον τα μη πιστευω μου) διαμορφωθηκαν απο αμετρητες ωρες περισυλλογης, διαβασματος κ συζητησεων με γονεις κ φιλους.

9 Παράρτημα Β

9.1 Απαντήσεις ερωτήματος Β1

Σε εκφράζει, και σε ποιο βαθμό, κάποιος από τους τίτλους της ομάδας (άθεος, αγνωστικιστής), και αν όχι πως αυτοπροσδιορίζεσαι στο θέμα της θρησκευτικής πίστης;(79 responses)

Άθεος

Άθεος

Άθεος

Άθεος

Άθεος

Άθεος

Άθεος

Άθεος

Άθεος

Άθεος

Άθεος

άθεος

άθεος

άθεος

άθεος

άθεος

άθεος

άθει

άθει

άθει

άθει

Άθει

Άθει

Άθει

αγνωστικιστής

αγνωστικιστής

Αγνωστικιστής

Αγνωστικιστής

Αγνωστικιστής άθεος

Αγνωστικιστής άθεος

Αγνωστικιστής

αθεως

Όχι, δεν με εκφράζουν οι χαρακτηρισμοί "άθεος" και "αγνωστικιστής". Ως προς το θέμα της θρησκευτικής πίστης, αυτοπροσδιορίζομαι ως Χριστιανός Ορθόδοξος. Πιστεύω στον Τριαδικό Θεό, ο οποίος με έχει στηρίξει μέσω των προσευχών μου πολλές φορές στη ζωή μου και με έχει βοηθήσει να ακολουθώ το σωστό δρόμο της ηθικής ζωής.

ΘΡΗΣΚΟΣ ΟΧΙ ΘΡΗΣΚΟΛΗΠΤΟΣ

αγνωστικιστής, 100%

άθει - απόλυτο βαθμό

Αυτοπροσδιορίζομαι ως αγνωστικιστής άθεος καθώς βλέπω αυτό τον ορισμό ως τον πιο ειλικρινή. Το καθένα απο τα δυο απαντάει σε διαφορετική ερώτηση. Στην ερώτηση "Ξέρεις ότι δεν

υπάρχει θεός;" η απάντηση μου ως επιστήμονα οφείλει να είναι όχι καθώς δε μπορώ να απορρίψω αυτή την πιθανότητα (όσο μικρή και αν είναι) με απόλυτη βεβαιότητα αν δεν έχω απτά και αδιάσυστα στοιχεία. Στην ερώτηση "Πιστεύεις πως υπάρχει θεός;" η απάντηση είναι ασφαλώς και σε πιστεύω ούτε ζω τη ζωή μου με γνώμονα την ύπαρξη ενός θεού. Τα στοιχεία που έχουμε σχετικά με την αρχή του σύμπαντος και την αρχή της ζωής δείχνουν ότι δεν απαιτείται η ύπαρξη μιας "ανώτερης μορφής ζωής" προκειμένου να έρθουν σε ύπαρξη. Επίσης η βαθιά ανηθικότητα η οποία δεσπόζει στα διδάγματα της πλειονότητας των ιερών βιβλίων που έχω διαβάσει και οι επιστημονικές ανακρίβειες που υπάρχουν σε κάθε δεύτερη σελίδα ενισχύει τη πεποίθησή μου σχετικά με αυτό το θέμα.

Με εκφράζει απόλυτα το "άθεος".

Αυτοπροσδιορίζομαι ως άθεη.

Ναι με εκφράζει αρκετά. Άθεη

ΑΘΕΗ 100%

Άθεος.

Για συμβατικούς λόγους με εκφράζει η έννοια άθεη, ωστόσο ιδανικά θα μπορούσαμε να την αποφύγουμε με δεδομένο ότι το να είναι κανείς αυτό που εκφράζεται ως άθεος είναι εκ γεννητής ιδιότητα.

ναι

Δεν πιστεύω σε κανένα θεό. Όμως ακόμα και ορισμένοι άθεοι κατά την άποψή μου, θεοποιούν διάφορες επιστήμες ή καταστάσεις για να αντικρούσουν με επιχειρήματα (που πολλές φορές είναι ημιμαθείς πάνω σε αυτά) τα θρησκευτικά πιστεύω μιας άλλης ομάδας ανθρώπων. Δεν μπορώ λοιπόν να ενταχθώ σε αυτή τη λογική, μιας και εμένα προσωπικά δεν με ενδιαφέρει να το παίξω έξυπνη κάνοντας επίδειξη γνώσεων. Οπότε αποφεύγω όλους αυτούς τους χαρακτηρισμούς που διαμορφώνουν ένα ακόμα δόγμα ψευδοεπιστήμης (βλέπε, δημιουργησμός- ευφυής σχεδιασμός) με την ταμπέλα Άθεος. Άρα θα αυτοπροσδιορίζομαι απλά σαν ένας άνθρωπος με κριτική σκέψη.

αγνωστικίστρια άθεη

αγνωστικός αθεος

Με εκφράζει απόλυτα η έννοια του άθεου

Ναι, άθεη.

ΑΘΕΗ

Είμαι άθεος ΚΑΙ αντίθεος, δηλαδή δεν πιστεύω ότι υπάρχουν θεοί ΚΑΙ πιστεύω ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρξουν ή να υπήρξαν.

Δεν αυτοπροσδιορίζομαι σαν άθεος, γιατί θεωρώ υποτιμητικό να αυτοπροσδιορίζομαι αρνητικά σε κάτι ανύπαρκτο. Προτιμώ να αυτοπροσδιορίζομαι σαν φυσιοκράτης (δεν βρίσκω καλύτερο όρο στην Ελληνική για κάποιον οπαδό του philosophical naturalism).

αθεος

Ναι, μπορώ να με χαρακτηρίσω αθεη.

Εν μέρει με εκφράζουν. Δεν πιστεύω και δεν το ψάχνω περισσότερο φιλοσοφικά. Θέλω να είμαι πραγματικά ελεύθερη να ζω σε αυτή τη ζωή που την έχω σίγουρη (τρόπος του λέγειν) χωρίς να ανακατεύονται οι θρησκείες στη ζωή μου. Συνεπώς είμαι άθρησκη και με ενδιαφέρει ο διαχωρισμός κράτους - εκκλησίας και συνεργάζομαι με όποιον/α έχει τον ίδιο σκοπό.

αθεη 100%

Άθεη

Είμαι άθεη.

Αγνωστικιστής Άθεος (κλ. Dawkins 6)

Άθεος. 100%

ΑΘΕΟΣ

Δεν πιστεύω στην ύπαρξη οποιασδήποτε "ανώτερης δύναμης".

με αριστα το 10 βαζω 5 τη ειναι η πιστη εφοσων δεν υπαρχει θεος;;

Αγνωστικιστρια

Θα έλεγα ότι η λέξη "άθεος" έχει καθιερωθεί και ως εκ τούτου είναι χρήσιμη στην καθημερινή μας επικοινωνία. Δεν με ενοχλεί και πολλές φορές την χρησιμοποιώ περιγράφοντας τον εαυτό μου.

Το "ορθολογιστής" ίσως είναι πιο σωστό.

Ναι με εκφράζουν και τα δύο.

Με εκφράζει ο όρος άθεη σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Ναι-άθεος.

Αθεος

Αγνωστικιστης

Άθεη 100%

άθεη με την έννοια της μη πίστης στις φόρμες των θρησκειών ανά τον κόσμο

Με εκφράζει αρκετά ο τίτλος της ομάδας ως αθεϊστή

Αθεος

Αθεος. Δε πιστευω σε καμια θεοτητα και κανενα υπερφυσικο.

Αθεος.

ναι 100%

ΑΘΕΟΣ

Με εκφράζει αρκετά ο αγνωστικισμός

9.2 Απαντήσεις ερωτήματος Β2

Έπαιξε η ενασχόλησή σου με τα κοινωνικά δίκτυα κάποιο ρόλο στην κατανόηση του αυτοπροσδιορισμού σου και ποιος ήταν αυτός;(79 responses)

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

οχι

οχι

οχι

οχι

οχι

OXI

OXI

OXI

Ναι

Ναι

Κατανοούσα τις έννοιες πριν την ένταξη μου.

Όχι. Τον ειχα βρει τον εαυτο μου before the internets

Όχι, δεν έπαιξε ρόλο. Γνώριζα και κατανοούσα την έννοια του Χριστιανού Ορθόδοξου, η οποία με αυτοπροσδιορίζει από το οικογενειακό και κοινωνικό μου περιβάλλον, πολύ πριν ασχοληθώ με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

δεν έπαιξε κάποιο ρόλο

Δεν έπαιξε κάποιο ιδιαίτερο ρόλο

ναι - μέσω των κοινωνικών δικτύων κατανόησα καλύτερα ποιες ανάγκες θρέφουν τη δημιουργία μιας θρησκείας και από τον αγνωστικισμό πέρασα στον αθεϊσμό

Κανένα

Σε μικρό βαθμό να καθώς ήρθα σε επαφή με καινούργια επιχειρήματα και ιδέες το οποίο με έκανε να δω το εν λόγω θέμα απο την οπτική γωνία άλλων μη-πιστών.

Όχι.

Θεωρώ πως όχι. Εντάχθηκα στην ομάδα όντας άθεη αρκετά χρόνια.

Δεν είχα συνειδητοποιήσει τι ακριβώς ήμουν. Τα κοινωνικά δίκτυα με βοήθησαν μέσω παραπομπής σε σελίδες που ασχολούνταν μεταξύ άλλων και με τα προβλήματα της "λογικής" των θρησκειών, τα άπειρα εδάφια που προάγουν μίσος, και τις πραγματικές, αρνητικές έως επικίνδυνες επιπτώσεις της θρησκείας στην καθημερινότητά μας.

Σημαντικό. Τα κοινωνικά δίκτυα είναι χώρος διάδοσης ιδεών.

Απόψεις άλλων με έκαναν να σκεφτώ/ψάξω περισσότερο σχετικά με τις θρησκείες.

Όχι, ήμουν ήδη κατασταλαγμένη. να τις κατανοούσα.

ΝΑΙ, ΜΕΣΩ ΤΩΝ ΓΚΡΟΥΠ

Όχι, δεν έχει σχέση.

Ναί.

Ναι σαφώς, ο ρόλος των κοινωνικών δικτύων και της ομάδας ήταν καθοριστικός καθώς ανακάλυψα ότι υπάρχουν πολλοί άνθρωποι που προβληματίζονται για θέματα που προβληματίζομαι και εγώ. Κατόρθωσα έτσι να κατανοήσω ότι δεν αποτελούμε μειονότητα

Απολύτως κανένα

Ναι γιατί αρχικά, αυτοπροσδιορίζομαι ως άθεη (στον περίγυρό μου γιατί οι υπόλοιποι δεν με ενδιαφέρει ιδιαίτερα να γνωρίζουν τα πιστεύω μου, θεωρώ πως είναι κάτι εντελώς προσωπικό). Μέχρι που ακολούθησα κάποιες ομάδες άθεων στο ίντερνετ και απογοητεύτηκα πάρα πολύ, γιατί θεωρώ πως έχουν χάσει το νόημα και δεν διαφέρουν σε τίποτα από αυτούς που προσπαθούν να διαφοροποιηθούν. Πλέον βρίσκομαι σε μερικές από αυτές γιατί μου αρέσει να ερευνώ συμπεριφορές ομάδων και να καταλήγω στα δικά μου συμπεράσματα.

πριν ακόμα έρθω σε επαφή με τα κοινωνικά δίκτυα είχα τάσεις προς την αθεΐα αλλά μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα απέκτησα περισσότερες γνώσεις για το ζήτημα της πίστης και της θρησκείας. τις έννοιες με τις οποίες αυτοπροσδιορίζομαι τις κατανοούσα πριν την ομάδα γιατί η κύρια πηγή γνώσης μου ήταν άλλοι ιστότοποι τους οποίους γνώριζα εκ των προτέρων.

Τα κοινωνικά δίκτυα με βοήθησαν στον αυτοπροσδιορισμό μου δείχνοντας μου ποσο λανθασμένες είναι πολλές διαδεδομένες αντιληψεις και καταρυστοντας τις με επιχειρήματα. Εξ αρχής, μου φαινοταν λαθος, απλα ενισχυθηκε η αποψη μου και μπορεσα να βρω ατομα με ομοια πιστευω.

Κατανοούσα τις έννοιες, έμαθα στην πορεία περισσότερα στοιχεία και βρήκα περισσότερο υλικό.

Δεν έπαιξε κάποιο ρόλο, κατανοούσα τις έννοιες πιο πριν

Με βοήθησε να ενημερωθώ παραπάνω.

ΟΧΙ

Όχι, οι απόψεις μου είχαν παγιωθεί πριν γίνω μέλος στην ομάδα.

ΔΕΝ ΜΕ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΑΝ ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΕΙΧΑ ΑΥΤΟΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΕΙ ΠΛΗΡΩΣ

Παρόλο που ήξερα ακριβώς τι πιστεύω, βρήκα τον ορισμό του άθεου, αντίθεου και αγνωστικιστή μέσα από το διαδίκτυο. Όχι όμως από τα κοινωνικά δίκτυα συγκεκριμένα.

βοήθησε στο να εντρυφήσω στις λεπτομέρειες

Αυτοπροσδιορίζομαι ως άθεος και πριν, και παράλληλα αγνωστικιστής στη θεωρία. Τον δευτερο τίτλο τον απέρριψα κατά την συμμετοχή μου στα κοινωνικά δίκτυα.

Απολύτως κανένα.

Δεν νομιζω.. είχα ήδη διαμορφώσει την αποψη μου πριν ενταχτω σε σελίδες του ιντερνετ. Ισως νιωθεις οτι δεν εισαι η μονη με την ιδια ιδεολογια κ ενιχυεται η σταθεροτητα σου στις αποψεις σου αυτες.

Ναι, πριν έλθω σε επαφή με την Ένωση Αθέων και τα αντίστοιχα γκρουπ δεν ήξερα ότι υπήρχαν τόσοι διαχωρισμοί για όσους δεν πιστεύουν. Μέσω των γκρουπ κινητοποιήθηκα να βρω σε ποια κατηγορία ανόικω (και σε ποιο βαθμό) και βεβαίως, σταμάτησα να αισθάνομαι μόνη μου ως προς αυτό μου το χαρακτηριστικό.

ελάχιστα, είχα ήδη διαμορφωμένες απόψεις, τουλάχιστον σε βασικά σημεία

Έμμεσο και άμεσο. Πριν από την ενασχόλησή μου, με τα Κοινωνικά δίκτυα, αυτοπροσδιορίζομαι ως αγνωστικιστρια.

όχι

Διαπίστωσα ότι η λέξεις "άθεος" και "αγνωστικιστής" χρησιμοποιούνται με διάφορες έννοιες.

Βρήκα πηγές που με βοήθησαν να τις κατανοήσω.

Ναι, τις κατανοούσα

Όχι, ήμουν πριν ανακαλύψω την ομάδα

Όχι, δεν θα το ελεγα

είμαι άθεος 20 χρόνια οπότε όχι καθόλου

Μου αρέσει που ανακάλυψα ότι υπάρχουν κι άλλα άτομα που σκέφτονται όπως εγώ και δεν φοβούνται να μιλήσουν για αυτό. Πιστεύω επίσης ότι τα κοινωνικά δίκτυα βοηθούν στο να ακουστεί και η άποψη των Αθεων ενώ εκτιμώ ότι δεδομένου ότι πολύ λίγοι Άθεοι είναι αυτοί που θα αλλάξουν επισήμως το θρησκευμά τους, είναι μία καλή ευκαιρία να φανεί το μέγεθος των Αθέων.

καμία απολιτος

Το facebook μου έμαθε ότι οι άνθρωποι νιώθουν καλά με τις ταμπέλες. Το "δεν κράζω τίποτα μέχρι αποδείξεώς του, αντιθέτως κράζω του ασκούντες μιας αναπόδεικτης ιδεολογίας με κακό αποτέλεσμα" το δέχθηκε ο υπόλοιπος κόσμος μόνο ως αποτέλεσμα μιας αγνωστικιστικής στάσης. Αν δεν κρατήσεις κρυφή οποιαδήποτε στάση σε απομακρύνει από μια ταμπέλα, τότε αυτομάτως χαρακτηρίζεσαι ως παράλογος / αδαής / χαζός. Υποθέτω πως οι άνθρωποι στους οποίους αναφέρομαι χρειάζονται κάποιου είδους ταξινόμηση σκέψης ώστε να συντάξουν επιχειρήματα από μνήμης.

Όχι, ήμουν συνειδητοποιημένη από πριν

Όχι, σε καμία περίπτωση. Ο αυτοπροσδιορισμός μου έγινε σε νεαρή ηλικία, πολλά χρόνια πριν όταν δεν υπήρχαν ακόμα τα κοινωνικά δίκτυα. Θα έλεγα όμως ότι μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα ενισχύω τις θέσεις μου.

Εν μέρει με βοήθησε στην αποσαφήνιση κάποιων εννοιών.

Η ομάδα δεν έπαιξε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο ως προς τον αυτοπροσδιορισμό μου.

ναι

Όχι

Όχι

Όχι, απλά μου ενδυνάμωσε τις απόψεις μου

Αρκετά για να ενημερωθώ σχετικά με θέματα που αφορούν τις θρησκείες.

πρόσβαση σε πληροφορίες, μελέτη των κανόνων των θρησκειών του κόσμου

Όχι, είχε γίνει πολύ πριν "εφευρεθούν" τα social media

Με βοήθησε να ξεκαθαρίσω τον ορισμό του άθεου.

Κατά κάποιο τρόπο ναι. Μου έδωσε τη δυνατότητα να μάθω για κάποιους τίτλους βιβλίων που πριν αγνοούσα και επίσης να παίρνω μέρος σε συζητήσεις με άτομα των ίδιων ανησυχιών

Ναι, έπαιξε καθοριστικό ρόλο καθώς είχα διαφορετική αντίληψη των εννοιών

Όχι. Το γνωρίζα από μικρή ηλικία

Καμία σχέση.

ναι - όχι

Όχι δεν έπαιξε κανέναν απολύτως ρόλο.

10 Παράρτημα Γ

10.1 Απαντήσεις ερωτήματος Γ1

Έχει αλλάξει ο θρησκευτικός αυτοπροσδιορισμός σου κατά την διάρκεια της ενασχόλησής σου με τα κοινωνικά δίκτυα, και αν ναι, πώς; (79 responses)

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

Όχι

οχι

οχι

οχι

οχι

οχι

οχι

OXI

OXI

OXI

OXI

OXI

Όχι.

Όχι.

Όχι.

Όχι.

Όχι.

όχι

όχι

Σε καμία περίπτωση, δεν έχουν επηρεάσει τα κοινωνικά δίκτυα τον θρησκευτικό μου αυτοπροσδιορισμό.

Δεν έχει αλλάξει κάπως.

ναι - όταν ξεκίνησα να ασχολούμαι με τα κοινωνικά δίκτυα ήμουν μετέωρη ανάμεσα στον αγνωστικισμό και τον αθεϊσμό

Όχι δεν έχει αλλάξει.

Εχω ισχυροποιήσει την ορθότητα του συμπεράσματός μου για την ανυπαρξία των θεοτήτων.

Από αγνωστικιστής ,έγινα άθεος.

Ναί.

Όχι καθόλου, εξ αρχής ήμουν συνειδητοποιημένη ως προς την ανυπαρξία μεταφυσικής δραστηριότητας γενικά.

Όχι,δεν έχει αλλάξει

ναι

Απάντησα νομίζω στις προηγούμενες. Δεν θεωρώ ότι έχει αλλάξει κάτι, γιατί ποτέ δεν πίστευα σε θεούς, μαγικές ικανότητες κλπ . Έχω αναθεωρήσει όμως την άποψη μου σχετικά με τον αθεϊσμό και την μορφή που έχει πάρει στα κοινωνικά δίκτυα.

όχι, ίσως απλώς να έχουν ενισχυθεί κάποιες απόψεις μου.

Καταλαβα οτι η ακριβης ορολογια γι'αυτο που πιστευω ειναι "αγνωστικος αθεος", ενω συνηθιζα να αποκαλουμε ως αγνωστικιστης, που ειναι λαθος ορος για θρησκευτικα θεματα. Εκτος αυτου δεν υπηρχε καποια σοβαρη αλλαγη. Ομως με στοιχεια που εχω λαβει απο τα κοινωνικα δικτυα, καταφερα να κανω πιο πιστικα τα επιχειρηματα μου και να επιρεασω ετσι περισσοτερο αλλα ατομα.

Δεν έχει αλλάξει

ΟΧΙ

Όχι ιδιαίτερα.

ενίσχυσα τις απόψεις μου με περισσότερα επιχειρήματα όσον αφορά την αθεία

Ναι, απο αθεος/αγνωστικιστής σε σκέτο άθεος

Όχι.

Όχι. Ημουν αθεη απο πριν.

Όχι, απλώς ασχολούμε περισσότερο με το θέμα.

Με την απομυθοποίηση της έννοιας άθεη, τον κοινωνικό κομφορμισμό και τον επαναπροσδιορισμό μου ως μιας εξ αυτών.

Ναι (από Ντεϊστής στα μέσα 2000, Άθεος)

όχι δεν έχει αλλάξει. απλά τις έχω σιχαθεί περισσότερο.

όχι.

Έχω παρατηρήσει πως τα κοινωνικά δίκτυα προσφέρουν εύπορο έδαφος για όσους αποζητούν την προσοχή. Αυτό με τη σειρά του βοήθησε να δώσω ένα πιο σαφή φίλτρο στα ίδια μου τα πιστεύω. Ξεκινώντας από την αφαίρεση ιδεών τα οποία εξυπηρετούν σκοπούς αυτοπροβολής.

Καθόλου.

Όχι δεν έχει αλλάξει. Απλά τα κοινωνικά δίκτυα με βοήθησαν στο να αποκτήσω λίγα παραπάνω επιχειρήματα σε περίπτωση που χρειαστεί να υπερασπιστώ τις σκέψεις μου.

Δεν έχει αλλάξει, αλλά έχει ενισχυθεί η βεβαιότητά μου ως προς την ορθότητα του αυτοπροσδιορισμού μου.

ναι, πια είμαι τελείως άθεη

Όχι. Έχω διαμορφώσει τις πεποιθήσεις μου εκτός κοινωνικών δικτύων.

έχει αυξηθεί η αρνητική μου προκατάληψη προς τους θρησκευτικούς ηγέτες του κόσμου

ίσως να αυξήθηκε λίγο ο βαθμός ενασχόλησης

Ασχολούμαι με τα κοινωνικά δίκτυα απο την εφηβεία έως τώρα. Άρα, έχει αλλάξει κατά τη διάρκεια της ενασχόλησής μου με αυτά.

Ναι, από αγνωστικισμό πέρασα σε αθεΐα

Καθολου

ναι

Όχι τα κοινωνικά δίκτυα δεν έχουν αλλάξει καθόλου αυτο που πιστευω η πίστευα.

10.2 Απαντήσεις ερωτήματος Γ2

Πως αξιολογείς διαφορετικές θρησκευτικές ιδέες που συναντάς στα κοινωνικά δίκτυα;(79 responses)

Αγνόηση

Αγνόηση

Αγνόηση

Αγνόηση

Αγνόηση

Αγνόηση ή διακωμώδηση.

Αγνόηση ή διακωμώδηση.

Αγνοηση

Αγνοηση

Διακωμώδηση, αποδόμηση.

Κάνω αυτοκριτική με βάση νέες ιδέες.

ως ηλιθίες που εκφραζουν αδαης φαντασμενοι

With contemp

Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, ακολουθώ την τακτική της αγνόησης. Προσπαθώ σε ένα βαθμό να κατανοήσω την διαφορετική ιδέα αλλά καταλήγω να την αγνώω καθώς είναι αστήρικτη και αβάσιμη.

ΣΤΗΝ ΔΙΑΚΩΜΩΔΗΣΗ ΑΝΤΙΔΡΩ!!!!ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΣΕΒΟΜΑΣΤΕ ΤΑ ΠΙΣΤΕΥΩ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΑΣΧΕΤΑ ΤΙ ΠΙΣΤΕΥΟΥΜΕ ΕΜΕΙΣ

Μελέτη κι επιλογή κάποιων πτυχών

αστείες

με διασκεδάζουν

Αν είναι του τύπου ταρό κλπ, απλά διακωμώδηση

Βλέπω τα κοινωνικά δίκτυα σαν μια καλή ευκαιρία για αντιπαράθεση ιδεών. Προσπαθώ να δίνω στοιχεία και υλικό προς ανάγνωση όταν συζητώ με κάποιον ένθεο καθώς και να προσπαθώ να καταλάβω τους λόγους για τους πιστεύει αυτό που πιστεύει. Επίσης δεδομένου του ότι αν δεν έχεις καλά φίλτρα είναι πολύ εύκολο να παραπληροφορηθείς στο διαδίκτυο, προσπαθώ να μην εκνευρίζομαι από τυχόν ακραίες απόψεις που συναντώ.

Αγνόηση ή διακωμώδηση, αναλόγως πού το πετυχαίνω.

Αναλόγως τον βαθμό που επηρεάζουν την κοινωνική ζωή, αρκετά επικριτικά ίσως.

Θα ενδιαφερθώ μόνο ως εγκυκλοπαιδική γνώση, όλες οι θρησκείες βασίζονται σε τουλάχιστον αναπόδεικτους ισχυρισμούς.

Υπάρχει μεγάλη ποικιλία απόψεων και αντιδράσεων, όμως ποτέ δεν βρίζω.

κριτική σκέψη, και όταν είναι φανερά ανόητες, αγνόηση ή διακωμώδηση

ΑΓΝΟΗΣΗ

Εξαρτάται...

Κατά κανόνα πριν να τις αγνοήσω εντελώς, προβληματίζομαι γύρω από το γιατί να υπάρχουν το 2016 διαφωνίες για θρησκευτικές ιδέες και όχι γόνιμος διάλογος για την εξέλιξη και την επιστήμη. Έπειτα ή θα τις διακωμωδήσω αν είναι προκλητικές είτε θα τις αγνοήσω.

Ενημέρωση αν δεν το έχω ξαναδεί αλλιώς Αγνόηση

Τις αγνώ

άλλο

Δεν με ενδιαφέρει να αξιολογήσω θρησκευτικές ιδέες, γιατί με την ίδια λογική θα έπρεπε να αξιολογούμε και πάνω στην τέχνη και σε οτιδήποτε σχετίζεται με την έννοια της ιδέας. Ο καθένας μπορεί να βγάλει τα δικά του συμπεράσματα από τις ενέργειες και τα ερεθίσματα που αντιλαμβάνεται από τον περίγυρό του. Αυτό που πιστεύω ότι χρειάζεται ο καθένας πριν εκφέρει την άποψη του, είναι να έχει κάνει μια έρευνα και να έχει καταλήξει σε ορισμένα συμπεράσματα. Αν οι ιδέες αυτές λοιπόν δεν τοποθετούνται με μίσος, μισαλλοδοξία, ντροπή, προσβολές και οποιαδήποτε άλλη ενέργεια κακοποίησης, εμένα προσωπικά δεν με ενδιαφέρει να πάρω θέση και να κρίνω εάν είναι σωστές ή όχι. Αν υπάρχει μέσα σε αυτές τις ιδέες οποιαδήποτε συσχέτιση με κακοποίηση είτε πνευματική, είτε σωματική, είτε ψυχολογική τότε οφείλω σαν νοήμων άνθρωπος να αντισταθώ. Επίσης είμαι λάτρης του χιούμορ και ειδικά του black χιούμορ, οπότε ένα εύστοχο αστείο (εικόνα, ανέκδοτο, σάτιρα κλπ) θα μου τραβήξει το ενδιαφέρον, αλλά με το ίδιο ενδιαφέρον θα δεχόμουν και αστεία για τα δικά μου πιστεύω.

το θέμα μου είναι ότι βλέπω τις περισσότερες φορές ακραίες απόψεις και μισαλλοδοξία από όλες τις πλευρές, κάτι που σαφώς δεν μπορώ να το θεωρήσω θετικό.

Σε περιπτώσεις όπου η λογική και τα επιχειρήματα δεν πιανουν τοπο προτιμω να αγνωω ιδεες που δεν εχουν βαση. Ομως, σε ατομα με τα οποια εχω προσωπικη σχεση και ξερω οτι μπορει να υπαρξει διαλογος, προσπαθω να κατανοησω γιατι πιστευουν αυτα που πιστευουν και να εντοπισω τυχον λαθη στις δικες τους ιδεες αλλα και στις δικες μου.

Αναζήτηση και αξιολόγηση, διακωμώδηση μεταξύ φίλων και από ένα σημείο και μετά αγνόηση.

Αγνόηση, διακωμώδηση

Αγνόηση ή διακωμώδηση

ολες οι θρησκεις απευθυνονται σε ηλιθιους, αγνωω αλλα αν καποιος διακομοδησει χειροκροτω Αγνόηση, ως επί το πλείστον. Η θρησκεία δεν είναι κάτι που με ενδιαφέρει. Με αφορά μόνο στο βαθμό που εμπλέκεται με τη ζωή μου ως πολίτη.

ΟΛΑ ΑΥΤΑ ΜΑΖΙ ΑΝΑΛΟΓΑ ΤΗΝ ΙΔΕΑ ΠΟΥ ΣΥΝΑΝΤΩ.

Γενικά αγνώω απόψεις που φανερώνουν φανατισμό.

κυρίως αγνόηση, εκτός των περιπτώσεων που επηρεάζουν αρνητικά κ πρακτικά τις ζωές άλλων ανθρώπων, οπότε προσπαθώ να βρω τρόπο να επέμβω κ να σταματήσω την αρνητική δράση

Λίγο απ'όλα. Άλλες τις διακωμωδω άλλες τις αγνώω... κλπ.

διάλογος με μαιευτική μέθοδο

Η στάση μου είναι ανάλογη του περιεχομένου. Μπορεί να γίνει από σοβαρή συζήτηση, μέχρι διακωμώδηση. Διακωμώδηση μπορεί να γίνει ακόμα και σε αναρτήσεις αθέων, όταν γράφουν βλακείες.

βαρετες

Εξαρταται απο το ποσο ακραια ειναι.. αν ειναι υπερβολικη εχω καθε δικαιωμα κ διαθεση να γελασω κ να το γελοιοποιησω..

Αγνώω ότι εμπειριέχει βία και εμπάθεια. Ψάχνω σημεία επαφής με όλες τις άλλες ομάδες, ώστε να συνεργαστούμε με σκοπό το διαχωρισμό. Η αυτοκριτική και η υιοθέτηση νέων ιδεών /μεθόδων είναι μέσα στο πρόγραμμα.

αυτοκριτική- διακωμώδηση

Αδιάφορα, αλλά με διάθεση για ουσιαστικό διάλογο, όταν υπάρχουν τα θεμέλια και η διάθεση για ανταλλαγή απόψεων.

ανάλυση

Κριτική θεώρηση όλων των απόψεων, περιοδική επανεξέταση της άποψής μου.

Κοινωνιολογικό ενδιαφέρον

Αγνόηση, αν και αποφεύγω τους διαδικτυακούς τόπους με αυστηρά θρησκευτικό περιεχόμενο.

Συνήθως δεν τις κοιτώ δεύτερη φορά, εκτός αν είναι κάτι αστείο ή και επικίνδυνο

Αστείες απόπειρες προσυλιτισμού.

Με αφήνουν αδιάφορο εκτός και αν είναι προσβλητικά-ρατσιστικά οπότε συνήθως παίρνω θέση ενημερώνοντας για ποιο λόγο προσβάλλει η συγκεκριμένη ιδέα.

ΟΞΕΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ

Μου αρέσουν τα σχόλια που διαβάζω ακόμα και αυτά που σατηρίζουν, με πολύ λίγες εξαιρέσεις που τις θεωρώ προσβλητικές για τους ανθρώπους που πιστεύουν.

της γραφω στα @@ μου ;) ... δηλαδή αγνοηση !

Ως ένα καινούργιο κομμάτι γνώσης. Τίποτα δεν είναι άξιο στάσης πριν από ένα σωστό φιλτράρισμα και σωστή αξιολόγηση πιθανοτήτων. Παράλληλα το Facebook μου έμαθε πως κάποιος που λέει ότι είναι χριστιανός, συνήθως το κάνει για να δηλώσει το δικαίο της γνώμης του χωρίς στοιχεία. Οπότε ναι, σίγουρα τα κοινωνικά μέσα άλλαξαν την προσωπική μου διαδικασία αξιολόγησης μιας ιδέας.

Μου αρέσει να μαθαίνω καινούργια πράγματα. Τα αναλύω και βγάζω συμπεράσματα. Δεν κοροϊδεύω τίποτε

Οι διαφορετικές ιδέες είναι πάντα σεβαστές και ποτέ δεν θα προσβάλω κάποιον θρησκευόμενο. Φυσικά δεν μπορώ να τις αντιμετωπίσω και σαν σοβαρές, ή λογικές. Οφείλω να παραδεχτώ ότι πολλές φορές συμμετέχω, με κάποιο μου σχόλιο, στην διακωμώδηση κάποιων ιδιαίτερα παράλογων ιδεών. Δεν μου αρέσει όμως να κάνω αναρτήσεις τέτοιου είδους, όπως και δεν επικροτώ κάποιες άκομψες προσπάθειες για χιούμορ που περισσότερο έχουν σκοπό να σοκάρουν και να προκαλέσουν.

Συνήθως τις αγνωώ μιας και μου είναι λίγο πολύ γνωστά αυτά που πρεσβεύουν.

Τις αγνωώ κυρίως και κάποιες φορές τις διακωμωδώ.

διακωμώδηση και αγνόηση

Ανάλογα με το είδος της ιδέας είναι και η αντιμετώπισή μου.

διακωμώδηση

Κριτική

συνήθως διακωμωδώ τον φανατισμό

Τις κατακρίνω

Εξαρτάται από την ιδέα, τον τρόπο παρουσίασης και την επιχειρηματολογία που τη στηρίζει. Σε γενικές γραμμές προτιμώ την αγνόηση από τ διακωμώδηση, αλλά όχι πάντα. Η αυτοκριτική είναι κάτι συνεχές και οφείλω να το κάνω. Η υιοθέτηση κάποιας θρησκευτικής ιδέας με τη στενή έννοια του όρου, είναι μάλλον απίθανη.

Ανάλογα με τα κέφια μου. Συνήθως με διακωμώδηση

Αγνόηση ή υιοθέτηση

Το ίδιο με οσες συναντω και εξω απο αυτα. Διακωμωδηση, αγνοηση.

Με βαζει σε σκεψη.

διακωμώδηση

ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΥΣΕΣ

Σε οτιδήποτε συναντάω ασκώ εκλογή κριτική και αυτοκριτική. αν όμως τύχει να συναντήσει κάτι ακραίο τότε συνήθως κάνω διακομωδηση.